

Den rettslige behandlingen av kornoppløpene på Toten og i Trondheim i 1813

Sigurd Sande

Masteroppgave i historie

Våren 2011

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Forord

En stor takk til min veileder, Hilde Sandvik, torsdagskollokvien samt alle andre som har hjulpet meg med denne oppgaven.

Sigurd Sande

Oslo, 10. mai 2011

*

Innholdsfortegnelse

1. Innledning.....	4
1.1 Hendelsesforløpene.....	4
1.2 Problemstilling.....	6
1.3 Tidligere forskning.....	7
1.3.1 Oversikts- og lokalhistorieverker.....	7
1.3.2 Dybdestudier av bondeoppløp og –aksjoner og deres rettslige etterspill.....	8
1.3.3 Teoretiske perspektiver.....	10
1.4 Kilder og kildekritikk.....	11
1.5 Begreper.....	13
1.5.1 Opprør, oppstand og oppløp.....	13
1.6 Metode.....	14
2. Nødsår og krig – bakgrunnen for kornopptøyene i 1813.....	16
2.1 Kriseinstitusjoner.....	18
2.1.1 Regjeringskommisjonen.....	18
2.1.2 Stattholderskapet.....	20
2.1.3 Overkriminalretten.....	21
2.2 Kommisjonsinstituttet.....	22
2.3 Oppsummering.....	23
3. Forhør og forklaringer.....	25
3.1 Budstikker og uorden – kriterier for nøyere undersøkelser.....	26
3.2 Myndighetene undersøker oppløpene.....	30
3.2.1 Reell nød?.....	31
3.2.2 Jakten på organisatorene.....	35
3.2.3 To set the price.....	39
3.2.4 Bøndene forklarer seg – hukommelsessvikt og rykter.....	42
3.3 Oppsummering.....	45
4. Kommisjonenes konklusjoner og etterspillet.....	47
4.1 Kommisjonens dom på Toten – mange tiltalte, få dømte.....	48
4.2 Anke til Overkriminalretten.....	52
4.2.1 Dom i Overkriminalretten.....	55
4.3 Bøndene på Toten sender supplikk.....	57
4.4 Kommisjonen i Trondheim henlegger saken.....	59
4.4.1 Christian Frederik – sjarmoffensiv i Trondheim?.....	62
4.5 Eneveldets fall i Norge.....	63
4.6 Den offentlige Rolighed.....	67
4.7 Kommisjonsarbeidet.....	68
4.8 Oppsummering.....	73
5. Konklusjon.....	74
Kilder og litteraturliste.....	78
Utrykte kilder.....	78
Trykte kilder.....	79
Digitale kilder og ressurser.....	80
Litteraturliste.....	80

1. Innledning

1.1 Hendelsesforløpene

I midten av februar 1813 sirkulerte anonyme budstikker på Toten. Budskapet var ikke til å ta feil av: Allmuen skulle ta med seg økser og samles på Sukkestadplassen den 22. februar. Derfra skulle de gå til gården Breili hvor fogden, Børge Johan Schultz, holdt hus. Målet for aksjonen var kornmagasinet på fogdegården. Ifølge et rykte hadde fogden mottatt 100 tønner bygg fra Overprovideringsskommisjonen i Christiania. Allmuen led under den herskende hungersnøden og hadde ikke fått utdelt korn fra fogden. Hvorfor skulle ikke de få korn når andre bygder fikk det?¹

Da allmuen kom frem til Breili, kom fogd Schultz ut for å snakke med dem. Samtalen gikk først rolig for seg, men folkemengden ble stadig mer høyrøstet etter hvert som flere bønder sluttet seg til mengden. Schultz forsøkte å forklare hva som hadde blitt gjort for å skaffe korn til Toten. Men folkemengden var ikke fornøyd med fogdens forklaringer. Johan Olsen Gaarløshagen krevde regnskap av fogd Schultz for kornet, mens andre gjorde det klart overfor Schultz at de ikke var kommet for å høre på snakk. Folkemengden tok så tak i Schultz og støtet og dyttet han til kornmagasinet. Allmuen gjorde tegn til å bryte opp kornmagasinet med de medbrakte øksene, men fogdens husbondskar kom dem i forkjøpet og hentet nøklene til magasinet. Døren til kornmagasinet ble så åpnet. Kun en ganske ubetydelig mengde korn ble funnet i kornmagasinet, og Schultz ble tvunget til å dele ut magasinkornet.² Skjønt, de 100 tønnene korn fra Overprovideringsskommisjonen i Christiania var ikke å finne noensteds. Fogd Schultz hadde søkt Overprovideringsskommisjonen om å få tilsendt korn til Toten, men hadde fått negativt svar. Dette kornet var tiltenkt «Totens Vanvittige», men ble nå i stedet delt ut til Totens allmue.³

«I denne Egn og dette Stift er Hunger og Død vis. Ikke et Havrekorn modent, og Bygget halvmodent bortfrosset. [...] Jeg kan ikke negte det, jeg venter gyselige Optrin ...»⁴ Slik

1 Spørsmålet ble stilt av Johan Olsen Gaarløshagen.

2 Gjørvad, O. (red.). Totens bygdebok, bind 2. 2. utgave. Oslo: Nationaltrykkeriet 1953, side 337-339.

3 SAH. Toten fogdeembete. Kopibok 1808-1813. Nummer 7053.

4 Biskop Bugges dagbok gjengitt i Øverland, Ole Andreas. *Fra Krig med England til Rigsforsamlingen på*

beskrev biskop Bugge situasjonen i Trøndelag i september 1812. I april 1813 begynte bøndene i Trøndelag å røre på seg. Den 25. april krevde bønder i Trondheim å få etterse kornlagrene i byen. Konstituert stiftamtman Hilmar Meincke Krohg godtok dette. Sammen med politimester Jan Blom og en gruppe på åtte bønder utnevnt av bøndene selv undersøkte Krohg både kornmagasinene og kjøpmennenes brygger. Resultatet var ubetydelig. Kun på tre steder fantes det litt korn som kunne overlates til bøndene.⁵

Magasinkornet i Trondheim hadde blitt delt ut i små porsjoner til trengende personer frem til 24. april. Da var magasinet tømt. Men bøndenes behov for korn hadde på ingen måte blitt tilfredsstillt. I begynnelsen av mai strømmet stadig flere bønder inn til Trondheim. Den 3. mai møtte bøndene opp på konstituert stiftamtman Krohgs kontor og forlangte billigere korn og en ny undersøkelse av byens kornlagre. Men nå ville ikke Krohg gi etter. Bøndene godtok Krohgs formaninger inntil videre. Neste dag hadde bøndene økt i antall. Nok en gang møtte de opp på Krohgs kontor og på ny fremsatte bøndene de samme kravene som hadde blitt fremsatt dagen før. Men Krohg ga heller ikke denne gangen etter for bøndenes krav.⁶ Samme dag skrev general Georg Frederik von Krogh til Visestatholderskapet at bøndene kommer daglig inn til byen, «men ikke tumultuarisk, og ved rigtige Forestillinger af Amtmand Krohg og mig, ledsagede af Veiledninger og Trudsler bære de endnu deres Nød med sindig Taalmodighed [...]»⁷ Dagen etter, den 5. mai, møtte bøndene opp på konstituert stiftamtman Krohgs kontor for tredje gang på like mange dager. Bøndene fremførte de samme kravene som på de to foregående dagene, og Krohg imøtegikk bøndene som tidligere. Men nå var bøndenes tålmodighet over. Under støy og larm stormet bøndene en av kjøpmann Lorcks brygger, og verken Krohgs eller politimester Bloms så vel som general von Krohgs formaninger og trusler fikk situasjonen under kontroll. Under tumultene ble general von Krogh revet av hesten, og først etter at alarmtrommene gikk, kom situasjonen igjen under kontroll. Fire kanoner ble satt i stilling, og med hogg og slag gikk militære styrker til angrep på bøndene. Seks personer ble arrestert, mens resten flyktet fra soldatene.⁸

Eidsvoll, bind 11, i *Illustreret Norges Historie*. Kristiania: Folkebladets Forlag 1897, side 206.

5 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 2. kontor (Kontor B). Innkomne brev til RPB. Pakke 2. Løpenummer 2929. Journalnummer 2332.

6 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 2. kontor (Kontor B). Innkomne brev til RPB. Pakke 2. Løpenummer 2929. Journalnummer 2332.

7 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 2. kontor (Kontor B). Innkomne brev til RPB. Pakke 2. Løpenummer 2998. Journalnummer 2390.

8 Mykland, Knut. *Fra Søgaden til Strandgaten 1807-1880*, bind 3, i Jørn Sandnes (hovedred.) mfl., *Trondheims historie*. Universitetsforlaget 1996, side 49-50.

Ifølge Dyrvik representerer året 1813 «noe ganske enestående i norsk historie ved at det denne våren og sommeren brøt ut regelrette hungersopptøyer i en rekke norske byer».⁹ I tillegg til oppløpet på Toten og i Trondheim, kom det til oppløp i Molde, Kristiansund, Bergen, Kristiansand og Arendal i 1813. Tre av disse oppløpene – oppløpet på Toten og oppløpet i Trondheim og Arendal – fikk et etterspill i form av kommisjoner som skulle undersøke hendelsene og dømme urostifterne. Jeg skal i hovedsak drøfte oppløpet på Toten og i Trondheim i denne masteroppgaven.

1.2 Problemstilling

Oppgaven vil dreie seg om forholdet mellom øvrigheten og allmuen på Toten og i Trondheim, slik dette forholdet kom til uttrykk under oppløpet på de to stedene i 1813. Hovedfokuset vil ligge på det rettslige etterspillet oppløpene fikk. Som nevnt ble det bestemt at det skulle nedsettes en kommisjon på Toten og en i kommisjon i Trondheim for å undersøke hendelsene og dømme de bøndene som hadde gjort seg skyldige i lovbrudd. Hvorfor satte myndighetene ned kommisjoner? Spørsmålet kan kanskje synes naivt, men ikke alle oppløp i 1813 fikk et etterspill. Og hva var myndighetene interessert i å vite? Hvordan forklarte allmuen seg? Er det noen forskjell på de to oppløpene?

Videre vil jeg se på kommisjonenes konklusjoner og avslutning av saken. Kommisjonen i Trondheim lot være å dømme bøndene etter oppløpet i byen, mens flere bønder ble dømt etter oppløpet på Toten, som i neste omgang anket saken sin til Overkriminalretten. Hvorfor ble de to sakene behandlet tilsynelatende ulikt? Jeg vil undersøke sluttbehandlingen av oppløpene og rettsprosessen mot bøndene på Toten. Ved å undersøke to kornoppløp som utspant seg på to forskjellige steder, men på omtrent samme tidspunkt, bør det være mulig å peke på noen generelle trekk ved myndighetenes forhold til allmuen og oppløp på begynnelsen av 1800-tallet.

⁹ Dyrvik, Ståle og Ole Feldbæk. *Mellom brødre 1780-1830*, bind 7, i Knut Helle (hovedred.) mfl., *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo: Aschehoug 1996, side 121. Oppløpet på Toten var det eneste oppløpet som fant sted på landet.

1.3 Tidligere forskning

1.3.1 Oversikts- og lokalhistorieverker

Tidligere har det ikke blitt gjort noen dybdestudier av oppløpet på Toten og oppløpet i Trondheim. De to nevnte oppløpene er i hovedsak omtalt i oversiktsverker og lokalhistoriebøker. Knut Mykland er kanskje den som har gjort de grundigste undersøkelsene av de to oppløpene og oppløpene i 1813 generelt. Mykland omtaler oppløpene i 1813, inkludert oppløpet på Toten og oppløpet i Trondheim, i bind 9 av *Cappelens Norgeshistorie*¹⁰ og i *Norge i dansketiden*, sistnevnte bok skrev han sammen med Sverre Bagge.¹¹ Videre er oppløpet i Trondheim i 1813 omtalt i bind 3 av *Trondheims historie*.¹² Også denne boken er forfattet av Mykland. Forholdet mellom allmue, øvrighet og kjøpmenn er sentralt i Myklands fremstillinger av oppløpene i 1813. Ifølge Mykland nærte bøndene en sterk mistillit til kjøpmennene der hvor det kom til oppløp i 1813. Bøndene mistenkte kjøpmennene for å stikke unna kornvarer med den hensikt å presse prisene i været. Ettersom allmuen henvendte seg til øvrigheten, kom øvrigheten i en situasjon som var vanskelig å håndtere. Ellers skriver Mykland lite om de rettslige etterspillene i 1813. Et unntak er en artikkel i *Vår barndoms have*, hvor Mykland drøfter oppløpet i Arendal. I artikkelen kommer han så vidt inn på rettsbehandlingen oppløpet på Toten og i Trondheim.¹³

Bjørn Roar Krogstad har skrevet en artikkel i Nord-Trøndelag historielags årbok for 1989 om oppløpet i Trondheim i 1813.¹⁴ Dessuten har Krogstad skrevet om oppløpet i Trondheim i *Bygdebok for Meråker*.¹⁵ Fremstillingen av oppløpet i Trondheim er i hovedsak lik i begge bøkene. Krogstad legger vekt på bøndenes opprørstradisjoner når han skal forklare oppløpet i

10 Mykland, Knut. *Kampen om Norge*, bind 9, i Knut Mykland (red.), *Norges historie*. Oslo: J. W. Cappelens forlag A/S 1995, side 242-245.

11 Bagge, Sverre og Knut Mykland. *Norge i dansketiden. 1380-1814*. 2. opplag. Oslo: J. W. Cappelens forlag A/S 1992, side 298-299.

12 Mykland, *Fra Søgaden til Strandgaten 1807-1880*, side 49-50.

13 Mykland, Knut. «Bondeoppløp på Agder våren og sommeren 1813», i Jan Henrik Munksgaard (red.), *Vår barndoms have. Årbok for Vest-Agders fylkesmuseum*. Kristiansand: Vest-Agder fylkesmuseum 1996. Se spesielt side 40-42.

14 Krogstad, Bjørn Roar. «Kongelig sjarmoffensiv overfor opprørske meråkerbygger», i Olav L'Orange (redaksjonsnemnd) mfl., *Nord-Trøndelag historielag. Årbok for 1989*. Steinskjer: Steinskjer trykkeri A/S 1989, side 79-86.

15 Krogstad, Bjørn Roar. *Gard og gruve*, bind 1, i Bjørn Roar Krogstad (red.), *Bygdebok for Meråker*. Meråker kommune 2002, side 319-325.

Trondheim i 1813. I likhet med Mykland legger Krogstad vekt på kjøpmennenes egennytte. Når Krogstad skal forklare hvorfor bøndene ikke ble straffet etter oppløpet, hevder han at Christian Frederik ikke ønsket å straffe dem. Ettersom Christian Frederik, ifølge Krogstad, ønsket å omgjøre Kiel-freden i 1814 – og på sikt håpet på en gjenforening med Danmark – ønsket han ikke å straffe bøndene.¹⁶ Ved å ikke straffe bøndene i Trøndelag håpet han å kunne samle mest mulig støtte for sitt politiske prosjekt. I så måte var det begivenheter utenfor Norges grense som reddet bøndene i Trøndelag fra straffeforfølgelse.

Oppløpet på Toten er mindre utforsket enn oppløpet i Trondheim. I bind 2 av Totens bygdebok blir oppløpet på Toten nevnt. Fremstillingen består i hovedsak av et lengre sitat fra forhøret som ble foretatt i forbindelse med saken.¹⁷ Dette gjør at fremstillingen mangler en overordnet ramme. Rettssaken i etterkant av oppløpet på Toten er ikke nevnt, og det er uvisst om forfatterne har vært klare over at saken endte med flere domfellelser og sak i Overkriminalretten. Mykland nevner oppløpet på Toten i likhet med de andre oppløpene i 1813 i sine oversiktsverker, eksempelvis Cappelens Norgeshistorie.¹⁸

1.3.2 Dybdestudier av bondeoppløp og –aksjoner og deres rettslige etterspill

En rekke hovedfags- og masteroppgaver om oppløp og bondeaksjoner har blitt skrevet de siste årene. Disse dreier seg om forholdet mellom øvrighet og allmue, men har forskjellige innfallsvinkler. Emma Elizabeth Horneman drøfter kornoppløpet i Bergen i 1814 i sin hovedoppgave. På mange måter ligner oppløpet i Bergen i 1814 oppløpet på Toten og i Trondheim året før. Oppløpet ble organisert ved hjelp av budstikker, og bøndene strømmet inn til Bergen for å kreve billigere korn. Horneman har gjennomgått de overleverte rettsprotokollene fra oppløpet i Bergen, og en del av oppgaven dreier seg om rettsoppjøret.¹⁹ Riktignok utgjør dette en liten del av oppgaven, og Horneman har for eksempel ikke skrevet noe om hvilke lover som ble benyttet da allmuen i Bergensområdet ble dømt eller hvilke

16 Krogstad, *Gard og gruve*, side 324-325.

17 Gjørvad, O. (red.), *Totens bygdebok*, side 337-339.

18 Mykland, *Kampen om Norge*, side 242-243. Se også de foregående notene som refererer til Myklands oversiktsverker.

19 Horneman, Emma Elizabeth. «*Det tumultua[r]iske Optrin*» *Bergen 1814 – et norsk matopprinn sett i lys av ulike opprørsteorier*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1995. Om rettsoppjøret, se spesielt side 17-24.

begrunnelser øvrigheten anførte for å dømme bøndene. Likevel kan rettsoppgjøret i Bergen belyse rettsoppgjøret i etterkant av oppløpet på Toten.

Thomas Ewen Slettebø skriver om myndighetenes håndtering av Strilekrigen i Bergen i 1765. Sentralt i Slettebøs masteroppgave står eneveldets ideologi og hvordan denne påvirket myndighetenes håndtering av Strilekrigen og likeledes hvordan allmuen forholdt seg til denne ideologien. Både øvrigheten og allmuen spilte sine roller innenfor kongeideologiens rammer. Dette kommer for eksempel til syne i hvordan øvrigheten og bøndene forholdt seg til hverandre under rettsbehandlingen i etterkant av Strilekrigen.²⁰

Marthe Glad Munch-Møller drøfter allmuens bortføring av et kornskip i Dypvåg i 1801. Dypvåg-allmuens handlinger var ikke et kornoppløp, slik oppløpene i 1813 var. Men allmueaksjonen i Dypvåg utspant seg i en kontekst som lignet på situasjonen i 1813. I likhet med situasjonen i 1813 var rammen rundt aksjonen hungersnød, blokade og krig mot Storbritannia. I etterkant av aksjonen ble det nedsatt en kommisjon som foretok en rekke forhør av allmuen. Ingen ble dømt etter aksjonen. Myndighetenes håndtering av aksjonen ligner myndighetenes håndtering av oppløpet i Trondheim i 1813, hvor saken heller ikke ble ført til doms.²¹

Sonja Serina Finstad Johansson skriver om bondetogene i 1818. Bondetogene i 1818 bunnet i bøndenes misnøye med den nye statens økonomiske politikk. Johansson spør hvorfor bøndenes misnøye ble til kollektiv handling i 1818.²² I den forbindelse ser hun blant annet på bøndenes politiske bevissthet og politiske kultur. Bondetogene i 1818 var ikke, i motsetning til oppløpene i 1813 eller oppløpet i Bergen i 1814, kornoppløp. Fokuset i oppgaven ligger heller ikke så mye på rettsoppgjøret etter bondetogene, men gir likevel noen interessante innblikk i allmuens protestrepertoar.

Ingrid Fiskaas masteroppgave om Lofthusreisningen undersøker og legger vekt på

20 Slettebø, Thomas Ewen. *«først, som rettfærdig Dommer at straffe, og siden, som en mild Fader, at forlade»: Det dansk-norske eneveldets håndtering av Strilekrigen i Bergen 1765*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Bergen 2007.

21 Munch-Møller, Marthe Glad. *Med plikt til å redde sine liv. Hungersnød og protest i Dypvåg i 1801*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo 2010.

22 Johansson, Sonja Serina Finstad. *«til Christiania for at søge Forlindring i de store Tyngsler»*. *Bondetogene på Østlandet og bøndenes motstand mot skattepolitikken i 1818*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo 2009.

virkemidlene myndighetene brukte under striden med Lofthus, som for eksempel formaninger og nåde.²³ Selv om Lofthusreisningen på mange måter skiller seg fra kornoppløpene i 1813, både når det gjelder gjenstanden for allmuens misnøye, aksjonens varighet og alvorlighetsgrad, benyttet myndighetene seg av mange av de samme virkemidlene under kornoppløpene i 1813 som de hadde gjort under Lofthusreisningen.

1.3.3 Teoretiske perspektiver

Det finnes ingen samlet oversikt over norske bondeaksjoner. Men det finnes enkelte bøker og artikler som trekker linjer fra tidligere tider og frem til begynnelsen av 1800-tallet og endog lengre frem i tid. En av de eldste bøkene i så henseende er Halvdan Kohts *Norsk bondereisning*, som trekker linjer fra 900-tallet og frem til 1830-tallet. Dette er bøndenes kamp mot de herskende klassene opp gjennom historien og frem til det såkalte «bondetinget» i 1830-årene.²⁴ Oppløpene i 1813 blir så vidt nevnt av Koht, men de spiller ingen større rolle i fremstillingen hans. De forsvinner i de lange linjene. Tendensen over tid er at bøndene som gruppe gjør seg stadig mer gjeldende i samfunnet.

I likhet med Koht trekker Knut Sprauten de lange linjer i artikkelen «Fra kamp for sin rett til kamp for bedre lønn», men delvis drøfter Sprauten en annen tidsperiode. Mens Koht skriver om de eldste tider og frem til begynnelsen av 1800-tallet, er Sprauten opptatt av overgangen mellom det tradisjonelle bondesamfunnet og den gryende industrialiseringen, hvor lønnskamp etter hvert blir viktigere enn å hevde gamle rettigheter, slik bøndene tidligere hadde gjort.²⁵

Edward Palmer Thompsons artikkel «The moral Economy of the English Crowd in the 18th century» har et lignende perspektiv: Thompson drøfter overgangen fra en paternalistisk samfunnsmodell til et samfunn hvor den økonomiske liberalismen og industrialismen vinner terreng. Likevel er kanskje Thompson mest interessant med tanke på hans funn når det gjelder det tradisjonelle bondesamfunnet. Han har påvist at de engelske bøndene forsvarte hva Thompson kaller en moralsk økonomi. Dette er en økonomisk tenkemåte som ikke er drevet

23 Fiskaa, Ingrid. *Statsmakta og Lofthusreisninga. Styresmaktene si handtering av allmugereisinga i Nedenes og Bratsberg 1786-87*. Masteroppgåve i historie, Universitetet i Oslo 2009.

24 Koht, Halvdan. *Norsk bondereising*. Oslo: Pax forlag A/S 1975.

25 Sprauten, Knut. «Fra kamp for sin rett til kamp om bedre lønn», i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1981 (1): 5-18.

av søken etter maksimal profitt, men av moralske imperativer. For eksempel måtte korn- og brødprisene være moralsk riktige. Fra et slikt perspektiv blir det å søke maksimal profitt ikke bare suspekt, men endatil umoralsk.²⁶ Dette kan være til hjelp for å forstå allmuens handlemåter i 1813, selv om man må være forsiktig med å overføre engelske samfunnsforhold til det norske bondesamfunnet.

1.4 Kilder og kildekritikk

Kildene til de to oppløpene har blitt funnet flere steder. Forhørene er blant de viktigste kildene til oppgaven. Forhøret etter kommisjonen i Trondheim ble funnet på Statsarkivet i Trondheim i arkivet etter Trondheim stift og amt. Politimester Jan Blom foretok et innledende forhør av en del bønder noen dager etter at oppløpet hadde funnet sted i Trondheim. I tillegg ble noen rapporter fra blant annet politibetjentene lagt ved i forhøret. Senere samme år dannet dette forhøret utgangspunktet for kommisjonsarbeidet i Trondheim. Kildene etter kommisjonen i Trondheim ligger sammen med politimester Bloms innledende forhør i arkivet etter Trondheim stift og amt. Den mest omfangsrike og viktigste kilden etter kommisjonen er forhøret av bøndene. I alt ble over 100 bønder forhørt av kommisjonen i Trondheim. I tillegg til politimester Bloms innledende forhør og kommisjonens forhør, finnes det et tredje forhør foretatt av Stjørdal og Verdal sorenskriveri. Dette ble forhøret ble sendt til kommisjonen og ble en del av kommisjonens arbeidsgrunnlag. Det ser ut til at alle kildene er bevart for ettertiden.

Etter oppløpet på Toten er kildegrunnlaget mer sparsomt. I likhet med oppløpet i Trondheim ble et innledende forhør av Totens allmue og andre personer foretatt. Senere dannet dette forhøret grunnlaget for kommisjonen på Toten. Dette forhøret har blitt bevart for ettertiden og ligger på Statsarkivet i Hamar. I alt ble 192 personer forhørt, men ikke alle forhør er like omfattende. Kommisjonen på Toten foretok omfattende forhør av allmuen på Toten. Men dette materialet har ikke blitt funnet, og det er uvisst om det har blitt bevart.

For å undersøke rettsbehandlingen av saken mot bøndene på Toten, bruker jeg arkivet etter

²⁶ Thompson, Edward Palmer. «The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century», i *Past & Present* 1971 (50): 77-136.

Overkriminalretten. I arkivet etter Overkriminalretten finnes dommen fra kommisjonen på Toten, aktors og forsvarers innlegg i saken og dommen fra Overkriminalretten. Arkivet etter Overkriminalretten befinner seg på Riksarkivet. I tillegg benytter jeg arkivet etter 2. departement for justissaker (1814-1818). Også dette arkivet befinner seg på Riksarkivet. I dette arkivet finnes supplikken som bøndene sendte etter å ha blitt dømt i Overkriminalretten, betenkningen fra henholdsvis fogd Schultz og amtmann Ole Hannibal Sommerfelt i Christians amt samt resolusjonen fra 2. departement for justissaker (1814-1818).

Diverse brevmateriale i forbindelse med de to oppløpssakene har blitt funnet i arkivene etter Stattholderskapet, Trondheim stift og amt, Christians amt og Totens fogdeembete. Arkivene finnes på henholdsvis Riksarkivet, Statsarkivet i Trondheim og Statsarkivet i Hamar. Dette materialet er ikke svært omfangsrikt, men det er likevel nyttig. Dels fordi det gir innsikt i hvordan øvrighetspersoner vurderte oppløpene på Toten og i Trondheim. Dels fordi det bidrar med opplysninger om oppløpet på Toten og i Trondheim som ikke har blitt funnet andre steder.

Det hefter flere problemer ved å benytte seg av forhør som kilder. Det fremkommer det ikke alltid hva myndighetene har spurt om under forhørene. Myndighetenes spørsmål ble ikke skrevet ned, verken i forhørene etter oppløpet i Trondheim eller det overleverte forhøret etter oppløpet på Toten. Dermed er det ikke nødvendigvis klart hva bøndene har svart på, selv om svarene de gir, gir en indikasjon på hva myndighetene har spurt om.

Hovedsakelig holder forhøret etter oppløpet på Toten og forhørene etter oppløpet i Trondheim et nøkternt språk. Forhørene har blitt lest opp for de forhørte, som har vedtatt innholdet i forhøret. Riktignok kan det for eksempel forekomme at et forhør har en lett ironiserende tone overfor en bonde som åpenbart gjør seg selv dum; det vil si, som åpenbart ikke ønsker å snakke. I enkelte tilfeller er det mulig å sammenholde rapporter og forhør fra myndighetspersoner og bøndene. I disse tilfellene er det ofte samsvar mellom fra rapportene og forhørene. Til tross for at allmuen kunne rammes av både glemsomhet og sykdom når den ble innkalt til forhør, er det trolig at mange har forsøkt å gi oppriktige svar på myndighetenes spørsmål.

1.5 Begreper

1.5.1 Opprør, oppstand og oppløp

Hva skiller begrepene opprør og oppløp? Bokmålsordboka definerer et opprør som «en voldelig oppstand mot myndighetene eller andre makthavere», mens den samme ordboken definerer oppløp som en «sammenstimling av folk for å se på noe eller demonstrere». Ordet oppstand, som blir brukt i definisjonen av opprør, definerer Bokmålsordboka som et «organisert opprør, reisning».²⁷ Oppløpet på Toten og oppløpet i Trondheim var både organisert (oppstand) og voldelig (opprør), men det er likevel tvilsomt å bruke begrepet opprør eller oppstand når man omtaler oppløpene i 1813. Heller ikke Bokmålsordbokas definisjon av oppløp (i betydningen demonstrere) gir en god forståelse av kornoppløpene i 1813. Bokmålsordbokas definisjoner er sannsynligvis tilpasset moderne folkelige aksjoner. Christian 5.s Norske Lov bruker opprør i følgende betydning:

Hvo, som gjør noget Oprør, samler, eller værver, Folk inden, eller uden Lands, gjør Stæmpling enten med Indlændiske, eller Udlændiske, imod Kongen, eller Kongens offentlige Fiender enten med Raad, eller Daad, bistaar, være lige Straf undergiven.²⁸

En forutsetning for kunne å kalle en hendelse for et opprør, er ifølge Christian 5.s Norske lov at opprøret er rettet imot kongen eller hans offentlige fiender. For eksempel ville et forsøk på å omkalfatre statens styresett ha blitt regnet som et opprør. Men dette var ikke bøndenes hensikt i 1813, verken på Toten eller i Trondheim eller andre steder hvor bøndene gikk til håndgripeligheter mot øvrigheten.

En samtidig juridisk autoritet og professor ved Københavns universitet, Johan Frederik Wilhelm Schlegel, skjelnet mellom oppstand, opprør og tumult. For Schlegel gikk distinksjonen særlig mellom oppstand og opprør på den ene siden og tumult på den andre siden. Ifølge Schlegel har de som gjør oppstand en materiell rett og en formell urett, mens

²⁷ Bokmålsordboka på UiO. [URL: <http://www.nob-ordbok.uio.no/>]

²⁸ Christian 5.s norske lov 6-4-3. Opprør ble straffet på linje med majestetsforbrytelse. Opprørere hadde forbrutt ære, liv og gods. Den høyre hånden skulle hugges av mens forbryteren fortsatt var i live, og kroppen skulle parteres.

opprørere har både materiell og formell urett.²⁹ Det er uklart hva som menes med at det fantes en materiell rett. Om dette skriver Dag Michalsen at «man kunne forstå oppstandens årsak».³⁰ For eksempel kan det tenkes at suverenen ikke skjøttet sine undersåtters ve og vel på en adekvat måte.. Både oppstand og opprør forutsetter, ifølge Schlegel, «at hele Folket eller en Deel af samme udøve aabenbare Voldsomheder, mod de konstituerede Autoriteter».³¹ Tumulter finner ifølge Schlegel sted «naar flere Borgere modsætte sig Øvrighedens Befalinger uden planmæssig Hensigt at omstyrte Constitutionen, eller sætte de Magthavende udaf Regjeringens Besiddelse».³² «Denne Mangel af Plan og Overlæg», la Schlegel til, «gjør den mindre strafværdig og tillige langt mindre farlig».³³ Disse forskjellene gjør at det er en vesensforskjell mellom oppstand og opprør på den ene siden og tumulter på den andre siden. For Schlegel hørte oppstand og opprør innunder revolusjonsbegrepet, mens en tumult ikke gjorde det.

I kildematerialet etter oppløpet på Toten og oppløpet i Trondheim er begrepene opprør, opprør og oppstand svært sjeldent brukt. Heller ikke begrepet tumult er ofte brukt. I stedet ble begrepet oppløp brukt om oppløpet på Toten og oppløpet i Trondheim. Måten dette begrepet ble brukt på, er i overensstemmelse med Schlegels definisjon av begrepet tumult. Allmuen hadde ingen revolusjonære intensjoner i 1813, og det er ingen tegn på at øvrigheten mistenkte dem for å ha det. For øvrig ble begrepet oppløp brukt om alle allmueurolighetene i 1813.

1.6 Metode

Oppgaven har en kvalitativ tilnærming til de spørsmålene som blir tatt opp. Forholdet mellom øvrigheten og allmuen står sentralt i oppgaven, men også kommunikasjonen mellom forskjellige myndighetsinstanser er viktig for å forstå hvilke vurderinger myndigheten gjorde.

29 Schlegel, Johan Frederik Wilhelm. «Beviis for Uretmæsigheden af at Opstand mod den høieste Magt i Staten, som Svar paa ovenstaaende Skrivelse», i *Astræa*, bind 2. København: Trykt og forlagt af Directeur Johan Frederik Schultz 1799, side 95-96.

30 Michalsen, Dag. «'Grændseskillet imellem Trykkefrihed og Trykkefrækkhet' - Johan Frederik Wilhelm Schlegel, Astræa og trykkefrihetens grenser», i Hilde Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750-1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press 2010, side 205.

31 Schlegel, «Beviis for Uretmæsigheden af at Opstand mod den høieste Magt i Staten, som Svar paa ovenstaaende Skrivelse», side 95-96.

32 Schlegel, «Beviis for Uretmæsigheden af at Opstand mod den høieste Magt i Staten, som Svar paa ovenstaaende Skrivelse», side 95-96.

33 Schlegel, «Beviis for Uretmæsigheden af at Opstand mod den høieste Magt i Staten, som Svar paa ovenstaaende Skrivelse», side 95-96.

Ved å benytte meg av brevmateriale har jeg kunnet undersøke kommunikasjonen mellom forskjellige myndighetsinstanser, så som amtene og Visestattholderskapet – fra sommeren 1813 Stattholderskapet. Dette er viktig for å forstå for eksempel hvorfor noen oppløp fikk rettslige følger, mens andre ikke det. Når det gjelder interaksjonen mellom øvrigheten og allmuen, er forhørene de viktigste kildene. Jeg ser på hva myndighetene var interessert i å vite, og hva allmuen svarte. På den måten er det mulig å si noe om hvordan myndighetene vurderte oppløpene.

Videre ser jeg på kommisjonenes konklusjoner og rettsutfallet. Siden oppløpet på Toten endte i Overkriminalretten, er det interessant å se hvordan saken der ble behandlet sammenlignet med i kommisjonsretten. Siden saken først fikk sin sluttstrek først med supplikken til Totens allmue, markerer denne slutten på en interaksjonen mellom myndighetene og allmuen. Jeg har også sammenlignet denne delen av oppløpet på Toten og myndighetenes reaksjoner, med oppløpet i Arendal.

2. Nødsår og krig – bakgrunnen for kornopptøyene i 1813

Den franske revolusjonen på slutten av 1700-tallet utløste en serie kriger mellom de europeiske stormaktene. Disse krigene, kun avbrutt av kortere, fredeligere perioder, vedvarte til Napoleon ble endelig nedkjempet i 1815. I København forsøkte regjeringen å holde Danmark-Norge utenfor den europeiske stormaktskonflikten. På sikt skulle dette vise seg vanskelig. Høsten 1807 ble København beleiret og bombardert av britiske marinestyrker. Britene fryktet at den dansk-norske flåten skulle falle i hendene på Napoleon. København ble tvunget til å kapitulere og Danmark-Norge måtte overgi flåten til Storbritannia. Det britiske angrepet førte til at kronprins Frederik ble en av Napoleons mest trofaste allierte i en krig mot Storbritannia som kom til å vare fra 1807 til 1814.

Napoleonskrigen fikk katastrofale følger for Norge. Den britiske marinen blokkerte sjøveien mellom Danmark og Norge. På den måten ble det både vanskelig og risikabelt å forsyne Norge med korn og andre varer. Selv i normale år var Norge avhengig av korntilførsel utenfra. Når kornhøsten slo feil, slik den gjorde på Østlandet i 1808 og praktisk talt over hele landet i 1812, ble forsyningssituasjonen prekær. Samtidig forpliktet kronprins Frederik seg å delta i den franske fastlandssperringen. Dette var et forsøk på å stenge britiske varer ute fra det europeiske fastlandet. Hensikten var å ruinere Storbritannia økonomisk ved å forhindre at landet fikk omsatt varene sine. Men den økonomiske krigføringen rammet resten av Europa også. I Norge ble for eksempel trelastnæringen hardt rammet når det britiske markedet forsvant. For at fastlandsblokaden skulle bli mest mulig effektiv, måtte samtlige stater i Europa slutte seg til blokaden av Storbritannia. Ved allianseinngåelsen med Frankrike forpliktet Danmark-Norge seg til å tvinge Sverige til å slutte seg til fastlandsblokaden, og i mars erklærte Danmark-Norge Sverige krig. Bortsett fra noen mindre trefninger langs grensen, ble både den norske og svenske hæren stående langs grensen. På grunn av manglende forsyninger og dårlig utstyr var verken den norske eller svenske hæren i stand til å mønstre større offensive operasjoner.³⁴

Til tross for fastlandssperringen var krigsårene likevel preget av konjunktursvingninger. Den såkalte lisensfarten gjorde det mulig å frakte varer fra og til Norge i perioder under krigen.

34 For en oversikt over hendelsene, se Dyrvik og Feldbæk, *Mellom brødre 1780-1830*, side 88-107.

Mot betaling kunne man kjøpe lisenser som gjorde at britiske skip lot fiendtlige handelsskip få seile i fred. Nød ble avløst av handelsspekulasjoner og høykonjunktur. Mykland skriver i Trondheims historie at «[h]adde de to første krigsårene vært preget av arbeidsledighet og nød, ble de tre neste preget av mangel på arbeidskraft».³⁵ Lisensfarten ga økt kornimport til Norge, men lisensfarten var avhengig av de politiske konjunktorene og varte ikke evig. I slutten av 1812 opphørte lisensfarten.³⁶

I 1812 forverret forsyningssituasjonen seg. På grunn av blokaden kom det få kornskip fra Danmark. Tidligere hadde Trondheim blitt forsynt med korn fra Arkhangelsk i Russland, men dette var ikke lenger mulig. På toppen av dette viste det seg at 1812 ble et uår av de sjeldne. I 1808 og 1809 var det uår på Østlandet, men i 1812 ble så å si hele landet rammet.³⁷ Naturlig nok rammet dette allmuen hardt. En dagbok fra Meråker forteller at den 7. og 8. september 1812 «blev Kornet over alt aldeles beskadiget af kulde. I de samme Dage skar man noget Byg som enda var ganske grønt og tillige frosset».³⁸ Senere i september, nærmere bestemt den 19. september, «begyndte man at skjære da Kornet enda overalt var grønt og tillige temmelig beskadiget af Kulde».³⁹ Også på Toten må kornforsyningen ha vært vanskelig. Det er illustrerende at allmuen på Toten gikk til aksjon hos den lokale fogden allerede i slutten av februar 1813, lenge før de øvrige oppløpene i 1813, som fant sted i hovedsak på våren og sommeren 1813.

Mangel på korn måtte nødvendigvis føre til sterk prisstigning på kornvarer. Øvrigheten forsøkte å bøte på dette ved å kontrollere prisene. Men ifølge Mykland ble dette sabotert av kjøpmennene i Trondheim, og det er liten grunn til å tro at forholdene var annerledes andre steder i landet.⁴⁰ Den voldsomme prisøkningen var en av de tingene allmuen reagerte på i Trondheim. Ikke bare fordi allmuen ikke hadde råd til å kjøpe de livsnødvendige matvarene når prisene steg, men også fordi kjøpmennene – ved å skru opp prisene – skodde seg på andres ulykke. Kornmangelen var det mest prekære problemet for allmuen. Fra gammelt av var det vanlig å blande en større eller mindre mengde oppmalt bark i kornet for å drøye

35 Mykland, *Fra Søgaden til Strandgaten 1807-1880*, side 46.

36 Dyrvik og Feldebæk, *Mellom brødre 1780-1830*, side 114-115.

37 Bagge og Mykland, *Norge i dansketiden. 1380-1814*, side 298.

38 Kringtrø, Helge. «Puldens dagbok», i *Historisk årbok 1990. Historielaga i Stjørdalsbygdene*. Stjørdal: Stjørdal trykkeri A.s 1990, side 48.

39 Kringtrø, «Puldens dagbok», side 48.

40 Mykland, *Fra Søgaden til Strandgaten 1807-1880*, side 49.

forrådene. Dette ble gjort i 1813 også. Islandsk mose var et annet kornsurrogat. Myndighetene forsøkte aktivt å fremme bruk av kornsurrogater og andre erstatningsprodukter blant befolkningen. Avisene på denne tiden inneholdt både oppfordringer og oppskrifter på bruk av surrogatprodukter. En overskrift i Trondhiems Efterretninger lød «Meel af Moss, brugeligt, sundt og nærende, som Meel af Korn».⁴¹ Artikkelen hadde redaktøren sakset fra Christiania Intelligensblad, en avis som også allmuen på Toten kan ha lest. Den ga blant annet praktiske råd om den fortreffelige mosens bearbeidelse. I det hele tatt ble det forsøkt å få folk til å bruke en rekke surrogater i perioden. Men allmuen var neppe like entusiastisk. Ifølge enkelte bønder på Toten ble islandsk mose og bark fremstilt som «farlige Midler der bevirkede Smitsomme Sygdommer og Død».⁴²

2.1 Kriseinstitusjoner

Den britiske blokaden skapte ikke bare en uholdbar forsynings situasjon i Norge, men rammet også kommunikasjonsforbindelsene mellom Danmark og Norge. I utgangspunktet var Danmark-Norge en sterkt sentralstyrt stat. Det sentrale styringsverket var plassert i København. Dette var selvsagt ikke tilfeldig. I København fryktet myndighetene at sterke styringsinstitusjoner i Norge kunne gjøre nordmennene for uavhengige av København og således svekke helstaten. Imidlertid gjorde den britiske blokaden det nødvendig å opprette flere kriseinstitusjoner i Norge for å kunne styre landet effektivt.

2.1.1 Regjeringskommisjonen

Allerede i august 1807 ble Den interimistiske regjeringskommisjonen i Norge opprettet. Hensikten med opprettelsen var å ha en institusjon som kunne ta raske avgjørelser dersom forbindelseslinjene til København ble vanskelige. Som det lå i navnet – den var interimistisk – var den en midlertidig institusjon. Prins Christian August ble preses for regjeringskommisjonen. Han var kommanderende general for det sønnafjelske Norge. Ellers bestod regjeringskommisjonen av stiftamtmanden i Akershus, grev Gebhard Moltke, og

41 Trondhiems Adressekontoirs Efterretninger nr. 52, 28. juni 1808, side 3-4.

42 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Supplikk til kongen.

justitiarius i Akershus stiftoverrett, Enevold Falsen. Et fjerde medlem, Marcus Gjøl Rosenkrantz, sluttet seg til regjeringskommisjonen noen uker etter dens opprettelse.⁴³ Senere ble regjeringskommisjonens sammensetning endret. Blant annet ble medlemmer sendt fra Danmark.⁴⁴

Regjeringskommisjonen hadde fullmakt til «paa eget An- og Tilsvar at afgjøre Alt, hvad I til Landets Tarv ansee fornødent, og hvortil I ikke betimeligen kunne erhverve Vores specielle Resolution».⁴⁵ Fullmakten til regjeringskommisjonen var ikke uten videre klar, og den ble aldri helt klarlagt. Det er tvilsomt om man kalle regjeringskommisjonen en regjering. De sakene som ikke hastet, og det gjaldt de fleste saker, skulle fortsatt gå til mellom den lokale øvrigheten og kollegiene i Danmark.⁴⁶ På en annen side innebar etableringen av kriseinstitusjonene under Napoleonskrigen en desentralisering av styringsverket i Danmark-Norge.

Den viktigste oppgaven til regjeringskommisjonen var å sørge for matforsyningen til Norge. En provideringskommisjon ble opprettet under Regjeringskommisjonen. Grev Herman Wedel Jarlsberg ble provideringskommisjonens formann. Provideringskommisjonen skulle sørge for kornforsyningen til hele Norge, men i praksis ble provideringskommisjonen en innretning for forsyningen av Sør-Norge, mens det nordafjelske Norge ble forsynt fra Arkhangelsk. For å transportere korn fra Danmark til Norge, ble blant annet små skip rekvirert. Staten garanterte erstatning i tilfelle skip ble oppbrakt av britiske marineskip. Ved å sende flere små skip over Skagerrak ble det vanskeligere for de britiske krigsskipene å oppbringe dem alle. Likevel ble et betydelig antall skip oppbrakt av britiske marinestyrker, og når kornhøsten slo feil i Norge i 1808, var det ikke mulig å få nok korn over Skagerrak til Norge.⁴⁷

Regjeringskommisjonen ble nedlagt i 1810. Dette året gikk Danmark-Norge inn i en roligere periode som vedvarte til 1813. Frederik 6. så mindre behov for regjeringskommisjonen, men hadde ikke til hensikt å nedlegge den. I stedet ønsket han redusere regjeringskommisjonens myndighet ved å fjerne kommisjonens selvstendige beslutningsmyndighet, men dette ble

43 Dyrvik og Feldbæk, *Mellom brødre 1780-1830*, side 108.

44 Maurseth, Per. *1814-1844*, bind 1, i *Sentraladministrasjonens historie*. Oslo: Universitetsforlaget 1979, side 20.

45 Maurseth, *1814-1844*, side 18.

46 Maurseth, *1814-1844*, side 21-22.

47 Dyrvik og Feldbæk, *Mellom brødre 1780-1830*, side 108-109.

stoppet av regjeringskommisjonens sivile medlemmer, som søkte avskjed.⁴⁸ Dermed ble regjeringskommisjonen nedlagt høsten 1810. Opprettelsen og nedleggelsen av regjeringskommisjonen falt sammen med dobbelmonarkiets politiske konjunkturer. I 1810 lettet blant annet lisensfarten presset på Norge.

2.1.2 Stattholderskapet

Stattholderembetet ble opprettet, eller gjenopprettet, i juli 1809 da Christian August ble utnevnt til stattholder. Imidlertid hadde dette få praktiske konsekvenser. Gjenopprettelsen av stattholderembetet hadde ingen administrativ tyngde. Det ble fastslått at stattholderen skulle være preses for regjeringskommisjonen og ha dobbeltstemme i kommisjonen.

Stattholderskapets ekspedisjoner skulle gå gjennom regjeringskommisjonen. Da Christian August ble tronfølger i Sverige, ble Frederik av Hessen gitt tittelen visestattholder. I motsetning til regjeringskommisjonen ble visestattholderembetet ikke nedlagt og regjeringskommisjonens apparat ble overført til Visestattholderskapet.⁴⁹

Da de politiske skyene ble mørkere i 1813, ble Christian Frederik sendt opp fra Danmark til Norge. Han kom til Norge i mai 1813 som stattholder. Christian Frederik avløste visestattholder Frederik av Hessen, og Visestattholderskapet ble til Stattholderskapet. Det viktigste forskjellen var at Christian Frederik fikk utvidende myndigheter sammenlignet med sin forgjenger. Dette gjaldt særlig dersom Norge skulle bli avskåret fra Danmark. Christian Frederik fikk fullmakt til å gjenopprette Regjeringskommisjonen og andre kriseinstitusjoner. Det ble også gjort, men bare delvis. Regjeringskommisjonen ble aldri gjenopprettet, mens Overkriminalretten og andre institusjoner på nytt ble en realitet i 1813.⁵⁰

Christian Frederiks nye rolle som stattholder gjorde at han nødvendigvis ble beskjeftiget med oppløpene i 1813. Da han kom til Norge i mai 1813, hadde oppløpet i Trondheim funnet sted

48 Maurseth, *1814-1844*, side 25.

49 Maurseth, *1814-1844*, side 23-26. Den observante leser vil se – ut fra arkivreferanser i oppgaven – at Stattholderembetets arkiv er inndelt i to kontorer. Regjeringskommisjonen brukte den samme kontorinndelingen. For Stattholderembetets del ble saker under kontor A og kontor B, henholdsvis juridiske saker og økonomiske saker. Hvordan sakene har blitt fordelt, kan fortelle noe om hvordan sakene har blitt vurdert når de kom inn til Stattholderskapet. På en annen side er ikke sakene alltid lagt helt konsekvent etter kontorinndelingen.

50 Maurseth, *1814-1844*, side 29-31.

kort tid i forveien, og sommeren samme år var det oppløp i Arendal. I de oppløpssakene som ble nøyere undersøkt, det vil si hvor det ble nedsett en kommisjon for å undersøke allmuens handlinger, fulgte Christian Frederik innstillingene fra den lokale øvrigheten, men den formelle beslutningen om å nedsette kommisjoner kom fra Stattholderskapet. I forbindelse med oppløpene i 1813 hadde Christian Frederik også kontakt med Danske kanselli i København. Imidlertid gjorde de vanskelige kommunikasjonsforbindelsene med København at nedsettelsen av kommisjonene tok lang tid. Til dels fordi kommunikasjonen med København tok tid, til dels fordi et av brevene trolig aldri nådde København.⁵¹

Da den britiske marinen intensiferte blokaden av Norge i 1812, og lisensfarten tok slutt, ble igjen den viktigste oppgaven å sørge for kornforsyningen til Norge. I 1812 ble en Overprovideringsskommisjon etablert. Den stod i forbindelse med en provideringsskommisjon i København. Ellers fantes det flere stiftprovideringsskommisjoner som stod under Overprovideringsskommisjon. I motsetning til første halvdel av krigen, hvor en provideringsskommisjon hadde ligget under Regjeringskommisjonen, var Overprovideringsskommisjon en egen institusjon. Den ble ikke lagt direkte under Stattholderskapet.⁵²

2.1.3 Overkriminalretten

Overkriminalretten i Christiania ble etablert i 1807. I praksis skulle Overkriminalretten fungere som en norsk Høyesterett. Dette ga landet på nytt en øverste appellinstans. Før reformen av rettsvesenet på slutten av 1790-tallet, hadde Overhoffretten i Christiania vært øverste appellinstans i Norge, mens Høyesterett i København var øverste domstol for dobbelmonarkiet.⁵³ Overkriminalretten skulle være en midlertidig institusjon, og i likhet med Regjeringskommisjonen fulgte Overkriminalretten krigskonjunktorene. Men i motsetning til Regjeringskommisjonen, som ble nedlagt i 1810, benyttet Christian Frederik seg av sin

51 Det gjelder brevet oppført i RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). 3. Kollegial korrespondanseprotokoll (CCPA). 16. juni 1813. Det opplyses om problemer med postgangen i RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). 2. Korrespondanseprotokoll 1812-1814 (CPA). Nummer 1826.

52 Se Maurseth, *1814-1844*, side 31, Dyrvik og Feldbæk, *Mellom brødre 1780-1830*, side 124 og Riksarkivets katalog over kriseinstitusjonene, side 71-73.

53 Dyrvik og Feldbæk, *Mellom brødre 1780-1830*, side 79.

fullmakt til å gjenopprette Overkriminalretten i 1813.⁵⁴ Overkriminalretten hadde blitt nedlagt i 1810.

To av oppløpene i 1813 – oppløpet på Toten og oppløpet i Arendal – endte i Overkriminalretten. Oppløpet på Toten var en av de siste sakene Overkriminalretten behandlet. Dom i saken på Toten falt først i desember 1815, mens den aller siste saken Overkriminalretten behandlet var oppløpet i Arendal. I denne saken falt dommen først i 1817.

55

2.2 Kommisjonsinstituttet

Både oppløpet på Toten og oppløpet i Trondheim ble behandlet av en nedsatt kommisjon på henholdsvis Toten og i Trondheim. Bruk av dømmende kommisjoner hadde lang tradisjon i Norge før Napoleonskrigen. Dessuten ble praksisen med dømmende kommisjoner videreført i de første årene etter eneveldets fall. For eksempel ble de såkalte bondetogene i 1818 håndtert ved hjelp av kommisjonsinstituttet.⁵⁶ En rekke kjente saker fra eneveldets tid ble behandlet av kommisjoner. Det gjaldt for eksempel Strilekrigen og Lofthusreisningen.

Det var flere grunner til at myndighetene benyttet seg av kommisjonsinstituttet for å behandle slike saker. Til dels hadde bruken av dømmende kommisjoner en fordel av teknisk karakter. For eksempel kom bøndene som samlet seg i Trondheim i begynnelsen av mai 1813 fra store deler av Trøndelag. Dersom oppløpet i Trondheim skulle ha fulgt vanlig saksgang, ville hvert enkelt sorenskriveri ha måttet forhøre de bøndene som soknet inn under sorenskriveriets jurisdiksjon. En slik fremgangsmåte ville vært ineffektiv. I det hele tatt ville det vært vanskelig å få oversikt over saken. Men det var også andre grunner til at kommisjonsinstituttet ble benyttet. I de sakene hvor myndighetene ønsket å undersøke en sak spesielt nøye kom kommisjonsinstituttet til sin rett. En del allmueaksjoner under eneveldet ble undersøkt svært nøye av myndighetene. Ikke bare allmuens handlinger ble gransket nøye, men kommisjonene kunne også være lydhøre overfor klager fra allmuen. På den måten kunne

54 Maurseth, *1814-1844*, side 31.

55 Se Overkriminalrettens domsprotokoll: RA. Overkriminalretten. Justis-, doms- og voteringsprotokoller m.m. 1807-1817. Domsprotokoll.

56 Johansson, «*til Christiania for at søge Forlindring i de store Tyngsler*». *Bondetogene på Østlandet og bøndenes motstand mot skattepolitikken i 1818*, side 50-54.

sentraladministrasjonen i København få et viktig innblikk i hva som rørte seg i det norske samfunnet og hvordan Københavns politikk ble mottatt blant nordmenn. Samtidig kunne sentraladministrasjonen i København holde et visst oppsyn med sine egne embetsmenn.⁵⁷ Etter at de lokale embetsmennene – sorenskriver Weidemann på Toten og politimester Blom i Trondheim – hadde foretatt et innledende forhør av noen av de involverte i henholdsvis oppløpet på Toten og oppløpet i Trondheim, tok overøvrigheten på stedet initiativ til å nedsette en kommisjon for å undersøke og dømme i de to sakene. Dette ble godkjent av Stattholderskapet og Christian Frederik, som beordret nedsettelsen av en kommisjon på Toten og en i Trondheim.⁵⁸ Forslagene til kommisjonsmedlemmer kom også fra den lokale øvrigheten. I Trondheim ble stiftsoverrettsassessor Krogh, assessor Mandix og regimentskvartermester Lie utnevnt til medlemmer av undersøkelseskommisjonen, mens sorenskriver Weidemann, regimentskvartermester Smith og en offiser utgjorde kommisjonen på Toten.

2.3 Oppsummering

Napoleonskrigen innebar store utfordringer for dobbeltmonarkiet. Ettersom Norge var helt avhengig av kornimport, ble landet hardt rammet av den britiske blokaden. Når kornavlingene attpåtil slo feil, ble situasjonen desto verre. Selv om perioden var preget av nød, svinget også konjunktorene. Den såkalte lisensfarten førte til høykonjunktur før den britiske blokaden igjen strammet grepet om Norge mot slutten av krigen. Myndighetene forsøkte å omgå blokaden så godt som mulig, blant annet ved å rekvirere små skip for å kunne korn mellom Danmark og Norge. Mange små skip var vanskeligere å stoppe enn noen få store skip. Under tidligere kriser hadde befolkningen tydd til forskjellige kornsurogater, og dette ble også gjort under Napoleonskrigen.

Den britiske blokaden og krigen – også mot Sverige – gjorde det nødvendig å omorganisere styringen av Norge, og det ble derfor opprettet flere kriseinstitusjoner. Regjeringkommisjonen ble opprettet kort tid etter flåteranet i København i 1807 og arbeidet til 1810, da den ble lagt ned. Overkriminalretten, som var en midlertidig Høyesterett for Norge, ble også opprettet. I

⁵⁷ Sandvik, Gudmund. *Dømande kommisjonar i Norge. Ein retthistorisk studie*. Oslo: Institutt for privatrett, Universitetet i Oslo 1974, side 43-44.

⁵⁸ Amtmann Sommerfelt i Christians amt sendte brev til Danske kanselli angående oppløpet på Toten.

likhet med Regjeringskommisjonen, ble denne nedlagt i 1810. Da krigskonjunktorene forverret seg i 1813, ble Christian Frederik sendt til Norge som stattholder. I 1813 ble Overkriminalretten gjennomrettet. To av oppløpssakene i 1813 endte i Overkriminalretten, nemlig oppløpet på Toten og i Arendal. Kommisjonsinstituttet spilte også en viktig rolle under behandlingen av oppløpene i 1813. Det ble benyttet både på Toten, i Trondheim og i Arendal. Til dels var det påkrevd på grunn av sakenes størrelse. Til dels ble kommisjonsinstituttet benyttet på grunn av sakenes viktighet.

3. Forhør og forklaringer

Allerede samme dag som oppløpet på Toten fant sted, den 22. februar, rapporterte fogd Schultz oppløpet inn til Christians amt.⁵⁹ Amtmann Sommerfelt utstedte få dager senere en plakat hvor han advarte allmuen mot ytterligere ulovlige handlinger. Ifølge Sommerfelt kunne følgene av slike handlinger bli tap av både ære og velferd så vel som livet.⁶⁰ Plakaten ble beordret opplest på kirkebakkene i Totens prestegjeld.⁶¹ I begynnelsen av mars ble en rapport sendt fra amtet til Visestattholderskapet, og i retur fikk amtet Visestattholderskapets velsignelse til å foreta et inkvisisjonsforhør av Totens allmue.⁶² Denne oppgaven ble overlatt til sorenskriver Weidemann, som begynte arbeidet med forhøret i slutten av mars.⁶³ Etter at forhøret var ferdig, ble dette sendt til Danske kanselli med en innstilling om å nedsette en kommisjon for å undersøke og dømme de skyldige. Danske kanselli sluttet seg til denne innstillingen, og det samme gjorde Stattholderskapet, som beordret nedsettelsen av en kommisjon på Toten for å undersøke oppløpet og dømme de skyldige bøndene.⁶⁴ Selv om ordren om å nedsette en kommisjon på Toten kom fra øverste hold, var det amtet som tok initiativet til nedsettelsen av kommisjonen, og både Danske kanselli og Stattholderskapet fulgte innstillingen fra amtet, deriblant hvilke personer som skulle bemanne kommisjonen.

I Trondheim fulgte behandlingen av saken langt på vei tilsvarende mønster. Konstituert stiftamtmann Krohg rapporterte til Visestattholderskapet dagen etter oppløpet i Trondheim hadde funnet sted. Noen dager etter oppløpet var politimester Blom i gang med forhørene av de mistenkte bøndene. Etersom de militære styrkene i Trondheim hadde arrestert seks bønder, kunne forhørene komme raskt i gang. De seks arresterte bøndene ble forhørt først. Da dette var gjort, ble flere innkalt til forhør, både bønder og andre. Fra Trondheim stiftamt ble en

59 SAH. Toten fogdeembete. Kopibok 1808-1813. Nummer 7053.

60 Ifølge Sommerfelt bør allmuen ikke «nære hos sig Rygter eller Tvivl, men enhver enkelt Mand uden lovstridig Sammenløb og Komplot underrette sig om Sagen hos sin Foresatte da den der ligesom, altid vil erholde den sandfærdige Underretning der vil sikkre ham for at vorde fristet og ledet til de ulovlig Handlinger som have Ære og Velfærd ja Livets Fortabelse i Følge med sig». Se SAH. Fylkesmann i Oppland. 15 Kopibok 1812-1813. Nummer 500.

61 Ifølge brev til Visestattholderskapet. RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). Innkomne brev til RPA. Pakke 7. Løpenummer 4986. Journalnummer 3969.

62 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). 2. Korrespondanseprotokoll 1812-1814 (CPA). Nummer 1255.

63 SAH. Fylkesmann i Oppland. 15. Kopibok 1812-1813. Nummer 577.

64 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). Innkomne brev til CRPA. Pakke 11. Løpenummer 3037. Journalnummer 1940. og RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). 2. Korrespondanseprotokoll 1812-1814 (CPA). Nummer 2032.

innstilling sendt om å nedsette en kommisjon for å undersøke og dømme de skyldige i saken.⁶⁵ Christian Frederik rapporterte videre til Danske kanselli, men på grunn av de vanskelige kommunikasjonsforbindelsene til Danmark sommeren 1813, er det uklart om brevet kom frem.⁶⁶ I alle fall beordret Christian Frederik nedsettelsen av en kommisjon i Trondheim for å undersøke og dømme de skyldige etter oppløpet.⁶⁷ Innstillingen fra Trondheim stiftamt ble fulgt. Også i dette tilfellet ble de foreslåtte kommisjonsmedlemmene godtatt uten innsigelser.

Initiativet til å undersøke og dømme i sakene kom i begge tilfeller fra henholdsvis Christians amt og Trondheim stiftamt, og i begge tilfeller ble innstillingene godtatt uten videre innsigelser fra Danske kanselli og Christian Frederik i Totens tilfelle og Christian Frederik i Trondheims tilfelle.

3.1 Budstikker og uorden – kriterier for nøyere undersøkelser

Kun på Toten og i Trondheim samt i Arendal ble kommisjonsinstituttet brukt for å undersøke urolighetene. Hvorfor ble dette gjort her og ikke andre steder? Utover våren og sommeren kom det til uroligheter både i Molde og Kristiansund så vel som i Bergen og Kristiansand. Oppløpene i Molde, Bergen og Kristiansand fikk intet etterspill. Når det gjelder oppløpet i Kristiansand, ble et fåtall personer forhørt, men ellers fikk dette oppløpet ingen følger for de involverte.

Bondeurolighetene i 1813 hadde flere fellestrekk. Ifølge Mykland var oppløpene forberedt ved hjelp av budstikker.⁶⁸ I det overleverte materialet etter oppløpene i 1813, det vil si i hovedsak rapportene fra den lokale øvrigheten til Visestattholderskapet (senere Stattholderskapet) og de forhørene som ble foretatt av allmuen, kommer det frem at allmuen har organisert flere av oppløpene ved hjelp av budstikker. Ifølge det overleverte

65 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). 6a. Referatprotokoll (RPA). Løpenummer 5527. Journalnummer 4409.

66 Brevet er ført inn i RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). 3. Kollegial korrespondanseprotokoll (CCPA). 16. juni 1813.

67 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). 2. Korrespondanseprotokoll 1812-1814 (CPA). Nummer 1826 og nummer 1827. For øvrig opplyses det om i nummer 1826 at kommisjonen bemyndiges til å innkalle «samtlige i Afstand af 2 Mile fra Trondheim boende Vidner». Dersom kommisjonen skulle ha tatt dette for bokstavelig, ville kommisjonen ikke ha kunnet gjennomføre oppgaven sin.

68 Mykland, *Kampen om Norge*, side 244.

kildematerialet ble etter alt å dømme oppløpet på Toten og oppløpet i Molde, Kristiansund, Trondheim, Kristiansand og Arendal organisert ved hjelp av budstikker. Trolig har bøndene brukt samme fremgangsmåte i Bergen også, selv om dette ikke kommer klart frem av det undersøkte kildematerialet.⁶⁹

Å bruke budstikker for å sammenkalle sine sambygdinge til uroligheter i nærmeste by, var selvsagt ikke tillatt. Myndighetene var på vakt mot enhver organisering fra allmuens side, og straffene for ulovlig bruk av budstikker var strenge. Forordningen av 5. juli 1765 fastsatte dødsstraff eller festningsarbeid på livstid for den eller de som brukte budstikker for å sammenkalle allmuen uten øvrighetens tillatelse.⁷⁰ Men til tross for de alvorlige straffereaksjonene som forordningen la opp til, var brudd på forordningen ikke et tilstrekkelig kriterium for at myndighetene i 1813 skulle igangsette nærmere undersøkelser av oppløpene. Myndighetene var klar over at bøndenes sammenkomst flere steder skyldtes bruk av budstikker, men foretok seg ikke uten videre noe i forhold til det. Allmuen måtte i tillegg ty til voldsomheter under oppløpet.

I så måte er oppløpet i Trondheim illustrerende. I slutten av april 1813 samlet bøndene seg hos konstituert stiftamtman Krogh og krevde å få undersøke kornlagene i byen, et krav Krogh ga etter for. I sin rapport til Visestatholderskapet i etterkant av hendelsen omtalte Krogh bøndenes sammenstimling og deres krav om å få undersøke kornlagene i byen for et opptrinn, men la til at «ikke den ringeste Uorden er foregaaet».⁷¹

Men i begynnelsen av mai samlet bøndene seg hos konstituert stiftamtman Krogh igjen. På ny krevde de å få undersøke kornlagene. På dette tidspunktet hadde en av bøndenes budstikker blitt fanget opp og overlevert til general von Krogh. I et brev til Visestatholderskapet opplyste general von Krogh at bøndene daglig kommer inn til byen, men de oppførte seg ikke tumultuarisk.⁷² Alt hadde foregått rolig for seg. Dersom bøndene hadde fulgt konstituert stiftamtman Kroghs formaninger og reist hjem, ville bøndenes

69 Se RA. Stattholderembetet 1810-1814. 2. kontor (Kontor B). Innkomne brev til RPB. Pakke 2. Løpnummer 2991. Journalnummer 2384.

70 Schmidt, Julius August S. *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for Kongeriget Norge, i Tidsrummet fra 1648-1813*, bind 1. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag 1851, side 698.

71 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 2. kontor (Kontor B). Innkomne brev til RPB. Pakke 2. Løpnummer 2929. Journalnummer 2332.

72 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 2. kontor (Kontor B). Innkomne brev til RPB. Pakke 2. Løpnummer 2998. Journalnummer 2390.

sammenkomst i Trondheim neppe fått konsekvenser for dem, til tross for at bøndene hadde brukt budstikker for å organisere opptrinnet i byen. Men Krohgs formaninger viste seg til slutt å være forgjeves. Bøndene stormet en av kjøpmennenes brygger og under tumultene ble militære styrker tilkalt for å gjenopprette orden. Dagen etter oppløpet i Trondheim rapporterte Krohg bøndenes opptreden til Visestattholderskapet. Som ved forrige brev til Visestattholderskapet, brukte Krohg betegnelsen opptrinn om hendelsene, men nå informerte Krohg om at han var på sporet av budstikkens utsteder.⁷³ Det var først når det hadde foregått uorden, det vil si etter at allmuen hadde gått til håndgripeligheter mot øvrigheten, at øvrigheten reagerte i henhold til forordningen av 5. juli 1765 i 1813.

I Molde opplevde byfogd Motzfeld at omegnens bønder kom sammen i byen i slutten av mars 1813.⁷⁴ Ifølge Motzfeld hadde bøndene samlet seg i byen etter «indbyrdes Opfordring og Overlæg».⁷⁵ I likhet med bøndene i Trondheim, krevde bøndene i Molde å få undersøke kornlagrene. Som konstituert stiftamtmann Krohg hadde gjort i Trondheim, ga Motzfeld etter for dette kravet. Ikke den «mindste Uorden» hadde skjedd ifølge Motzfelds innberetning til Trondheim stift.⁷⁶ En nøyere undersøkelse av bøndenes fremferd ble ikke gjort. I Molde var det første kriteriet for å undersøke bøndenes fremferd til stede, nemlig bruk av budstikker, men ikke det andre kriteriet, nemlig en eller annen form for voldsom fremferd overfor øvrigheten.

I midten av mai rapporterte stiftamtmannen i Kristiansand til Visestattholderskapet at omtrent 900 mann fra Mandal amt hadde kommet inn til byen etter «indbyrdes Stevning».⁷⁷ Nesten samtidig kunne amtmann baron Wedell Wedelsborg fortelle Visestattholderskapet at pastor Smith i Vennesla hadde funnet en seddel oppslått på Vennesla kirke, som oppfordret allmuen til å reise til Kristiansand for å skaffe korn.⁷⁸ Selv om dette var et åpenbart brudd på forordningen av 5. juli 1765, gjorde øvrigheten i Kristiansand ingen anstrengelser for å

73 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 2. kontor (Kontor B). Innkomne brev til RPB. Pakke 2. Løpenummer 2998. Journalnummer 2390.

74 For en oversikt over hendelsesforløpet, se Johnsen, Arne Odd. *Fra lokal til nasjonal frigjøring 1742-1814*, bind 3, i *Kristiansunds historie*. Kristiansunds kommune 1958.

75 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G25. Journalnummer 1063.

76 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G25. Journalnummer 1063.

77 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 2. kontor (Kontor B). Innkomne brev til RPB. Pakke 2. Løpenummer 3031. Journalnummer 2414.

78 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 2. kontor (Kontor B). Innkomne brev til RPB. Pakke 2. Løpenummer 3031. Journalnummer 2411.

undersøke hendelsene. Tvert imot. Amtmannen anmodet Visestatholderskapet om at ingen videre undersøkelse måtte skje. «Da Almuen paa deres Maade ikke udøvede mindste Voldsomhed [...]», skrev amtmannen, «skulle ieg ikke undlade pligtskyldigst at indstille det Vice Stadtholderskab, at der i saa Henseende ingen videre Undersøgelse maae skee».⁷⁹ Myndighetene gjorde så vidt jeg vet heller ingen videre undersøkelser da Kristiansand ble gjenstand for et nytt oppløp i begynnelsen av juni.

Oppløpet i Kristiansund befinner seg i en mellomposisjon. Bøndene i byens omegn hadde organisert oppløpet ved hjelp av budstikker. Det kom klart frem av forhørene som ble gjort etter oppløpet.⁸⁰ I tillegg hadde bøndene oppført seg truende mot byfogd Ole Schare og byens to eligerte menn; byfogden hadde forsøkt å mane bøndene til ro og gi håp om snarlige forsyninger. Bøndene hadde krevd å få undersøke kornlagrene i byen, og byfogd Schare hadde akseptert dette. Men så fulgte et krav Schare ikke kunne akseptere. Bøndene ville ha byfogdens bestemmelse på at de kunne få kjøpe korn hos kjøpmennene på kreditt. Byfogd Schare hevdet at dette ikke lot seg gjøre fordi det innebar en inngripen i eiendomsretten, hvorpå enkelte bønder oppfordret folkemassen til å overfalle byfogden. For å forhindre å bli overfalt, tilkalte Schare oberstløytnant von Rogert, som fikk roet ned bøndene. Men da byens to eligerte menn ankom til byfogdens hus, ble de utsatt for påtrykk og omringning, likesom byfogden hadde vært utsatt for tidligere.⁸¹ Schare anmodet oberstløytnant von Rogert om «at Allarmtrommen maatte røres for at Vilkaarlige Mishandlinger af en rasende Almue kunde forekommes».⁸² Da urolighetene hadde lagt seg, kunne undersøkelsene av kornlagrene i byen begynne.

Etter oppløpet i Kristiansund ble det foretatt to korte forhør. De 12 mennene som hadde deltatt i visitasjonen av byens kornlagre, ble bedt om å være igjen for å avgi forklaring, men kun en av dem, Thore Kamstrøm, ble tilbake for å avgi forklaring. Ifølge Kamstrøm hadde en «riig Baadmand», Erik Dønnum, fortalt allmuen at han kunne «anskaffe eller opgive et par Hundrede Tønder Korns Beholdning her i Byen».⁸³ Kjøpmann Claus Henchen bekreftet at

79 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 2. kontor (Kontor B). Innkomne brev til RPB. Løpenummer 3031. Journalnummer 2411.

80 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G29. Journalnummer 2665. Side 7.

81 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G29. Journalnummer 2665. Side 4-6.

82 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G29. Journalnummer 2665. Side 5.

83 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G29. Journalnummer 2665. Side 7. Det er ikke klart hva som ble lagt i ordet Baadmand. Erik Dønnum, eller Erich Steengrimsen Dønnum, er i 1801-folketellingen betegnet som bonde og gårdbruker. I 1801 var han 34 år gammel.

Dønnum hadde sagt dette.⁸⁴ Forhøret ble sendt til Trondheim stift og amt, som forsøkte å ilegge Erik Dønnum en mulkt på 200 riksdaler. Dersom han nektet, skulle han tiltales for straffbare handlinger under oppløpet. Dønnum nektet å betale, og han ble dermed innkalt til et forhør. I det påfølgende forhøret nektet han for å ha kommet med noen som helst uttalelse om byens kornforråd og hadde ellers få opplysninger om oppløpet å komme med. Noen budstikker var han heller ikke bekjent av.⁸⁵ Det som trolig gjorde at øvrigheten fattet spesiell interesse for Dønnum i utgangspunktet, var at han ifølge Schare tidligere hadde «benyttet seg af hans eenfoldige Sognemænds Fattigdom og Mangel samt Godtroenhed».⁸⁶ Øvrigheten var mer interessert i Dønnum enn den uroen som hadde skjedd under oppløpet. Riktignok hadde bøndene benyttet seg av budstikker for å organisere oppløpet i Kristiansund, men bøndenes begynnende voldsomheter hadde blitt stoppet av oberstløytnant von Rogert. Trolig var ikke urolighetene alvorlige nok.⁸⁷

De oppløpene som ble etterforsket i 1813, var de oppløpene hvor allmuen hadde benyttet seg av budstikker og gått fysisk til verks mot øvrigheten. Å benytte seg av budstikker var ikke en grunn i seg selv til å innlede nærmere undersøkelser av oppløpene, selv om forordningen av 5. juli 1765 forbød all sammenkallelse av allmuen uten øvrighetens godkjennelse. De oppløpene som fikk et større etterspill var oppløpet på Toten, i Trondheim og i Arendal. På de nevnte stedene hadde bøndene brukt både budstikker for å organisere oppløpene og gått til håndgripeligheter mot øvrigheten. I så måte var begge kriterier oppfylt for videre etterforskning, det vil si ulovlig bruk av budstikker og vold.

3.2 Myndighetene undersøker oppløpene

Initiativet til å foreta forhøret på Toten og i Trondheim kom fra den lokale øvrigheten, fra amtmann Sommerfelt i Christians amt og konstituert stiftamtmann Krohg. Riktignok rapporterte Sommerfelt og Krohg til Visestattholderskapet, men avgjørelsene ble i utgangspunktet tatt uten innblanding fra Visestattholderskapet i Christiania. Hva ønsket

84 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G29. Journalnummer 2665. Side 8.

85 Forhøret ble foretatt av konstituert sorenskriver Peter Martin Ottesen på Nordmøre og har journalnummer 2665. SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G29.

86 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G29. Journalnummer 2665. Side 7.

87 En kort oversikt over oppløpet i Kristiansund gis i Johnsen, Arne Odd. *Fra lokal til nasjonal frigjøring 1742-1814*, bind 3, i *Kristiansunds historie*. Kristiansunds kommune 1958, side 734-736.

øvrigheten på Toten og i Trondheim å vite? Og hvordan forklarte allmuen seg? Er det noen forskjeller mellom de to oppløpene? Ut i fra forhørene går det ikke direkte frem hvilke spørsmål som ble stilt de forhørte. Men det gjør det ikke umulig å danne seg et bilde av hva øvrigheten ønsket å vite.

3.2.1 Reell nød?

Kornmangelen i 1813 var velkjent. Biskopen i Trondheim stift, Bugge, fryktet i januar 1813 at halvparten av stiftets innbyggere ville dø av hungersnød.⁸⁸ Om ikke hungersnøden fikk så dramatiske konsekvenser, var dødeligheten høyere enn normalt.⁸⁹ Selv om øvrigheten i Trondheim var klar over hungersnøden, var øvrigheten likevel interessert i å undersøke hvilken motivasjon bøndene hadde hatt for å samles i byen. Seks personer ble arrestert under oppløpet i Trondheim, og spesielt disse ble spurt ut om deres motivasjon for å samles i byen.

En av dem som hadde blitt arrestert, var Saxe Jonsen fra Meråker. Han var mistenkt for å ha oppildnet folkemengden under oppløpet. Jonsen forklarte i forhøret at han hadde hørt om en budstikke som var gått rundt på bygdene. Selv hadde han ikke noen ærende i Trondheim, men ble overtalt av andre bønder på veien til å reise med til byen. På prestegården i Stjørdal hadde presten Hejerdahl forsøkt å overtale dem til å ta fatt på hjemreisen, men noen selbyggere hadde overtalt de fremmøtte til å fortsette mot Trondheim. Han hadde fulgt med på grunn av budstikken – han kjente for øvrig ikke til hvem som hadde utstedt denne – og fordi han hadde blitt overtalt av andre. Politimester Blom ville så vite hvor mye korn han hadde fått fra det offentlige kornmagasinet. Ifølge Jonsen hadde han fått 1/2 tønne korn siden jul. Videre hadde han fått kreditt på fire voger fisk, men av dette hadde lite blitt brukt, og han hadde ikke forsøkt å drøye kornet med andre matvarer utenom bruk av litt halm.⁹⁰

En annen arrestert var Ole Poulsen Myhrmoen. Han hadde mottatt ei budstikke, hvis innhold var at bøndene skulle samles i Trondheim for å undersøke om det var mulig å skaffe korn i byen. Myhrmoen reiste til Stjørdalshalsen, og herfra med båt videre inn til Trondheim. I

88 Fra biskop Bugges dagbok gjengitt i Øverland, *Fra Krig med England til Rigsforsamlingen paa Eidsvoll*, side 206.

89 Mykland, *Fra Søgaden til Strandgaten 1807-1880*, side 48-49.

90 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 1-5.

Trondheim fulgte han folkestimmelen for å få kornvarer. Han kunne ifølge forhøret ikke oppgi noe lovlig ærende i byen, og han hadde heller ingen grunn til å tro at kjøpmennene hadde korn på lager. Bortsett fra å ønske korn, hadde han ifølge forhøret ingen unnskyldning for å delta i oppløpet. Kornhøsten på gården hadde vært ubetydelig på grunn av frosten det foregående året. Vanligvis var utsæden på ti tønner korn, men nå var den redusert til tre tønner. Siden jul hadde han fått korn adskillige ganger.⁹¹

Peder Nielsen hadde oppholdt seg i Trondheim fordi han skulle selge en 1/2 tønne saltet fisk, og han hadde således et lovlig ærende, ifølge forhøret. I forhøret er det oppgitt hvor mange personer han hadde å forsørge så vel som hvor mye korn han hadde fått fra kornmagasinet i Trondheim. Han hadde fått en tønne korn siden jul fra kornmagasinet i Trondheim. Fjorårets avling utgjorde 1/4 tønne korn. Han uttrykte anger for å ha deltatt i oppløpet «da hans Familie lider ved hans Fraværelse».⁹²

Den fjerde arresterte var Hans Larsen Bøgset. Han kunne opplyse om at hele avlingen hadde frosset bort. Også han hadde fått korn fra kornmagasinet i Trondheim, til sammen 1 1/2 tønne korn siden høsten 1812. Han hadde reist til Trondheim for å kjøpe korn sammen med fire andre bønder, men i forhøret ble det presisert at reisen ikke var et resultat av budstikkene som hadde gått rundt i Trøndelag. I motsetning til de andre arresterte hadde Bøgset og hans fire sambygdinger anbefaling fra stedets prest. Ettersom kammerjunker von Krogh hadde gitt Bøgset en skjeppe rug dagen før oppløpet, trodde von Krogh at han var til stede under oppløpet for å stille i stand bråk og lot han derfor Bøgset arrestere.⁹³ Politimester Blom mente at Bøgset er «gandske uskyldig bleven her tilbage som Arrestant».⁹⁴ Dessuten var hans forklaring troverdig på grunn av den arrestertes «bekjendte fredelige Sindelav».⁹⁵

Elling Walstad var den femte arresterte under oppløpet. Han hadde vært i Trondheim for å selge planker. Han hevdet at han ikke hadde deltatt i urolighetene i byen. På ettermiddagen den 5. mai – dagen hvor oppløpet hadde funnet sted – gikk han til kjøpmann Lorcks kontor

91 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 6-9.

92 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 11.

93 Dette er en annen von Krogh, altså ikke general Georg Frederik von Krogh.

94 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 13.

95 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester

for å kjøpe hvetemel, og da han kom ut på gaten, ble han mistenkt for å ha deltatt i oppløpet og arrestert. Også Walstad måtte oppgi gårdens produksjon. Ifølge Walstad hadde forrige års avling frosset bort. Til vanlig hadde han rundt 35 tønner korn utsæd, men på grunn av uåret satt han igjen med fire tønner korn. Han hadde fått en tønne korn fra kornmagasinet i Trondheim.⁹⁶

Den siste arresterte var Peder Olsen. Til forskjell fra de øvrige arresterte var han skiløpersoldat. Han hadde blitt beordret av husbonden sin til å reise til Trondheim for å skaffe korn etter at en budstikke hadde gått rundt i Meråker. Som flere andre fra Meråker hadde han reist til Stjørdalshalsen. Her hadde han blitt forsøkt overtalt av presten Hejerdahl til å gjøre vendereise, men noen selbyggere hadde fått dem på andre tanker. I byen forklarte Olsen at han hadde vært blant i folkemengden på Lorcks brygge, men han hadde ikke gått i spissen. Også husbonden hadde fått litt korn fra kornmagasinet i Trondheim.⁹⁷

Under forhøret i Trondheim ble de arresterte spurt ut om forsørgelsesbyrdene på gården og om matvaresituasjonen. Myndighetene var blant annet interessert i å vite hvor mye korn hver enkelt hadde fått fra det offentlige kornmagasinet i Trondheim, om de hadde forsøkt å drøye kornet og hvor vellykket eller mislykket forrige års avling var. Trolig var det ikke hensynet til arrestantenes ve og vel som gjorde at myndighetene interesserte seg for disse spørsmålene i utgangspunktet. I stedet dreide det seg om hva man kan kalle oppløpets formildende omstendigheter. Myndighetene regnet det som en formildende omstendighet hvis kornmangelen for hver enkelt bonde var reell. Men hvis man deltok i oppløpet uten å mangle korn, ble det regnet som en skjerpene omstendighet. Myndighetene la også vekt på hvorvidt arrestantene hadde lovlige ærender i byen eller om de for eksempel hadde fulgt budstikkens oppfordring om å samles i Trondheim dagen da oppløpet fant sted, altså den 5. mai. For en av arrestantene, Hans Larsen Bøgset, var saken en annen: Han hadde fått anbefaling fra stedets prest. Dessuten hadde han i utgangspunktet et godt rykte, og dette var heller ikke uten betydning. Men dette var ikke nok til at han ble sluppet fri fra arresten.

Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 13. For øvrig innebar ikke hans sannsynlige uskyld at han ble sluppet fri fra arresten. I likhet med de andre arresterte, ble han sittende der så lenge undersøkelsene av oppløpet varte.

96 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 13-15.

97 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 16-18.

I det forhøret som foreligger fra Toten, har sorenskriver Weidemann, som forhørte bøndene, ikke spurt utførlig om bøndenes matvaresituasjon. I alle fall har dette ikke blitt nedtegnet i forhøret. Men også på Toten var øvrigheten interessert i å undersøke bøndenes motivasjon for å angripe fogd Schultz. På samme måte som i Trondheim ble kornmangel oppfattet som en formildende omstendighet, mens det ble regnet som en skjerpene omstendighet å delta i oppløpet uten å mangle korn. For eksempel fremkom det under forhøret at gårdmannen Christian Larsen hadde vært hos fogd Schultz på Toten, «men han hadde ingen Trang til Korn eller anden undskyldende Aarsag til at være med i saadant Opløb».⁹⁸ Om hans deltakelse i oppløpet skyldtes sympati med sine sambygding er uvisst. Et annet spørsmål er hvor mye korn man måtte ha før man ikke ble regnet som korntrengende. Uansett ble Christian Larsen ikke dømt for å ha deltatt i oppløpet. Gårdmannen Erich Nielsen Drager og hans kone Gulline Olsdatter ble dømt etter oppløpet på Toten. Men det skyldtes ikke at de hadde deltatt i oppløpet. Derimot hadde de befalt husmannen sin, Johannes Olsen, til å dra til fogd Schultz for å skaffe korn, selv om de ikke hadde behov for korn, og på den måten hadde de fremmet oppløpet, mente myndighetene.⁹⁹ Myndighetene skilte mellom de som hadde behov for korn og de som ikke hadde behov for korn, selv om dette ikke nødvendigvis fikk praktiske konsekvenser i form av straff i etterkant av oppløpene. Etter oppløpet i Trondheim ble som kjent ingen dømt.

Både på Toten som i Trondheim ønsket myndighetene å finne ut hvorfor bøndene hadde gått til aksjon. Myndighetene var klar over at kornmangelen var prekær blant bøndene. Det finnes flere skildringer av kornmangelen i krigsårene, og det ble forsøkt å bøte på kornmangelen på forskjellige måter, blant annet ved hjelp av kornestatninger. Når myndighetene likevel undersøkte bøndenes motivasjon for å organisere oppløp, skyldtes det trolig et ønske om å være sikre på at bøndene ikke hadde andre og, sett fra myndighetenes side, mer alvorlige grunner til å organisere oppløp. For eksempel er det ingenting i forhørene, verken etter oppløpet på Toten eller i Trondheim, som tyder på at bøndene var inspirert av samtidens revolusjonære tankegods. Bøndene manglet rett og slett et klart politisk program.¹⁰⁰

98 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstrarettsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 20 i Pål Gihles avskrift.

99 Se kapittel 4.

100 Det skal vel likevel legges til at høye korn- og brødriser kan få ganske alvorlige politiske konsekvenser.

3.2.2 Jakten på organisatorene

Da øvrigheten begynte forhøret av bøndene på Toten, var de utvilsomt interessert i å finne ut hvem som hadde vært opphavsmenn eller hovedmenn under oppløpet. Dette spørsmålet kommer øvrigheten tidlig inn på i forhøret. Allerede under forhøret av det andre vitnet, kapellanen på Toten, kommer man inn på dette spørsmålet. Ifølge kapellanen hadde Ole Olsen Nyegaardsæter fortalt at korporal og Dannebrogsmann Hanevold stod bak oppløpet.¹⁰¹ Dette bekreftet den samme Ole Olsen da han selv ble forhørt.¹⁰² Ifølge fogd Schultz' husbondskar Poul Christiansen gikk det rykte om at den samme Hanevold skulle være opphavet til de budstikkene som hadde sirkulert på Toten.¹⁰³ Nok en person, Andreas Müller, antydet at Hanevold var «Formanden». Gårdmannen Christian Antonissen Narum hadde fortalt Müller at Hanevold nok var formannen.¹⁰⁴ Men senere benektet Christian Antonissen Narum akkurat dette punktet.¹⁰⁵

Når enkelte personer mente at Hanevold stod bak oppløpet eller han ble omtalt som formann, dreide det seg om organiseringen av oppløpet. Riktignok var Hanevold til stede under selve oppløpet, men han var ikke en aktiv part i oppløpet, og han forlot fogdegården før oppløpet var avsluttet. Hanevold ble ikke dømt for rollen han angivelig, ifølge enkelte personer, hadde hatt. Det er ikke klart hvorfor han ikke ble dømt. Men det kan skyldes at bevisene ikke ble vurdert som sterke nok. Selv benektet Hanevold at han stod bak oppløpet. Sant nok hadde han sett en av budstikkene som sirkulerte blant bøndene, men han hadde ingenting med denne å gjøre, for han kunne verken lese eller skrive, hevdet han.¹⁰⁶

Enkelte personer ble dømt for å være hovedmenn under oppløpet på Toten. Men disse personene hadde ikke hatt noe med organiseringen av oppløpet å gjøre – i alle fall ikke så vidt forhøret kunne avdekke. I stedet utmerket de seg med sin fremferd under selve oppløpet, for eksempel ved grov språkbruk. Ifølge fogdens husbondskar Poul Christiansen hadde Johannes Stangjordet utmerket seg ved grov tiltale under oppløpet.¹⁰⁷ Mer alvorlig var det at enkelte av

101 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstraretsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 2 i Pål Gihles avskrift.

102 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstraretsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 26 i Pål Gihles avskrift.

103 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstraretsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 7 i Pål Gihles avskrift.

104 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstraretsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 5 i Pål Gihles avskrift.

105 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstraretsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 11 i Pål Gihles avskrift.

106 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstraretsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 17 i Pål Gihles avskrift.

107 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstraretsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 7 i Pål Gihles avskrift.

bøndene gikk fysisk til verks mot fogden. For eksempel forklarte fullmektig ved fogdekontoret, Anders Staboe, at den samme Stangjordet hadde grepet tak i fogdens skulder og krevd regnskap av han.

I Trondheim ble ingen av bøndene dømt for å være formenn eller for andre forhold under oppløpet. Som tidligere nevnt, ble de seks arresterte i Trondheim omtalt som noen av formennene i det forhøret som ble foretatt rett etter oppløpet. Når politimester Blom brukte denne betegnelsen, var det fordi man antok at disse personene hadde hatt en sentral rolle under oppløpet, det vil si at disse personene hadde ført ordet og gått fysisk til verks mot øvrigheten under tumultene som fulgte. For eksempel hevdet kammerjunker von Krogh at Saxe Johnsen «vedblev at skrike og Larme» til tross for alle advarsler.¹⁰⁸ Flere pådro seg mistanke for å ha ført ordet eller for å ha gått i spissen under oppløpet. Ifølge Thomas Koch var John Thanem en av dem som «bestandig var i Spidsen for Folket og søgte at gjøre dem uroelige».¹⁰⁹ Øvrigheten så selvfølgelig med ublide øyne på dette, men det hadde ikke nødvendigvis noe med organiseringen av oppløpet å gjøre.

Myndighetene fant aldri helt sikkert ut hvem som hadde stått bak organiseringen av oppløpet på Toten og i Trondheim. Men det manglet ikke på forsøk fra myndighetenes side. Da kommisjonen i Trondheim trådte sammen, var det tydelig at kommisjonen så det som sin viktigste oppgave å spore opp den eller de som hadde organisert oppløpet i byen. Måten kommisjonen gjorde dette på, var å forsøke å spore opp forfatteren eller forfatterne av de budstikkene som hadde sirkulert rundt på bygdene i dagene før oppløpet. Dette ble gjort ved å følge budstikkernes rute fra gård til gård.

Kommisjonen i Trondheim greide å få tak i enkelte navn på personer som kunne ha skrevet budstikkene. Løytnant Henrick von Hornemann hadde hørt av noen bønder at Thomas Aasen fra Selbu skulle ha skrevet en budstikke.¹¹⁰ Tidligere sersjant Peder Olsen Dahl forklarte under forhøret at han hadde vist budstikken til korporal Græslie, som mente at håndskriften lignet på Thomas Aasens håndskrift. «Deponenten», det vil si sersjant Dahl, «anmerkede at det

108 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 28.

109 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 21-22.

110 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Undersøkelseskommisjonens forhør. Side 13-14.

forekom ham at denne Haand og Stiil lignede Selbyggernes som er Deponenten saa meget mere bekjendt, som han under mange Aars Militar Tjeneste har samt Anledning til at see Selbyggernes Haand og Stiil.»¹¹¹ Men da Thomas Aasen ble forhørt, nektet han for å ha forfattet noen av budstikkene. Han ble spurt om han kunne skrive under forhøret, men dette benektet han også.¹¹² I stedet hevdet han å ha mottatt et forseglet brev fra gårdmannen Peder Gundersen Setsaas. Under forhøret nektet Peder Gundersen Setsaas på sin side for å ha overlevert noe som helst til Thomas Aasen. Videre kjente han verken til forfatteren av de budstikkene som hadde sirkulert rundt på bygdene eller budstikkenes innhold. Og det «var ham ogsaa ubekjendt at der i Selboe mellem Bøigdefolkene har været nogen aftale, eller Budsendelse angaaende Rejse til Trondhjem».¹¹³ Ifølge egen forklaring hadde han reist til Trondheim, men på veien hadde han ikke oppfordret andre til å reise til Trondheim eller kommet med trusler mot noen.

Det kan være grunn til å tvile på forklaringen til Peder Gundersen Setsaas. Ole Olesen Haave forklarte for kommisjonen at noe tid før oppløpet i Trondheim hadde en del av Selbus allmue holdt en «Folke kommission»,

der blev da mellem de tilstædeværende og i Særdeleshed af Haldo Pedersen Fuglum og Peder Gundersen Setsaas, talt om at Fjærings mændene burde reise til Byen for om mueligt at skaffe den trængende Bøyg Korn, og at, dersom dette ikke kunde skee, at da enhver Mand for sig, maatte foretage den fornødne Reise.¹¹⁴

Ifølge Haave hadde Setsaas spilt en rolle under organiseringen av bøndenes reise til Trondheim. En gårdmann fra Selbu, Ole Jonsen Moegaard, navnga ikke Peder Gundersen Setsaas, men forklarte at det var en alminnelig avtale mellom allmuen i Selbu om å reise til Trondheim, men la til at de ikke hadde hatt noen planer om å gjøre noe ulovlig. Flere personer hevdet at Peder Gundersen Setsaas sammen med gårdmannen Ole Poulsen Punde hadde sørget for at bøndene ikke tok til på hjemreisen i Stjørdalen. Presten på stedet, Hejerdahl,

111 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758.

Undersøkelseskommisjonens forhør. Side 15.

112 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758.

Undersøkelseskommisjonens forhør. Side 43-44.

113 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758.

Undersøkelseskommisjonens forhør. Side 84.

114 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758.

Undersøkelseskommisjonens forhør. Side 93.

hadde frarådet bøndene å reise i flokk til Trondheim. I stedet skulle fire personer reise inn til byen, mens de andre skulle gjøre vendereis. Men slik gikk det ikke. Blant de som hevdet at Peder Gundersen Setsaas og Ole Poulsen Punde hadde bidratt til at bøndene reiste til Trondheim, var lensmann Ole Niilson fra Stjørdalen.¹¹⁵ Andre hevdet det samme. Niels Olsen Wolden, en gårdmann fra Meråker, forklarte for kommisjonen at Ole Gundersen Setsaas og Ole Poulsen Punde «havde belydet de andre, at den som vendte tilbake og ikke vilde følge med til Byen skulde blive straffet».¹¹⁶ Som nevnt benektet Ole Gundersen Setsaas alt som kunne knytte han til organiseringen av oppløpet. Det gjorde også Ole Poulsen Punde. Under forhøret forklarte han at han ikke hadde oppfordret noen til å reise til Trondheim. Han hadde ikke kjennskap til budstikkene, og han kunne verken skrive eller lese. Kommisjonen noterte at han: «I enhver Henseende erklærede han dog fuldkommen uvidende om Budstikkerne og aftale eller Budsendelse angaaende Bøndernes Reise til Trondhjem i Begyndelsen af Maii dette Aar.»¹¹⁷

Ole Gundersen Setsaas og Ole Poulsen Punde var kanskje de nærmeste kommisjonen i Trondheim kom frem til når det gjaldt å finne hovedmennene bak oppløpet i byen, selv om andre personer også kan ha spilt en mer eller mindre fremtredende rolle i organiseringen av oppløpet. Ole Poulsen Punde måtte avgi en skriftprøve til kommisjonen. Hensikten var å undersøke om håndskriften samsvarte med de to budstikkene som kommisjonen hadde i sin bevaring. Men også andre personer måtte avgi håndskriftprøve. En av dem var Peder Pedersen Setsaas. Selv om det ble hevdet at ingen på Setsaas kunne skrive, må kommisjonen ha mistenkt folket på Setsaas for å ha spilt en mer eller mindre fremtredende rolle i oppløpet. Men kommisjonen kom ingen vei med Peder Pedersen Setsaas heller. Han hadde ikke deltatt i oppløpet, han kjente ikke til noen avtale mellom bygdefolket om å reise til Trondheim, han kjente ikke til forfatteren av budstikkene, han hadde ikke hørt om budstikkene, og han viste ikke at budstikker hadde sirkulert i bygdene.¹¹⁸ Til slutt ga kommisjonen opp: «Efter at Commissionen gjentagende havde søgt at erholde af ham de Oplysninger man formodede han maatte kunde i give i denne Sag, men saadan Bestræbelse havde været forgjæves, blev han

115 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758.

Undersøkelseskomisjonens forhør. Side 65-66.

116 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758.

Undersøkelseskomisjonens forhør. Side 28-29.

117 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758.

Undersøkelseskomisjonens forhør. Side 80-81.

118 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758.

Undersøkelseskomisjonens forhør. Side 74-76.

Dimiteret.»¹¹⁹

Det er ikke usannsynlig at flere personer har gått sammen om å organisere oppløpet. Men selv om kommisjonen hadde sine mistanker om hvem som kunne stå bak, ble ingen tiltalt eller dømt etter oppløpet. Det er verdt å merke seg at de personene som pådro seg mistanke under kommisjonsarbeidet for å ha organisert oppløpet, som for eksempel Setsaas-ene og Ole Poulsen Punde, enten ikke hadde deltatt i oppløpet i Trondheim eller hadde spilt en tilbaketrukket eller mindre rolle under oppløpet. Inntrykket man sitter igjen med etter å ha undersøkt kommisjonens arbeid, er at «pøblene», det vil si de som til dels hadde lagd bråket under oppløpet, til dels hadde gått fysisk til verks mot øvrigheten, for eksempel Saxe Jonsen og John Thanem, ikke stod bak organiseringen av oppløpet. Ifølge byens politibetjenter var John Thanem som «sædvanlig beskjenket», og det kan nok ha bidratt til at samme person «bandede og skreeg af fuld Hals».¹²⁰

3.2.3 To set the price

Hvilke målsettinger hadde bøndene på Toten og i Trondheim? Hva ønsker de å oppnå? Både på Toten og i Trondheim ønsket bøndene selvsagt å skaffe kornvarer. I Trondheim hadde bøndene tidligere visitert byens kornbeholdninger uten resultater. Da de kom tilbake i begynnelsen av mai, ønsket de på ny å gjøre det samme. Første gang bøndene hadde visitert byens kornbeholdninger, hadde de fått konstituert stiftamtmann Krohgs tillatelse til å gjøre det, og kornbeholdningene hadde blitt undersøkt sammen med øvrigheten. Da bøndene kom tilbake i begynnelsen av mai, nektet konstituert stiftamtmann Krohg dem å undersøke byens kornbeholdninger på ny. Ifølge byens politibetjenter hadde

den grille mest hæftet Bønderne i Hovedet at Kjøbmændene havde forstukket og lagt Skjul paa sine Kornvarer siden de ei kunde faae for Penge hvad de af det Slags behøvde, ligesom de og troede at det var meer i Behold paa Provideringsmagasinet.¹²¹

119 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758.

Undersøkelseskommisjonens forhør. Side 76.

120 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 40.

121 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 36.

Mest av alt var det kjøpmennene bøndene mislikte. Men øvrigheten ble også rammet av bøndenes raseri. Bøndene skilte ikke alltid mellom kjøpmennene på den ene siden og øvrigheten på den andre siden. Moren til en av bøndene deltok i oppløpet, hvor hun ifølge byens politibetjenter uttalte

at dersom hun hadde vært skaaret i Mands klæder, skulle hun have lært Kjøbmændene noget andet; bandede og skjelte paa Mængden for Feighed fordi de ikke tog Hovedet af Kjøbmændene, sagde og derhos: at Kjøbmænd og Øvrigheden vare lige godt, thi de aad og drak sammen [...].¹²²

Denne holdningen til kjøpmennene og øvrigheten var nok «Moder Randi», som hun ble kalt i forhørene, ikke alene om å ha.¹²³ Øvrigheten kom i skvis mellom kjøpmennene og bøndene. På den ene siden så de med ublide øyne på kjøpmennenes priser, på den andre siden måtte de håndtere de rasende bøndene. Under de fleste oppløp i 1813 rettet bøndenes raseri seg mot kjøpmennene. De fulgte et mønster: Ryktene gikk om at kjøpmennene stakk unna korn, slik at kornprisene steg kraftig. Bøndenes svar var å undersøke kornbeholdningene. Og ikke minst kreve lavere priser på kornvarene.

Edward P. Thompson har hevdet at ett av kjennetegnene ved kornopprørene i England på 1700-tallet er landarbeidernes krav om å fastsette prisen på kornet – «to set the price».¹²⁴ Fra gammelt hadde reguleringen av markedet i England vært myndighetenes ansvar. Imidlertid ble den paternalistiske samfunnsmodellen utfordret av liberalistiske tanker utover på 1700-tallet. Det innebar at myndighetene vanligvis var mer tilbakeholdne med å regulere markedet enn tidligere. Likevel fortsatte folket å henvende seg til myndighetene i krisetider, og hvis de ikke fikk gjennomslag for sine krav hos myndighetene, var de ofte villige til å ta saken i egne hender. Det kunne for eksempel føre til at folkemengden overfalt en kornhandler og dikterte prisen på varene hans. Under slike omstendigheter kunne kornhandleren som oftest ikke gjøre annet enn å akseptere folkemengdens pris. Ville han ikke gå med på kravet, risikerte han at

122 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 41.

123 Ifølge folketellingen i 1801 var hennes fulle navn Randi Andersdatter. Hun holdt hus på Rønningen i Lade sogn og Strinden prestegjeld. I 1801 var hun 56 år. For øvrig er det få kvinnelige stemmer under oppløpet. Å reise til byen for å skaffe korn, ser i hovedsak ut til å ha vært en oppgave for mennene. I etterkant av oppløpet i Bergen i 1814, som Emma Elizabeth Horneman har skrevet om, var 8,5 prosent av de tiltalte kvinner. Se Horneman, «*Det tumultu[r]iske Optrin» Bergen 1814 – et norsk matopptrinn sett i lys av ulike opprørsteorier*, side 32.

124 Horneman har også skrevet om Thompson i sin hovedfagsoppgave. Se særlig Horneman, «*Det tumultu[r]iske Optrin» Bergen 1814 – et norsk matopptrinn sett i lys av ulike opprørsteorier*, side 51-52.

folkemengden «tvangskjøpte» varene, det vil si ga han en viss sum for varene og tok dem eller i verste fall tok varene uten noen form for kompensasjon.¹²⁵ Folkemengden henvendte seg altså til myndighetene først. Dersom dette ikke førte frem, aksjonerte de på egen hånd.

Selv om man bør være varsom med sammenligne engelske og norske samfunnsforhold, kan det se ut som bøndene i Trondheim hadde en tilsvarende fremgangsmåte og, når deres krav ikke ble innfridd, ønske om å fastsette prisen. Som nevnt tidligere henvendte bøndene seg til konstituert stiftamtmann Krohg først. De ønsket å gjennomføre bryggene, men også billigere korn. Ifølge kjøpmann Vogelsang hadde bøndene uttalt «at da de ikke trængte og der var nok at faae, var Prisen paa korn 4rd tønden, Fisken ringe og den samme Pris ville de nu have og den vilde de fastsætte» og «de fandt det ubilligst at de Handleende tog en 30rd meer for Kornet end Providerings-Commissionen [...]».¹²⁶ Bøndene ser ikke ut til å ha hatt planer om å plyndre de som måtte ha korn. Under forhør forklarte flere bønder at de hadde tatt med seg penger til Trondheim for å kjøpe korn.¹²⁷ Men prisen ville de diktere selv dersom myndighetene ikke ville gjøre det for dem.

Det er uklart om bøndene på Toten ønsket å fastsette prisen på egenhånd. Men i likhet med bøndene i Trondheim, hadde bøndene på Toten ingen intensjoner om å plyndre kornmagasinet på fogdegården. En del bønder betalte for kornet under kornutdelingen, mens andre ble skrevet opp på en liste slik at de kunne betale senere. I praksis fikk bøndene korn på kreditt, og det var hele tiden intensjonen at de skulle betale. De som ikke hadde betalt da oppløpet på Toten havnet i rettssystemet, ble pålagt å betale for kornet etter at saken hadde blitt behandlet i rettssystemet.¹²⁸ Ifølge fullmektigen ved fogdekontoret, Anders Staboe, hadde enkelte av mennene tatt «en Haandfuld Ærter af Fogdens Provision», men han la ellers ikke merke til «at nogen af dem angreb Fogdens private Ejendom».¹²⁹

På et punkt skiller oppløpet på Toten seg fra oppløpet i Trondheim. Mens bøndene i Trøndelag

125 Se for eksempel Thompson, «The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century», side 107-115.

126 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 30.

127 Se for eksempel SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Undersøkelseskomisjonens forhør. Side 40.

128 Se RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Kommisjonsrettens dom. Side 3-4.

129 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstraretsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 3 i Pål Gihles avskrift.

rettet sitt raseri i hovedsak mot kjøpmennene i Trondheim, ser det ut til at bøndene på Toten rettet anklagene mot øvrigheten på stedet. Til dels verserte det et rykte om at fogd Schultz hadde fått korn, men han ville vente med å dele det ut.¹³⁰ Til dels ble det hevdet at øvrigheten ikke hadde søkt om korn fra Provideringskommisjonen i Christiania på riktig måte – med den konsekvens at Toten dermed ikke fikk kornunnsetning. Flere personer hevdet at den tidligere nevnte korporal Hanevold hadde talt med visestattholder Frederik av Hessen, hvorpå visestattholderen hadde forklart at om øvrigheten sendte en forespørsel om korn, ville allmuen få korn. Korporal Hanevold skulle ha sagt at det «her fra Toten ikke skulde være gjort nogen Riktighed med den Ansøgning som fra Toten indgik om Magasin korn sammestæds».¹³¹ Øvrigheten hadde altså ikke gjort jobben sin, og bøndene valgte i så måte å ta saken i egne hender. Under det foreliggende forhøret rettet bøndene på Toten ingen anklager mot kjøpmennene. Ordet kjøpmann eller lignende finnes ikke i det foreliggende forhøret av bøndene på Toten.¹³²

3.2.4 Bøndene forklarer seg – hukommelsessvikt og rykter

Bøndenes forklaringer varierer noe fra person til person. Mens noen bønder har forsøkt å svare på spørsmålene fra politiet etter beste evne, har andre bønder i større eller mindre grad holdt igjen informasjon under forhørene. Blant de bøndene som etter all sannsynlighet spilte en fremtredende rolle under oppløpet, enten som organisatorer eller som anførere under oppløpet, var det vanlig å nekte for den rollen de hadde spilt. Forhøret av Ole Poulsen Myhrmoen er illustrerende. Under forhøret forklarte han seg blant annet om reisen til Trondheim. Denne delen av forhøret stemmer overens med hva andre bønder forklarte under forhørene. Men når politiet kommer inn på hva som skjedde under oppløpet, opplevde Myhrmoen en påfallende svikt i hukommelsen. Da konstituert stiftamtman Krohg og politiet forsøkte å formane bøndene til å roe seg ned under oppløpet, hørte han ikke noe av det som ble sagt av øvrigheten. Han la ikke merke til at noen trengte seg inn hos kjøpmann Lorck eller

130 Ifølge supplikken fra de dømte bøndene på Toten. Se RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Supplikk til kongen.

131 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstrarettssprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 11 i Pål Gihles avskrift.

132 Riktignok ble det nevnt i supplikken at «Kornhandlere lukkede sine Boder for at deri Priserne til det høyeste!» Men dette ser mer ut til å ha vært en generell beskrivelse av situasjonen i 1813, ikke en anklage mot kjøpmenn på Toten. Se RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Supplikk til kongen.

at noen forlangte å undersøke Lorcks brygge. Videre så han ikke at general von Krogh eller adjutantene komme eller at de forsøkte å snakke til folkemengden.¹³³ Forhøret av Myhrmoen endte til slutt i en nokså ironisk tone

det eneste han erfarede var, at nogle fik fat i Saxe Jonsen som han ikke vidste hvem var, men de bare Geværer paa Nakken men om de vare Soldater eller Underofficerer ved han ikke, thi sadanne Folk kjender han ei, thi han har ikke været i Byen og Soldater har han vel seet paa Landet men derfra kunde han ei slutte hertil at disse vore det; Men Saxe Jonsen som blev angrebet af disse slags Folk – af hvilken Aarsag kunde Inqvisiten ikke begribe, tog fat i ham og ved denne Leilighed og Tumnoil annammede disse for ham saa ukjendte Folk Inqvisiten tillige med Saxe og førte ham til det Sted de kaldte Vagten.¹³⁴

Mens Ole Poulsen Myhrmoen nektet for å ha spilt en betydelig rolle under oppløpet, ble han utpekt til en av anførerne under oppløpet av andre.¹³⁵ Dette er en tendens i forhørene. De som ser ut til å ha hatt en fremtredende rolle i oppløpene, benektet eller nedtonet denne rollen, og det kan neppe sies å være overraskende. Denne måten å møte politiets anklager hadde nok noe for seg. Å benekte befatning til kompromitterende hendelser eller uttalelser kan ha gjort det vanskeligere å dømme bøndene, selv om politiet i en del tilfeller åpenbart ikke trodde på bøndenes forklaringer. Bøndenes egne forklaringer ble brukt mot dem, og bønder som innrømte lovstridige handlinger var enklere å dømme enn de som benektet befatning med handlinger eller uttalelser som kunne sette dem i vansker. Da oppløpet på Toten kom opp i Overkriminalretten, påpekte aktor Sem at flere av bøndene hadde ved egne forklaringer eller tilståelser innrømmet skyld.¹³⁶ På den måten ble det enklere å felle en dom. Bøndenes hukommelsessvikt gjorde det dessuten vanskeligere for myndighetene å krysseksaminere dem. Selv om en bonde ikke nødvendigvis kompromitterte seg selv under forhør, kunne opplysninger kanskje brukes mot en av hans sambygdninger.

Det man også legger merke til når man leser forhørene, er at bøndenes forklaringer ikke alltid virket samkjørte. Man kunne kanskje regne med at bøndene avtalte seg i mellom hva de skulle si under forhør. Og i noen tilfeller har nok også det blitt gjort. Men langt ifra alltid. Tross alt

133 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 6-7.

134 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 8.

135 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 31.

136 RA. Overkriminalretten. Dokumenter til pådømte saker. 1807-1817. Pakke 12. Nummer. 17. Actions-Indlæg av aktor Sem.

har myndighetene greid å få en del informasjon ut av bøndene. For eksempel har flere bønder i Trøndelag forklart hvem de mottok budstikken fra.¹³⁷ Det førte til at myndigheten fikk tak i flere navn, og i neste omgang ble disse personene innkalt til forhør. Bøndene forholdt seg ikke nødvendigvis som en samlet gruppe i møte med øvrigheten. Når det gjelder oppløpet i Trondheim kunne de geografiske avstandene mellom bøndene gjøre det vanskeligere for bøndene å samkjøre sine forklaringer. De bøndene som deltok under oppløpet i Trondheim kom fra store deler av Trøndelag, selv om det nok var en viss overvekt fra noen områder, som Selbu og Meråker.

Ordet *rykte* går ofte igjen i forhørene. Det gjelder både forhørene i Trondheim og på Toten. Dette ordet kommer igjen i forskjellige former. Når bøndene forklarte seg, kunne de ofte referere til et rykte. Det kunne nok til dels dreie seg om reelle rykter. For eksempel gikk det rykter om at kjøpmennene i Trondheim hadde korn, og dette bidro til at bøndene reiste til Trondheim for å skaffe korn. Rykter om at kjøpmennene hadde korn, men ville vente med å selge kornet for å presse prisene i været, ser ut til å ha vært ganske alminnelige i 1813. På Toten gikk det et rykte om at fogd Schultz hadde fått kornforsyninger, men bøndene mente at han ville vente med å dele ut kornet til nøden var enda større. Også andre rykter verserte imidlertid på bygdene, for eksempel om hvem som hadde skrevet budstikkene eller organisert oppløpene. Eksempelvis sa et rykte på Toten, ifølge fogd Schultz' husbondskar Poul Christiansen, at korporal Hanevold stod bak oppløpet.¹³⁸ Spesielt i perioder med sosial nød og krig kunne rykter enkelt oppstå.

På en annen side har de mange angivelige ryktene blitt brukt strategisk når bøndene forklarte seg. Når bøndene ble konfrontert med deres handlinger i forhør, var det lettere å skylde på et rykte, ettersom rykter var anonyme størrelser utenfor noens kontroll. De kunne sjeldent tilbakeføres til opphavet og kompromitterte verken sambygdingene eller andre. Under forhøret i Trondheim har flere bønder referert til rykter når de har forklart seg. For eksempel forklarte gårdmannen Lars Iversen Rømøen at han ikke kjente til budstikken som hadde sirkulert rundt på bygdene, bortsett fra et løst rykte som sa at bøndene skulle reise til byen. Ellers visste han

137 For eksempel mottok John Ericksen Øvre-Brende etter eget utsagn en seddel fra Peder Olsen Ingstad. Øvre-Brende sendte den videre til Niels Wolden. SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Undersøkelseskomisjonens forhør. Side 73.

138 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstrarettssprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 7 i Pål Gihles avskrift.

ikke stort om oppløpet, selv om han oppholdt seg i byen da oppløpet fant sted.¹³⁹ Også husmannen Peder Larsen Erstgaardgiærdet befant seg i Trondheim den 5. mai, det vil si på dagen hvor oppløpet utspant seg. Ifølge Erstgaardgiærdet hadde han hørt et løst rykte om at «adskillige Meragerbygger paa den Tiid, ligesom og en deel Størdahlinger reiste til Byen for at erholde Korn».¹⁴⁰ Han kunne «af Løst Rygte have hørt» at budstikker hadde oppfordret bøndene til å reise til byen, men dette hørte han først etter at oppløpet hadde funnet sted, og han visste ingenting om budstikkernes innhold eller reise. I likhet Lars Iversen Rømmøen visste han ellers lite om hva som hadde skjedd i byen.¹⁴¹

På Toten hadde Johan Olsen Gaarløshagen, som senere ble dømt som en av hovedmennene under oppløpet av Overkriminalretten, ikke sett noe til budstikkene. Han hadde kun hørt et rykte om at det var korn å få hos fogden og hadde på bakgrunn av det reist til fogd Schultz. Gaarløshagen var ellers ikke snakkesalig. Sorenskriver Weidemann, som foretok forhøret på Toten, noterte at «af denne Mand var ikke videre Forklaring at erholde» og sendte han hjem.¹⁴² Når Gaarløshagen likevel ble dømt i Overkriminalretten, skyldtes det trolig vitneforklaringene til fullmektigen ved fogdekontoret, Anders Staboe, og fogd Schultz' husbondskar, Poul Christiansen, som begge ga Gaarløshagen en sentral rolle under oppløpet.¹⁴³

3.3 Oppsummering

Selv om det var flere oppløp i 1813, ble kun tre gjenstand for grundigere undersøkelser av myndighetene. Forordningen av 5. juli 1765 fastsatte dødsstraff eller festningsarbeid på livstid for den som sammenkalte allmuen uten øvrighetens tillatelse. Likevel var ikke dette et tilstrekkelig kriterium for at øvrigheten skulle iverksette nøyere undersøkelser av oppløpene i 1813. I tillegg måtte bøndene ty til håndgripeligheter mot øvrigheten, slik det ble gjort under oppløpene på Toten, i Trondheim og i Arendal. Oppløpet i Kristiansund befinner seg i en

139 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758.

Undersøkelseskommissjonens forhør. Side 23-24.

140 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 34.

141 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 34.

142 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstraretsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 12-13 i Pål Gihles avskrift.

143 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstraretsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 3-4, 6-7 i Pål Gihles avskrift.

mellomposisjon. Her ble begynnende uroligheter stoppet av militære styrker før ytterligere voldsomheter utartet seg.

Under forhørene i Trondheim og på Toten fokuserte myndighetene på å finne hovedmennene, det vil si den eller de som hadde organisert oppløpene eller som hadde spilt en sentral rolle under tumultene. For å finne organisatorene av oppløpene, forsøkte myndighetene å spore opp budstikkernes forfatter eller forfattere. Myndighetene antok at den eller de som hadde forfattet budstikkene også hadde organisert oppløpene. Selv om myndighetene forsøkte å spore opp budstikkernes forfatter eller forfattere, fant de aldri ut hvem som hadde forfattet budstikkene, verken i Trøndelag eller på Toten.

Dessuten var myndighetene interessert i bøndernes motiver for å samles. Myndighetene skilte mellom verdige og uverdige trengende. I Trondheim ble de arresterte blant annet spurt ut om kornhøsten, hvor mye de hadde fått av kornmagasinet i Trondheim og om de hadde drøyd kornet ved hjelp av erstatningsprodukter. Det ble regnet som en skjerpene omstendighet å delta i oppløp uten at det forelå reell kornmangel. På Toten ble ekteparet Drager senere dømt for å ha sendt husmannen sin for å skaffe korn hos fogd Schultz uten at de manglet korn.

Under forhørene forklarte bønderne seg taktisk. Å benekte kjennskap til budstikkene eller andre forhold går igjen i forhørene. Flere bønder har forklart at de handlet etter rykter. Blant annet hadde de hørt rykter om at det var korn å få. Ryktene ble til dels trukket frem under forhørene for å forsvare bøndernes handlinger i ettertid.

4. Kommisjonenes konklusjoner og etterspillet

Øvrighetens reaksjoner etter bøndenes oppløp på Toten den 22. februar og i Trondheim den 5. mai har flere fellestrekk. Etter få dager begynte den lokale øvrigheten å undersøke hva som hadde hendt. Etter å ha rådført seg med visestattholderen i Christiania, tok amtmann Ole Hannibal Sommerfelt i Christians amt initiativ til et forhør av de involverte i oppløpet på Toten. Den lokale sorenskriveren, Lauritz Weidemann, ble beordret til å foreta forhøret.¹⁴⁴ I slutten av mai 1813 var Weidemann ferdig med forhøret, og fra amtet ble forhøret sendt videre til Danske kanselli.¹⁴⁵ I Trondheim ble de første forhørene foretatt av politimester Jan Blom få dager etter oppløpet. Da Blom var ferdig med forhøret i slutten av mai, ble det sendt av konstituert stiftamtmann Hilmar Meincke Krohg i Trondheim til Stattholderskapet i Christiania.¹⁴⁶

Forhørene fra Toten og Trondheim ble sendt til høyere embetsinstanser, henholdsvis til Danske kanselli i København og Stattholderskapet i Christiania. De to innstillingene fra Toten og Trondheim var likelydende. De ba om at en kommisjon av sivile og militære embetsmenn skulle nedsettes for å undersøke og påkjenne oppløpene. Danske kanselli sluttet seg til amtmann Sommerfelts innstilling, og i Christiania gav Stattholderskapet sin tilslutning til konstituert stiftamtmann Krohgs innstilling. Ordre fra Stattholderskapet ved Christian Frederik om å nedsette en kommisjon i Trondheim og på Toten utgikk i begynnelsen av henholdsvis september og oktober 1813.¹⁴⁷

Kommisjonen som skulle undersøke oppløpet i Trondheim, kom sammen i oktober 1813, og i noen måneder fremover, til januar 1814, arbeidet kommisjonen med å undersøke omstendighetene rundt oppløpet i byen. På Toten ble en kommisjon nedsatt i januar 1814, og i oktober samme år ble flere av deltakerne i oppløpet på Toten dømt.¹⁴⁸ Siden dommene til

144 SAH. Fylkesmann i Oppland. 15. Kopibok 1812-1813. Nummer 577.

145 SAH. Fylkesmann i Oppland. 15. Kopibok 1812-1813. Nummer 732

146 Siden ble det sendt tilbake til Trondheim. Alle forhørene havnet til slutt i Trondheim. De har imidlertid blitt påført journalnummer fra Stattholderskapet.

147 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). 2. Korrespondanseprotokoll 1812-1814 (CPA). Nummer 1826 og Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). 2. Korrespondanseprotokoll 1812-1814 (CPA). Nummer 2032.

148 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). 2. Korrespondanseprotokoll 1812-1814 (CPA). Nummer 1255 og RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Kommisjonsrettens dom.

kommisjonen på Toten ble anket, endte oppløpet på Toten i Overkriminalretten, som behandlet oppløpet i 1815. Dom i Overkriminalretten falt den 20. desember 1815.¹⁴⁹ Flere av bøndene på Toten var misfornøyde med dommen og supplikkerte i begynnelsen av 1816.¹⁵⁰

Øvrigheten håndterte de to oppløpene ganske likt. Likevel resulterte oppløpet på Toten i flere domfellelser, mens oppløpet i Trondheim endte uten domfellelser. Hvordan konkluderte kommisjonene etter oppløpet på Toten og i Trondheim? Hvilke lover og forordninger ble benyttet? Hvorfor konkluderte kommisjonene og Overkriminalretten som de gjorde? Det er vanskelig å gi et eksakt svar på det siste spørsmålet, til dels på grunn av kildegrunnlaget, som for Totens del er sparsomt, men jeg vil likevel antyde noen mulige svar.

4.1 Kommisjonens dom på Toten – mange tiltalte, få dømte

I det følgende vil jeg se på kommisjonsdommen på Toten. Etter at kommisjonen på Toten hadde foretatt flere hundre forhør over en periode på omkring 9 måneder, falt dommen i begynnelsen oktober 1814. Til sammen ble 214 personer tiltalt etter oppløpet på Toten. Men få ble dømt. Av 214 tiltalte ble 15 personer dømt til fengselsstraff, tukthusstraff eller bøter. Ytterligere 38 personer ble pålagt å betale for det kornet de hadde tatt ut av kornmagasinet under oppløpet og som, under oppløpet eller i ettertid, ikke hadde blitt betalt. For øvrig fikk de ingen annen straff. De bøndene som kommisjonsretten mente kun hadde vært til stede under oppløpet, ble av kommisjonsretten frifunnet. Dette gjaldt samtlige tiltalte med unntak av de 15 personene som ble dømt til fengselsstraff, tukthusstraff eller bøter.

Kommisjonsretten hevdet at tre personer spilte sentrale roller under oppløpet og disse tre personene ble dømt til tukthus og fengselsstraff. Ifølge kommisjonen hadde Johannes Nielsen Stangjordet «agget som Formand i Opløbet, lagt Haand paa Fogden med Vold, under grove Utladelser, forderet Regnskab for hans Embedsforretninger og modtaget af det borttagne Korn».¹⁵¹ Hans Christiansen Narumstuen hadde brukt hånende ord mot fogden og ført

149 Overkriminalrettens domsprotokoll: RA. Overkriminalretten. Justis-, doms- og voteringsprotokoller m.m. 1807-1817. Domsprotokoll.

150 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Supplikk til kongen.

151 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Kommisjonsrettens dom. Side 1.

befaling under oppløpet, mens Johan Olsen Gaarløshagen hadde «med sin truende Adfærd under Opløbet characterceret sig, som en af dets Hovedmænd».¹⁵² Dessuten hadde til sammen ti personer, hvorav fire militære, møtt opp hos fogden med økser, og «altsaa med Villie», mente retten, «til at gjøre Vold».¹⁵³ De ovennevnte personene hadde alle vært til stede under selve oppløpet. I tillegg ble to personer som ikke hadde vært til stede under selve oppløpet dømt. Kommisjonsretten mente at ekteparet Erich Drager og Gulline Olsdatter hadde utvist vilje til å fremme oppløpet ved å sende husmannen sin for å skaffe korn hos fogden og dømt til bøter. Husmannen til Erich Drager og Gulline Olsdatter ble imidlertid ikke dømt.

De som ble dømt av kommisjonsretten, var de kommisjonsretten anså enten som hovedmenn eller som hadde brakt med seg øks til fogden eller som ikke ble ansett som nødlidende. En formann eller en hovedmann var her en person som hadde ført kommando eller gått i spissen under oppløpet eller grepet fysisk til verks mot fogden. Men det var ikke nødvendigvis disse personene som hadde skrevet budstikkene eller på annen måte organisert oppløpet før det fant sted.

Hvilke lover og forordninger ble de 15 dømte dømt etter? Mot de tre mennene kommisjonen på Toten mente var hovedmennene, det vil si Stangjordet, Narumstuen og Gaarløshagen, ble forordningen av 5. juli 1765, Christian 5.s norske lov 6-4-16 og forordningene av 30. januar 1793 og 1. februar 1797, 7. post benyttet.¹⁵⁴ Forordningen av 5. juli 1765 hadde opprinnelig blitt utstedt i forbindelse med Strilekrigen på Vestlandet i 1760-årene og forbød sammenkallelse av allmuen annet enn ved øvrighetens befaling. Forordningen lyder som følger:

Ingen maa herefter tvertimod Loven understaae sig uden vedkommende Øvrigheds Befaling at sammenkalde Almuen enten ved Budstikke eller paa nogen anden Maade, Alt under Straf paa Livet eller

152 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727.

Kommisjonsrettens dom. Side 2.

153 Knut Mykland hevder at åtte personer møtte opp hos fogden med økser. Se Mykland, *Kampen om Norge*, side 243. Ifølge dommen var det ti personer som hadde med seg økser fogd Schultz. Disse var Torkild Pedersen Børsvolden, Peder Jensen Glæserud, Christian Olsen Borthuus, Rasmus Hansen Sæter, Anders Olsen Blilie, Anders Knudsen Holmstadsveen, Peder Knudsen Granstuen, Hans Halvorsen Schjefstadstuen, Ole Christiansen Stangnæsstuen, og Peder Andersen Schjefstadstuen. Se RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Kommisjonsrettens dom. Side 2.

154 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727.

Kommisjonsrettens dom. Side 1.

med Fæstnings=Arbeide i Jern efter Sagens Beskaffenhed.¹⁵⁵

Myndighetenes bruk av forordningen av 5. juli 1765 var ikke konsekvent. På den ene siden kunne myndighetene se gjennom fingrene med allmuens bruk av budstikker, selv om allmuen åpenbart brøt, eller hadde forbrutt, forordningen. Eksempelvis ble oppløpet i Molde i 1813 organisert ved hjelp av budstikker, uten at det fikk konsekvenser for allmuen som hadde deltatt i oppløpet. På en annen side kunne myndighetene trekke forordningen frem når det ble oppfattet som nødvendig og hensiktsmessig å bruke den.

I Christian 5.s norske lov 6-4-16 heter det at: «Overfalder nogen sin af Kongen forordnet Øvrighed i deris Embede, straffis paa Ære eller Boeslod, efter Sagens Beskaffenhed.»¹⁵⁶ Mens forordningen av 5. juli 1765 var rettet mot organiseringen av oppløpet, var Christian 5.s norske lov 6-4-16 rettet mot allmues atferd under oppløpet. Ifølge Knut Dørum var det sjeldent at bøndene tydde til voldsbruk når de konfronterte øvrigheten.¹⁵⁷ Men i 1813 skjedde dette ved flere anledninger. Først under oppløpet på Toten, senere under oppløpet i Kristiansund, Trondheim og i Arendal. Ifølge forhøret av Totens allmue forklarte Amund Gulbrandsen Bøe at en flokk bønder hadde kommet opp til Toten sorenskriverkontor etter oppløpet, hvor de, deriblant Hans Christiansen Narumstuen, «hoverede over at de havde maltracteret Fogden saaasom at de havde knebet ham i Armen saa de kjendte Fætet imellem sine Fingre».¹⁵⁸ Også Johannes Nielsen Stangjordet hadde grepet fysisk til verks mot fogden, da han ifølge fullmektig ved fogdekontoret, Anders Staboe, grep fogd Schultz i skulderen og krevde regnskap av han.¹⁵⁹

Forordningen av 1. februar 1797 heter «Frd. om Tolden og Kjøbstæd-Consumtion», og det er 7. post som ble brukt av kommisjonsretten for å dømme de tre antatte hovedmennene under oppløpet på Toten. 7. post heter «Om Regnskabsføringen og Opsynet ved Told= og Consumtionsvæsenet og Betjenterne ved samme, samt Straffe for Forgribelser imod dem, m. v.». Dommen nevner ikke hvilke paragrafer som er relevante under 7. post. Rimeligvis er de relevante paragrafene de som omhandler grove ord og vold mot betjenter, det vil si

155 Schmidt, *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for Kongeriget Norge, i Tidsrummet fra 1648-1813*, bind 1, side 698.

156 Christian 5. norske lov.

157 Dørum, Knut. «Hvordan kullbøndene seiret i striden med Bernt Anker. Bondepolitikk og bondeøkonomi rundt Oslofjorden på 1700-tallet», i *Norsk historisk tidsskrift* 2006 (3), side 424.

158 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstraretsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 6 i Pål Gihles avskrift.

159 SAH. Toten tingrett. 10. Ekstraretsprotokoll for Toten. 1812-1817. Side 3-4 i Pål Gihles avskrift.

paragrafene 90-94. Straffene for grove ord og vold mot betjenter varierte fra bøter til festningsarbeid på ett til seks år, mens det var dødsstraff for å ta livet av en betjent.¹⁶⁰ Forordningen av 1. februar 1797 var, i likhet med Christian 5.s norske lov 6-4-16, rettet mot allmuens atferd under oppløpet.¹⁶¹

Når det gjelder de 12 øvrige dømte i kommisjonsretten, det vil si de ti personene som hadde brakt med seg øks til fogd Schultz samt ekteparet Drager, refererer kommisjonsdommen til Christian 5.s norske lov 6. bok og 14. kapittel – «Om Vold og Herverk», men uten å spesifisere nærmere hvilken artikkel de er dømt etter. Ifølge dommen måtte de 12 dømte betale en skjønsmessig bot i «analogie Lovens 6de 14 Capit». ¹⁶² Denne delen av Christian 5.s norske lov dreier seg om vold mot eiendom eller ting, altså ikke personer. De 12 som ble dømt, ble ikke dømt for å ha angrepet fogden fysisk. Myndighetene har gått ut ifra at øksene skulle brukes til å bryte opp kornmagasinet. I tillegg måtte samtlige 15 dømte betale saksomkostningene.¹⁶³

Siden de to hovedmennene, Stangjordet og Narumstuen, begge var militære, ble straffene fastsatt i overensstemmelse med forordningen av 28. mars 1814 § 7-8. Denne forordningen fjernet spissrotgang fra de militære straffene og fastsatte straffer for blant annet desertering og tyveri. Forordningens § 7-8 fastsatte 10 til 90 dagers ensomt fengsel for det som i paragraf 7 ble kalt «andre almindelige Forbrydelser og Forseelser». ¹⁶⁴ Kommisjonsretten dømte Stangjordet og Narumstuen til ensomt fengsel på nærmeste festning i henholdsvis 90 og 60 dager. Stangjordet ble idømt forordningens § 7-8 strengeste straff. Forordningen av 28. mars 1814 ble utstedt over ett år etter oppløpet på Toten. Kommisjonsretten synes å ha avgjort skyldspørsmålet ut i fra lover utstedt før oppløpet på Toten, mens straffeutmålingen er gjort ut

160 Schmidt, Julius August S. *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for Kongeriget Norge, i Tidsrummet fra 1648-1813*, bind 2. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag 1852, side 336-337.

161 Dommen nevner også en annen forordning: Forordningen av 30. januar 1793. Denne heter «Frd. ang. de Kongelige Skatters Oppebørsel, Inndrivelse og Aflevering, samt de Bøger, som derover bør holdes m. m.». Hvordan denne forordningen er brukt, er uklart. I Schmidts oversikt over forordninger m.m. er kun paragraf 40 gjengitt og denne synes ikke relevant. Se Schmidt, *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for Kongeriget Norge, i Tidsrummet fra 1648-1813*, bind 2, side 280. I aktor Sems innlegg i Overkriminalretten ble ikke forordningen nevnt og heller ikke i Overkriminalrettens dom.

162 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Kommisjonsrettens dom. Side 2.

163 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Kommisjonsrettens dom. Side 3.

164 *Samling af Love, Tractater, Kundgjørelser, Resolutioner, Departementsskrivelser m. m., som siden 1814 ere udkomne*, bind 1. Christiania: Guldberg & Dzwonkowski 1837, side 16-18.

i fra forordningen av 28. mars 1814.

Den tredje hovedmannen, Gaarløshagen, var ikke militær. Dermed ble straffen ikke fastsatt i henhold til forordningen av 28. mars 1814. I stedet for fengselsstraff ble han dømt til 2 måneder på Christiania tukthus. De øvrige dømte, de ti som hadde brakt med seg øks til fogd Schultz, ble dømt til å betale 5 riksbankdaler sølvverdi til statskassen, mens ekteparet Drager måtte sammen betale 5 riksbankdaler sølvverdi. I tillegg ble de dømte dømt til å betale saksomkostningene, blant annet skulle aktor ha 300 riksbankdaler sølvverdi og forsvarer 100 riksbankdaler sølvverdi.¹⁶⁵

4.2 Anke til Overkriminalretten

De 15 som ble dømt av kommisjonsretten anket dommen til Overkriminalretten i februar 1815. Aktor mot de 15 i Overkriminalretten var overauditør Sem i Christiania. Aktor Sem argumenterte for å skjerpe straffene mot de tiltalte. Sem viste til at Stangjordet ved «egen Erklæring» og flere vitners forklaring hadde «været af Formændene ved Opløbet». Ifølge Sem hadde Stangjordet lagt hånd på fogden, brukt grovt språk mot han og krevd regnskap for hans embetsgjerninger. Hans Christiansen Narumstuen hadde «været blandt Formændene ved Opløbet og hørt Kommando, som de hver viiste lydighed». Johan Olsen Gaarløshagen hadde «visst sig som en af Hovedmændene». De ti som hadde tatt med seg øks til fogdegården hadde «alle viist at de i betydeligere Grad have deeltaget i Opløbet og lagt for Dagen at de have villet bruge Magt mod Fogden for at fremme sine ulovelige Fordringer igjennem; de ere saaledes i høi Grad strafskyldige». Etter egne og vitners utsagn hadde Erich Drager og Gulline Olsdatter sendt husmannen sin til fogden for å skaffe korn. Dette var «lastværdig», mente Sem, «da ikke Trang har forledet dem dertil».¹⁶⁶

Sem konkluderte med at alle «viste 15 Tiltalte have saaledes paa en høist farlig Maade med koldt Overlæg angrebet en offentlig Embedsmand; søgt og tiltvunget sig hvad de ikke tilkom».¹⁶⁷ Ifølge Sem måtte straffen bestemmes etter Christian 5.s Norske Lov 6-4-16,

165 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727.

Kommisjonsrettens dom. Side 3.

166 Sitatene i avsnittet er hentet fra RA. Overkriminalretten. Dokumenter til pådømte saker. 1807-1817. Pakke 12. Nummer 17. Actions-Indlæg av aktor Sem.

167 RA. Overkriminalretten. Dokumenter til pådømte saker. 1807-1817. Pakke 12. Nummer 17. Actions-Indlæg av aktor Sem. Side 2-3.

forordningen av 5. juli 1765, forordningen av 20. januar 1797 og reskriptet av 16. september 1797.¹⁶⁸

Forordningen av 20. januar 1797 heter «Frd. om Forligelses=Indberetninger paa Landet».¹⁶⁹ Denne forordningen regulerte forlikskommisjonene på landsbygdene og består av til sammen 43 paragrafer. Hvilken paragraf Sem mente var relevant i saken, kommer ikke klart frem i kildene etter Overkriminalretten. Men ettersom reskriptet av 16. september 1797 er «en nøiere Bestemmelse af § 14 i For. 20 Jan. d. A.», må det være paragraf 14 i forordningen av 20. januar 1797.¹⁷⁰ Paragraf 14 i forordningen av 20. januar 1797 lyder som følger:

Men de Sager, som af Justits=Væsenet paatales eller anlægges, efter vedkommende Collegiers eller Øvrighedens Foranstaltninger, indstevnes strax før Retten; dog skal Slagsmaals eller Volds=Sager ikke være Gjenstande for Justitiens Forfølgelse, med mindre den offentlige Rolighed derved er bleven forstyrret. [...]¹⁷¹

Det sentrale begrepet i forordningens paragraf 14 er «den offentlige Rolighed», og i reskriptet av 16. september 1797 får dette begrepet en nærmere avklaring. I dette reskriptet heter det blant annet at

[...] i Almindelighed forstaaer man ved den offentlige Roligheds Forstyrrelse: naar Nogen, især naar Flere, aabenbare og uden Sky foretage sig Handlinger imod Lovene, som forvolde en udbredt og overordentlig Sensation. Den høieste Grad heraf er, naar Lydighed imod Lovene med Frækhed negtes, og den udøvende Magt finder Modstand i at haandhæve denne; i ringere Grad forstyrres den ved saadanne Handlinger, som aabenbare stride imod almindelig god Skik og Orden, og hvorved anden Frygt eller andre usædvanlige Bevægelser opvækkes iblandt Medborgere. [...]¹⁷²

Ifølge paragraf 14 i forordningen av 20. januar 1797 skulle «Slagsmaals eller Volds=Sager ikke være Gjenstande for Justitiens Forfølgelse», men dette gjaldt altså ikke hvis «den

168 RA. Overkriminalretten. Dokumenter til pådømte saker. 1807-1817. Pakke 12. Nummer 17. Actions-Indlæg av aktor Sem. Side 3.

169 Schmidt, *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for Kongeriget Norge, i Tidsrummet fra 1648-1813*, bind 2, side 321-327.

170 Wessel Berg, Fr. Aug. *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813*, bind 4. Christiania: Forlagt af J. W. Cappelen 1845, side 38.

171 Schmidt, *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for Kongeriget Norge, i Tidsrummet fra 1648-1813*, bind 2, side 323.

172 Wessel Berg, *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813*, bind 4, side 38.

offentlige Rolighed» var blitt forstyrret. Denne paragrafen regulerte hvilke saker som skulle ha offentlig påtale i rettssystemet og hvilke saker som skulle gå for forlikskommisjonene på bygdene. Reskriptet av 16. september 1797 opererer med grader av «den offentlige Roligheds Forstyrrelse», hvorav den mest alvorlige forstyrrelsen av «den offentlige Rolighed» er «naar Lydighed imod Lovene med Frækhed negtes, og den udøvende Magt finder Modstand i at haandhæve denne», mens handlinger som «aabenbare stride imod almindelig god Skik og Orden» er av mindre alvorlig karakter.¹⁷³ Aktor Sem har ikke tatt nærmere stilling til forordningen av 20. januar 1797 og reskriptet av 16. september 1797, men mente åpenbart at de tiltalte hadde forstyrret «den offentlige Rolighed».

Ifølge aktors påstand burde de tre hovedmennene, Narumstuen, Stangjordet og Gaarløshagen, dømmes til festningsarbeid på livstid.¹⁷⁴ Videre la Sem ned påstand om tre års festningsarbeid for de ti personene som hadde tatt med seg øks til fogdegården, mens Erich Drager og hans kone Gulline Olsdatter burde «hensættes paa nogen Tid i Tugthuset».¹⁷⁵ Nøyaktig hvor lenge de to burde sitte på tukthuset, ble ikke presisert. Aktors påstander var en klar skjerpelse av dommene fra kommisjonsretten.

De tiltalte i Overkriminalretten ble forsvart av prokurator Winther. Winthers forsvar av de tiltalte fokuserte på hungersnøden. Ifølge Winther hadde de tiltalte blitt forledet av et usannferdig rykte om at korn hadde ankommet til fogd Schultz. Winther påpekte at fogden selv hadde oppgitt kornmangel som årsaken til oppløpet da han rapporterte hendelsen til amtet. Videre hadde allmuen vist vilje til å betale for kornet. Dessuten hadde ikke Toten fått korn fra Provideringskommisjonen, selv om det hadde blitt søkt om det.¹⁷⁶ Winther konkluderte med «at samtlige Tiltalte ere meget at undskylde, og snarere for den lidte Mangel maae blive at beklage end straffe».¹⁷⁷ På grunnlag av de ovennevnte omstendighetene krevde Winther at samtlige tiltalte måtte frifinnes.¹⁷⁸

173 Wessel Berg, *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813*, bind 4, side 38.

174 RA. Overkriminalretten. Dokumenter til pådømte saker. 1807-1817. Pakke 12. Nummer. 17. Actions-Indlæg av aktor Sem. Side 4.

175 RA. Overkriminalretten. Dokumenter til pådømte saker. 1807-1817. Pakke 12. Nummer. 17. Actions-Indlæg av aktor Sem. Side 5.

176 RA. Overkriminalretten. Dokumenter til pådømte saker. 1807-1817. Pakke 12. Nummer. 17. Defensions-Indlæg av prokurator Winther. Side 2.

177 RA. Overkriminalretten. Dokumenter til pådømte saker. 1807-1817. Pakke 12. Nummer. 17. Defensions-Indlæg av prokurator Winther. Side 2.

178 RA. Overkriminalretten. Dokumenter til pådømte saker. 1807-1817. Pakke 12. Nummer. 17. Defensions-Indlæg av prokurator Winther. Side 3.

4.2.1 Dom i Overkriminalretten

Dom i Overkriminalretten falt den 20. desember 1815. Overkriminalretten lot seg ikke overbevise av prokurator Winther. På en annen side var det stor avstand mellom Overkriminalrettens dom og aktor Sems straffepåstander. Ifølge Overkriminalretten hadde ikke den største forbrytelsen funnet sted under, men før, selve oppløpet.

Af hvem de [...] saakaldede Budstikker eller Oprørssedler fra først have været udstyrede eller skrevne har ikke /: besynderlig nok /: under Dagen været at opdage; da dette dog retteligen bør anses for den groveste Forbrydelse, hvoraf det senere ulovlige Oprtrin var en Følge.¹⁷⁹

Ifølge Overkriminalretten var ikke angrepet på fogd Schultz allmuens alvorligste forbrytelse, men at allmuen organiserte oppløpet ved hjelp av budstikker. Til tross for store anstrengelser fra myndighetenes side, fant kommisjonen aldri ut hvem som hadde skrevet budstikkene. Forordningen av 5. juli 1765, som forbød bruken av budstikker til å sammenkalle allmuen uten øvrighetens tillatelse – og som fastsatte dødsstraff eller festningsarbeid på livstid for dette – kunne derfor, ifølge Overkriminalretten, ikke anvendes «i al sin Strænghed».¹⁸⁰ Riktignok hadde allmuen sendt budstikkene videre i stedet for å overlate dem til øvrigheten. Men på en annen side sa forordningen av 5. juli 1765 ingenting om hvordan «den eenfoldige Almuesmand» skulle forholde seg til ulovlige budstikker.¹⁸¹ Ifølge Overkriminalretten måtte denne mangelen ved forordningen komme allmuen til gode. I formildende retning la Overkriminalretten også vekt på hungersnøden som hadde rammet allmuen. Overkriminalretten konkluderte med at nøden hadde gjort «at disse enfoldige og uvidende Almuesfolk have ladet sig forlede til at troe, at de kunde bruge et Slags Nødret og tage Fødemidler der hvor de fandtes».¹⁸² At allmuen kunne ta seg til rette bare nøden ble stor nok,

179 RA. Overkriminalretten. Justis-, doms- og voteringsprotokoller m.m. 1807-1817. Domsprotokoll. Nummer 208. Folie 213a.

180 RA. Overkriminalretten. Justis-, doms- og voteringsprotokoller m.m. 1807-1817. Domsprotokoll. Nummer 208. Folie 213a.

181 RA. Overkriminalretten. Justis-, doms- og voteringsprotokoller m.m. 1807-1817. Domsprotokoll. Nummer 208. Folie 213b.

182 RA. Overkriminalretten. Justis-, doms- og voteringsprotokoller m.m. 1807-1817. Domsprotokoll. Nummer 208. Folie 213b. Dommen forteller ikke hva allmuen la i begrepet nødrett. Men forhøret kan gi en pekepinn: Korporal Hanevold skulle ha sagt at øvrigheten på stedet ikke hadde håndtert søknaden om korn på en riktig måte. Ifølge pastor Borchgrevink hadde Hanevold vært i Christiania og talt med prinsen om kornmangelen, hvorpå prinsen skulle ha sagt at bygden skulle få korn dersom øvrigheten søkte. Når øvrigheten ikke gjorde jobben sin – i alle fall kunne det virke slik, Toten fikk ikke korn og allmuen sultet – så kan allmuen ha ment seg berettiget til å ta saken i egne hender. Dette minner om Dypvåg-aksjonen, hvor allmuen bortførte et skip og delte ut komlasten. Marthe Glad Munch-Møller skriver at «En konge som ville la allmuen sulte ihjel var

var Overkriminalretten selvsagt ikke enig i. Men det måtte likevel anses som formildende at det var reell nød som hadde drevet allmuen til å ta seg til rette hos fogd Schultz.

Det er påfallende at Overkriminalretten trakk frem allmuens budstikker som allmuens alvorligste lovbrudd. Heller ingen andre lovbestemmelser enn forordningen av 5. juli 1765 ble nevnt av Overkriminalretten i dommen. Myndighetene så med skepsis på at allmuen organiserte seg på eget initiativ. Myndighetene forsøkte å regulere allmuens bruk av budstikker gjennom lovverket, uten at det satte en stopper for ulovlige budstikker. Et eksempel på bruk av budstikker finner man i april 1808 sør for Toten. Da samlet en del bønder seg på Gran prestegård. Bøndene, som var kommet for å skaffe korn, truet med å «nedbryde Stabburene og steene Folket». Ifølge presten hadde bøndene brukt budstikker for å organisere tumultene og foreslo «om det ikke ved en strax Proklamation bør forbydes ved Budstikker at sammenkalde Folket» i tillegg til «alle overordentlige Samlinger og talrige Deputationer».¹⁸³ Det er betegnende at presten ønsket et forbud mot allmuens budstikker når det allerede fantes et slikt forbud i forordningen av 5. juli 1765. Det tyder på at allmuen ikke var så opptatt av å etterleve forordningen av 5. juli 1765, men det tyder også på at øvrigheten ikke alltid tok forordningen like alvorlig som dens ordlyd skulle tilsi.

Ifølge Overkriminalretten var det likevel de ulovlige budstikkene i forkant av oppløpet på Toten som var allmuens alvorligste forbrytelse. Eneveldets ideologi hadde krevd at allmuen skulle være lydige mot kongen og hans embetsmenn. Slik ble en allmue som «rottet seg sammen» mot øvrigheten trolig en mer fundamental trussel mot eneveldets politiske orden enn en allmue som utsatte sine nærmeste foresatte for noen spark og slag, selv om embetsmennene representerte kongen. Riktignok godtok ikke Overkriminalretten at fogd Schultz hadde blitt utsatt for slag og spark av Totens allmue, men dette var en konsekvens av at allmuen hadde sendt ulovlige budstikker seg imellom. Det var de ulovlige budstikkene som hadde gjort oppløpet mulig i utgangspunktet. Det kan være verdt å merke seg at dommen i Overkriminalretten ble avsagt i desember 1815, altså over ett år etter at eneveldet hadde blitt avskaffet i Norge. Selv om eneveldet ble avskaffet i landet, forandret tilsynelatende ikke det synet på allmuens ulovlige budstikker.

ikke allmuen pliktige til å lyde». Allmuen i Dypvåg forsøkte å gi aksjonen legitimitet. Se Munch-Møller, *Med plikt til å redde sine liv. Hungersnød og protest i Dypvåg i 1801*, side 92.
183 Alle sitatene er hentet fra Totens bygdebok, bind 3, side 299-300.

Til tross for at Overkriminalretten fant visse formildende omstendigheter rundt oppløpet på Toten, så som hungersnøden, ble straffene for flere av de tiltalte skjerpet. Riktignok konkluderte Overkriminalretten med at den straffen de tre hovedmennene hadde fått av kommisjonsretten var rimelig. Denne straffen ble derfor stadfestet av Overkriminalretten. Dermed ble Johan Nielsen Stangjordet dømt til 90 dagers ensomt fengsel, og Hans Christiansen Narumstuen ble dømt til 60 dagers «eentsomt Fængsel», mens Johan Olsen Gaarløshagen ble dømt til å arbeide to måneder i Christiania tukthus.¹⁸⁴

Men for de øvrige tiltalte innebar Overkriminalrettens straffeutmåling en skjerpelse av dommene fra kommisjonen. Dragonene Torkild Pedersen Børsvolden, Christian Olsen Borthus og Rasmus Hansen Sæter ble dømt til ensomt fengsel på nærmeste festning i 25 dager. De tre dragonene ble dømt for å ha vært bevæpnet med øks hos fogden samt for å ha hatt befatning med budstikker. Ytterligere syv personer hadde hatt med seg øks til fogd Schultz og hatt befatning med budstikker. Disse ble dømt til fengsel på vann og brød i 14 dager, «5 Dage af Gangen og 5 Dage imellem hver Gang».¹⁸⁵ Når Børsvolden, Borthus og Sæter ble dømt strengere, var det fordi de var militære.¹⁸⁶ Erich Drager og Gulline Olsdatter ble også dømt til vann og brød i 14 dager. I tillegg ble bøndene dømt til å betale aktor og forsvarer 10 riksbankdaler sølvverdi hver.¹⁸⁷ I kommisjonsretten ble tre av de 15 dømt til korporlig straff, mens resten ble bøtelagt. I Overkriminalretten ble bøtene omgjort til korporlig straff, slik at alle 15 ble dømt til fengsel eller straffearbeid.

4.3 Bøndene på Toten sender supplikk

Overkriminalrettens dom innebar at straffen delvis ble opprettholdt, delvis ble den skjerpet for de 15 tiltalte. Etter å ha mottatt dom i Overkriminalretten, fantes det en mulighet igjen for å få omgjort dommen. Det var supplikkinstusjonen. Supplikken var gjerne et bønneskrift eller et

184 RA. Overkriminalretten. Justis-, doms- og voteringsprotokoller m.m. 1807-1817. Domsprotokoll. Nummer 208. Folie 213b.

185 RA. Overkriminalretten. Justis-, doms- og voteringsprotokoller m.m. 1807-1817. Domsprotokoll. Nummer 208. Folie 214a.

186 Nærmere bestemt fordi de var dragoner. I kommisjonsdommen ble det ikke gjort forskjell på Peder Jensen Glæserud, som var landvernsmann, og de øvrige, som var dragoner. I Overkriminalretten ble de altså dømt forskjellig. For alle parter imidlertid innebar den idømte straffen en skjerpelse fra kommisjonsdommen.

187 RA. Overkriminalretten. Justis-, doms- og voteringsprotokoller m.m. 1807-1817. Domsprotokoll. Nummer 208. Folie 214a.

klageskrift. Under eneveldet hadde allmuen en viss mulighet til å påvirke myndighetene gjennom supplikker. I tråd med tradisjonen under eneveldet adresserte seks av de 15 dømte en supplikk til kongen, hvor de ba om å få redusert eller ettergitt den idømte straffen i Overkriminalretten.¹⁸⁸ De åtte øvrige dømte i kommisjonsretten og Overkriminalretten supplikkerte ikke.

I supplikken fokuserte de seks bøndene på hungersnøden i 1813 og den svært vanskelige situasjonen den skapte for dem og deres familier. Ifølge supplikantene hadde kornhandlerne holdt tilbake korn for å skru opp prisene. Når de søkte Provideringskommisjonen om korn, fikk de beskjed om at de måtte ha attest før de kunne få korn. Men ifølge supplikantene kunne verken fogden eller presten gi dem de nødvendige attestene, siden Provideringskommisjonen «havde forbudet at give Attester for enkelte Trængende».¹⁸⁹ For allmuen virket dette usannsynlig, ifølge dem selv.

Rygter hadde også spilt en viktig rolle før oppløpet. Mennesker «døde i de nordenfieldske Districter hyppig» på grunn av matmangelen, mens islandsk mose og bark «bevirkede Smittsomme Sygdommer og Død».¹⁹⁰ Angivelig skulle fogden ha fått hundrevis av tønner med korn, men han ville vente med å dele ut kornet til hungersnøden var som størst. Når kone og barn så klaget over nøden, måtte det kunne unnskyldes at allmuemannens «Lidenskaber forjagede Fornuft og Eftertanke, om det Bedringsmiddel som søgte var det farligste af alle».¹⁹¹

Supplikken klaget ikke på selve dommen fra kommisjonsretten eller Overkriminalretten. I stedet fokuserte den på allmuens vanskelige situasjonen i 1813. Både kommisjonsretten og Overkriminalretten hadde konkludert med at den enfoldige allmuemannen hadde latt seg forlede til å begå forbrytelser. Supplikken bekreftet denne forestillingen. Ifølge supplikantene hadde «falske Rygter og Bagtalelser forledede os» til å begå en forbrytelse.¹⁹² Allmuen var

188 Det var seks personer som hadde underskrevet supplikken. Disse var Torkild Pedersen Børsvolden, Christian Olsen Borthuus, Hans Christiansen Narumstuen, Johannes Nielsen Stangjordet, Peder Nielsen Glæserud og Erik Nielsen Drager. Erik Nielsen Drager representerte også sin kone, Gulline, og slik sett var det syv personer som supplikkerte.

189 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Supplikk til kongen. Side 2.

190 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Supplikk til kongen. Side 2-3.

191 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Supplikk til kongen. Side 3.

192 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Supplikk til

blitt forledet til å begå en forbrytelse.

Supplikken ble imidlertid avslått av myndighetene. Både amtmann Sommerfelt og fogd Schultz var negativt innstilt til supplikken. Amtmann Sommerfelt var ikke nådig i følgeskrivet sitt. Ifølge Sommerfelt var supplikantene av en «fordærvet Slægt, der ved mindste givne Leiligheder ere villige til at legge sin onde Tænkemaade for Dagen».¹⁹³ Fogd Schultz var ikke mer velvillig innstilt. Forbrytelsene var «af den Beskaffenhed, at den derfor idømt Straf bør exequeres uden Formildelse, til velfortient Undgjeldelse for Forbryderne og til Advarsel for Andre».¹⁹⁴ Men la til at han ikke var hevngjerrig for den behandlingen han hadde fått av allmuen under oppløpet. Da supplikken nådde det nyopprettede 2. departement for justisvesenet i april 1816, ble den avslått.¹⁹⁵ Trolig fikk verken Carl 13. eller Karl Johan forelagt supplikken.

Hvorvidt de idømte straffene ble eksekvert, har ikke blitt undersøkt. Men det fremkommer av bøndernes supplikk at deler av straffen hadde blitt eksekvert på det tidspunktet supplikken ble skrevet. For eksempel ble det hevdet at Johannes Stangjordet mistet sitt eneste løsøre ved eksekveringen av straffen, mens Torkild Børsvolden hadde blitt fratatt en ku.¹⁹⁶ Det var saksomkostningene som hadde blitt krevd inn.

4.4 Kommisjonen i Trondheim henlegger saken

Fra kommisjonen i Trondheim ble nedsatt i oktober 1813 og til januar 1814, foretok den en rekke forhør. Både bønder som hadde vært involvert i oppløpet og vitner ble forhørt. Den 8. februar 1814 sendte kommisjonen sin innstilling til Christian Frederik, hvor kommisjonen argumenterte for å avslutte saken. Kommisjonen hadde ikke vært i stand til å finne opphavs- og hovedmennene i oppløpet, og de øvrige deltakerne i oppløpet ville antakeligvis få

kongen. Side 4.

193 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Supplikk til kongen. Side 4.

194 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Fogd Schultz betenkning.

195 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. 2. departement for justissakers resolusjon.

196 Se RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Supplikk til kongen. Side 3-4.

ubetydelige straffer dersom saken ble forfulgt til doms, siden disse personene ikke hadde hatt til hensikt å trosse lovene eller å «forstyrre den borgerlige Roelighed», hevdet kommisjonen.¹⁹⁷ Tvert imot hadde bøndene latt seg forlede til å delta i urolighetene. Dessuten hadde «den uden Tvivl meest Skyldige» allerede avgått med døden.¹⁹⁸ Det var Saxe Jonsen kommisjonen siktet til, mannen som hadde revet general von Krogh av hesten under oppløpet. Saxe Jonsen døde i arresten. Tre av de øvrige arresterte som politiet hadde arrestert under oppløpet kunne «ansees tilfulde at have afsonet den Brøde, som ved Dom i Sagen mueligen kunde vorde dem imputeret».¹⁹⁹ De arresterte etter oppløpet hadde sittet i arresten i omkring 9 måneder da innstillingen ble sendt til Christian Frederik i begynnelsen av februar.²⁰⁰ Til slutt påpekte kommisjonen at både tid og penger kunne spares ved å avslutte saken uten domfellelse.²⁰¹ Kommisjonsarbeidet kom i tillegg til kommisjonsmedlemmenes øvrige embetsforretninger. I så måte var ikke dette argumentet uten betydning. Kommisjonen konkluderte med at oppløpet skyldtes delvis «Trang» og delvis «Eenfoldighed» og at sakens videre forfølgelse burde bortfalle.²⁰² Kommisjonens innstilling ble stadfestet av Christian Frederik den 2. mars 1814²⁰³ og kunngjort i Trondhjems Adressekontoirs=Efterretninger den 5. april 1814.²⁰⁴ I store deler av resten av Trøndelag ble nyheten kunngjort på kirkebakken av lensmennene.²⁰⁵

Oppløpet på Toten og oppløpet i Trondheim ble håndtert mer eller mindre etter det samme mønsteret. På begge steder foretok øvrigheten et forhør av allmuen og andre som kunne ha

197 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 759.

Undersøkelseskommisjons innstilling til Christian Frederik. Side 1. Bøndene i Trondheim hadde altså forstyrret den borgerlige rolighet, men det var ikke deres intensjon, ifølge Undersøkelseskommisjonen. For aktor Sem ser det ut til å ha spilt en mindre rolle hva allmuens intensjoner på Toten var. Poenget var at de faktisk hadde forstyrret hva man i Trondheim kalte «den borgerlige Rolighed» ved sin fremferd under oppløpet på Toten.

198 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 759.

Undersøkelseskommisjons innstilling til Christian Frederik. Side 2.

199 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 759.

Undersøkelseskommisjons innstilling til Christian Frederik. Side 2.

200 De arresterte var Saxe Jonsen, Ole Poulsen Myhrmoen, Peder Nielsen, Hans Larsen Bøgset, Elling Walstad og Peder Olsen. Saxe Jonsen døde under arrestoppholdet. De seks arresterte er nevnt i politimester Bloms forhør. I et skriv til stiftamtmann Trampe ble fem av de arresterte nevnt. Brevet forteller ingenting om hvorfor Saxe Jonsen døde. Se SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45.

Journalnummer 887. Skriv fra assessor Krogh til stiftamtmann Trampe.

201 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 759.

Undersøkelseskommisjons innstilling til Christian Frederik. Side 2.

202 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 759.

Undersøkelseskommisjons innstilling til Christian Frederik.

203 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 759. Christian Frederiks svar til undersøkelseskommisjonen.

204 Trondhjems Adressekontoirs=Efterretninger. Nr. 27, 5. april 1814, side 1.

205 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 887. Skriv fra assessor Krogh til stiftamtmann Trampe.

opplysninger om oppløpet, og på bakgrunn av forhøret ble det begge steder nedsatt en kommisjon for å undersøke og dømme de skyldige i oppløpet. Begge kommisjonene forsøkte å finne personene bak budstikkene. Øvrigheten ønsket å ta organisatorene av oppløpene. Men til tross for iherdige bestrebelser, fant kommisjonene aldri ut hvem som hadde organisert oppløpene. I Trondheim ble det tatt prøver av håndskriften til mistenkte personer, men kommisjonen greide likevel ikke å avdekke hvem som hadde skrevet budstikkene. Ved begge oppløpene kom det til fysisk konfrontasjon mellom bøndene og øvrigheten. På Toten fikk fogd Schultz unngjelde for bøndenes frustrasjon over kornmangelen. I Trondheim ble general von Krogh revet av hesten, og militæret satt inn mot allmuen. Men til tross for en rekke likheter mellom de to oppløpene, førte kommisjonsarbeidet på Toten til domfellelse, mens kommisjonsarbeidet i Trondheim ikke gjorde det. Da oppløpssaken på Toten nådde Overkriminalretten i 1815, ble kommisjonsdommen delvis skjerpet, og supplikken til de 15 dømte bøndene ble senere avslått av 2. departement for justisvesenet i 1816. Ble allmuen på Toten dømt fordi oppløpet på Toten var mer alvorlig enn oppløpet i Trondheim?

Det som kjennetegnet de tre mennene som kommisjonsretten og Overkriminalretten anså som hovedmennene under oppløpet på Toten, var at de hadde gått fysisk til verks mot fogd Schultz, krevd regnskap av den samme fogden, brukt grove uttrykk eller ført ordet under oppløpet. Som tidligere nevnt ble de tre utpekte hovedmennene, Johan Nielsen Stangjordet, Hans Christiansen Narumstuen og Johan Olsen Gaarløshagen, dømt til henholdsvis 90 og 60 dagers fengsel og 2 måneders arbeid på Christiania tukthus av kommisjonsretten og senere Overkriminalretten. Sammenligner man de ovennevnte hovedmennes forbrytelser med allmuens handlinger i Trondheim, er det flere allmuemenn i Trondheim som kvalifiserer til betegnelsen hovedmenn. For eksempel ble John Thanem fra Klæbu utpekt som en av anførerne under oppløpet i Trondheim. Han ble ikke arrestert under oppløpet, men senere utpekt av flere vitner som en av de sentrale personene under oppløpet. Vaktmester Ole Størseth forklarte at John Thanem var i spissen for oppløpet og «vidste sig meget brutal imod Øvrigheden».²⁰⁶ Kjøpsvennen hos kjøpmann Christian Lorck forklarte at flere av bøndene hadde «uforskammede Svar i mod Øvrighedens Advarsler», hvorav John Thanem ble pekt ut som en av de uforskammede.²⁰⁷ Det samme vitnet opplyste om at Thanem var en av

206 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 21.

207 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 24.

formennene da allmuen ville undersøke Lorcks brygge.²⁰⁸ Men det var flere som hadde lagt merke til John Thanem. Ifølge byens politibetjenter hadde Thanem «førte Ordet til Sammenstempling».²⁰⁹

4.4.1 Christian Frederik – sjarmoffensiv i Trondheim?

Bjørn Roar Krogstad hevder at Christian Frederik lot saken mot bøndene falle bort på grunn av den politiske utviklingen i 1814. Krogstad skriver følgende:

På et vis ble det storpolitikken som redda de rebelske meråkerbøndene. Det hadde seg nemlig slik at lenge før saka skulle for domstolene, skreiv man 1814. Året da Norge ble tatt fra Danmark og gitt til Sverige. Den danske arveprins Christian Fredrik forøkte imidlertid å omgjøre forholdet. Strategien var gjennom et sjølstendig Norge å oppnå gjenforening med Danmark. Christian Fredrik trådte altså inn i rollen som norsk opprørsleder. I en slik situasjon måtte det være viktig å nå alle grupper - også "vrangvolinn" meråkerbygger. Ja, kanskje var det mest maktpåliggende å nå opprørsledere og andre som representerte den folkelige rebelske tradisjon. Derfor ble det Christian Fredrik som kom Saxe Nesvold og Ole Myrmo til hjelp.²¹⁰

En rimelig tolkning er at Christian Frederik ønsket å skaffe seg støtte blant folk for sitt politiske prosjekt, kanskje først og fremst indirekte ved å øke oppslutningen om sin egen person blant befolkningen. Dersom han lot være å rettsforfølge allmuen til doms etter oppløpet i Trondheim, kunne han kanskje regne med å øke sin popularitet i Trøndelag. Krogstad legger dessuten vekt på «den folkelige rebelske tradisjon».²¹¹ En slik tradisjon har nok funnet sted i Trøndelag. For eksempel var det omfattende uro i Trøndelag i forbindelse med innkrevningen av ekstraskatten på 1760-tallet.²¹² I flere bygder i Trøndelag gjorde allmuen hardnakket motstand. Uroen gikk så langt at skatten ble forsøkt innkrevd med militærmakt i

208 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 24.

209 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Politimester Bloms forhør påbegynt 10. mai 1813. Side 39.

210 Krogstad, *Gard og gruve*, side 324. For øvrig er det enkelte småfeil i *Gard og gruve*. Krogstad hevder at bøndene henvendte seg til grev Trampe for å skaffe korn i begynnelsen av mai, men grev Trampe befant seg i Danmark under bøndenes oppløp. Videre hevder Krogstad at Saxe Nesvold (eller Saxe Jonsen som han også kalles) levde til 1841. Saxe døde imidlertid i arresten.

211 Krogstad, *Gard og gruve*, side 324.

212 Ekstraskatten fra 1762 var et resultat av de enorme utgiftene til grensevakten under Sjuårskrigen. Alle over 12 år måtte betale 8 skilling per måned, dvs. 1 riksdaler i året. Denne skatten var en såkalt koppeskatt. Skatten var lik for alle uansett formue eller evne til å betale.

Meråker, men meråkerbyggene gjorde motstand, og myndighetene måtte til slutt oppgi forsøket på å inndrive skatten.²¹³

Christian Frederik reiste til Trondheim i begynnelsen av februar 1814. Han ankom til Trondheim den 5. februar 1814, og han var tilbake på Eidsvoll verk den 13. februar 1814.²¹⁴ Det er i denne perioden at kommisjonen i Trondheim skrev innstillingen til Christian Frederik. Kommisjonens innstilling til Christian Frederik er datert den 8. februar 1814. Fra Trondheim har kommisjonens innstilling og arbeider, det vil si forhørene, blitt sendt til Stattholderskapet og Christian Frederik. Dersom avgjørelsen om å la saken ligge hadde blitt gjort i Trondheim mens Christian Frederik oppholdt seg i byen, virker det unødvendig å sende kommisjonens aktstykker til Christiania.²¹⁵ Imidlertid er det mulig at oppløpet har blitt diskutert med Christian Frederik da han var i Trondheim og at en midlertidig beslutning ble tatt om å frafalle saken mot bøndene. Kommisjonens aktstykker kan ha blitt sendt til Christiania for gjennomlesing og en endelig avgjørelse. Derimot er det lite sannsynlig at en endelig avgjørelse om oppløpets utgang har blitt tatt i Trondheim under Christian Frederiks besøk i begynnelsen av februar 1814.

Kildene gir ingen helt entydige svar. Christian Frederik har ikke nevnt oppløpet i Trondheim i dagboken sin, og det har ikke blitt funnet noen dokumenter som kan bekrefte at den politiske utviklingen i begynnelsen av 1814 spilte noen rolle da saken mot bøndene ble avgjort.²¹⁶ I det hele tatt har det ikke blitt funnet noen dokumenter som viser at Christian Frederik påvirket kommisjonens avgjørelser. Men det utelukker ikke at saken mot bøndene i Trøndelag ble diskutert da Christian Frederik oppholdt seg i Trondheim i begynnelsen av februar 1814.

4.5 Eneveldets fall i Norge

I løpet av sommeren 1814 ble det klart at unionen med Sverige ikke var til å unngå. Norge

213 Leirfall, Jon. «Gudmund Olsen Åsen – ein bondeførar i Stjørdalen for 200 år sidan», i *Nord-Trøndelag historielag. Årbok for 1974*. Steinskjer: Steinskjer trykkeri A.S, 1974, side 35-43.

214 Steen, Sverre. *1814*, bind 1, i *Det frie Norge*. Oslo: J. W. Cappelens forlag 1951, side 99-100.

215 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. *Journaler*. C18. Nr. 759. For øvrig har dokumentene blitt påført journalnummer av Regentskapet for Norge.

216 Frederik, Christian og Arnet Olafsen. *Kong Christian Frederiks dagbok. Fra hans opphold i Norge i 1814*. Kristiania: Grøndahl & Søns boktrykkeri 1914, side 152-159.

beholdt Grunnloven med de nødvendige endringene som en union med Sverige krevde. Unionen med Sverige fortsettelsen av det som var vedtatt på Eidsvoll: det konstitusjonelle monarkiet. Oppløpet på Toten ble først ferdig behandlet i 1816, altså etter eneveldets fall i Norge. Har dette hatt betydning for utfallet av oppløpssaken på Toten?

Å vise mildhet overfor undersåttene hadde vært en del av eneveldets paternalistiske ideologi. På den ene siden kunne eneveldets dommer og straffer være strenge. På en annen side kunne kongen vise nåde ved å ettergi hele eller deler av straffen. Det skjedde riktignok ikke alltid. For eksempel ble Lærdalsbøndene straffet hardt for sin oppsetsighet mot myndighetene på begynnelsen av 1800-tallet. På grunn av pliktarbeid på Kongeveien, hadde Lærdalsbøndene hatt fritak fra militærtjeneste. Kronprins Frederik ville ha en slutt på denne ordningen, men Lærdalsbøndene nektet å utføre militærtjeneste. Det førte til at lederen for Lærdalsbøndene, Anders Olson Lysne, ble arrestert og halshugget i Bergen i 1803.²¹⁷ Likevel var det ikke uvanlig at en supplik til kongen kunne gi mildere straff eller gjøre andre byrder lettere å bære for den eller de som supplikkerte. Ifølge generalprokurør Henrik Stampe måtte straffeskjerpelser aldri komme direkte fra tronen. Dersom domstolene dømte strengt, måtte allmuen kunne forvente mildhet fra kongen eller, ofte i realiteten, det sentrale embetsverket i København. Kongen måtte fremstå som faderlig og rettferdig.²¹⁸

I 1816, da seks av bøndene på Toten supplikkerte for å få omgjort straffen, var eneveldet borte. Dette innebar at bøndene måtte forholde seg til embetsverket i Christiania. I en forordning den 30. november 1814 ble det gitt retningslinjer for hvordan supplikker skulle håndteres. I forordningen heter det blant annet at: «Ingen Sager maae umiddelbar insinueres hos Kongen eller hos den norske Statsminister i Stockholm, men de skulle anhängiggjøres hos den Kongelige Regjering her paa Stedet [det vil si Christiania]». ²¹⁹ Det var 2. departement for justissaker i Christiania som avgjorde supplikken til de seks bøndene på Toten som forsøkte å få omgjort straffene sine.

Avslaget på de seks bøndenes supplik står i kontrast til visestattholder Frederik av Hessens forslag overfor Christians amt i 1813. Den gang hadde Frederik av Hessen foreslått at

217 Daae, Ludvig. *Norske Bygdesagn*. Christiania: J. W. Cappelens Forlag 1870, side 88-92.

218 Sandvik, *Dømande kommisjonar i Norge. Ein rettshistorisk studie*, side 51-52.

219 *Samling af Love, Tractater, Kundgjørelser, Resolutioner, Departementsskrivelser m. m., som siden 1814 ere udkomne*, bind 1, side 51.

oppløpet kunne håndteres ved å bruke supplikkinstitusjonen. Dersom saken kunne avgjøres «uden skadelig Indflydelse paa Almuens Tænkemaade i Fremtiden», kunne amtet kanskje skåne de involverte for den straff som de «efter Lovene have tildraget sig for den af dem begagne store Forbrydelse, om det underhaanden kunde tilkjendegives disse Personer at gaae supplicando til Værks, hvorved de muligens kunde forvente Skaansel».²²⁰ Frederik av Hessen foreslo å løse saken ved hjelp av supplikkinstitusjonen, men overlot avgjørelsen til amtet, som gikk inn for å nedsette en kommisjon.

Heller ikke oppløpet i Arendal i 1813 ble det gitt noen nåde for de bøndene som ble dømt for oppløpet. Saken i Arendal ble ikke avsluttet før i 1817. Etter at flere bønder hadde blitt domfelt av Overkriminalretten, ble en supplikk forfattet for å få omgjort straffen. Denne supplikken ble avslått i desember 1817. Ifølge amtmannen i Nedenes var det skammen knyttet til tukthusstraffen som bøndene fryktet mest. Riktignok kunne denne straffen omgjøres til «simpel Arrest i den i Dommen bestemte Tid». «Men», skrev amtmannen,

da det er rigtigt at Orden vedligeholdes, og dette ikke kan skeep, fornemmlig i en Bye hvor intet ordentlig Militair haves, naar en samling af Bønder, stolende paa Deres Kræfter, tør ville bestemme Øvrighedens Handlinger [...].²²¹

En lignende bekymring kom fra Høyesterett i samme sak. I behandlingen av supplikken fra de dømte bøndene på Sørlandet, ble det innhentet betenkning fra Høyesterett, noe som ikke ble gjort da de seks dømte bøndene på Toten supplikkerte. Ifølge Høyesterett ville det «uden Tvivl være af yderst farlige Følger for den offentlige Rolighed» hvis straffen ble mildere eller ettergitt.²²²

I 1814 fant det sted et kornoppløp i Bergen. Dette oppløpet ligner på flere av oppløpene i 1813. Høye kornpriser sommeren 1814 skapte problemer for bøndene i Bergensområdet i 1814. I juli 1814 reiste bøndene i Bergens omegn til Bergen og forlangte at kornprisene måtte settes ned. Dette kravet fikk bøndene langt på vei gjennom, men de var likevel ikke fornøyd

220 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). Innkomne brev til RPA. Pakke 7. Løpenummer 4986. Journalnummer 3969.

221 RA 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 25. Journalnummer 1991. Amtmann Wedell Wedelsborgs følgeskriv til bøndenes supplikk på Sørlandet.

222 RA 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 25. Journalnummer 1991. Høyesteretts betenkning.

med resultatet. Situasjonen utviklet seg til fysiske sammenstøt mellom bøndene og øvrigheten før byens alarmtrommer og militære til slutt stilnet tumultene. Etter oppløpet ble en kommisjon nedsatt for å undersøke og dømme i saken. Da saken ble avgjort i 1822, resulterte det i hele 335 domfellelser.²²³ Fem år senere ble alle de dømte i oppløpet benådet ved kongelig resolusjon.²²⁴ Sammenlignet med oppløpet på Toten i 1813 resulterte oppløpet i Bergen i svært mange domfellelser. I motsetning til oppløpet på Toten ble alle de dømte etter oppløpet i Bergen benådet, men først over 10 år etter at oppløpet hadde funnet sted. Da var flere av de involverte i oppløpet allerede døde.²²⁵

Få år etter oppløpet i Bergen i 1814 fant det sted nok en bondeaksjon, de såkalte bondetogene i 1818. Dette var ikke kornoppløp, slik oppløpene i 1813 og oppløpet i Bergen i 1814 var, men et resultat av bøndenes misnøye med statens økonomiske politikk.²²⁶ Det var to såkalte bondetog i 1818. Det første, i august 1818, ble stoppet av lokale embetsmenn, mens det neste bondetoget i september samme år, ble møtt av militære styrker. Flere bønder ble arrestert og ført til Akershus festning. En kommisjon ble nedsatt for å undersøke saken, og flere bønder ble siden dømt. Saken ble anket til Høyesterett, som skjerpet de straffene kommisjonen hadde idømt bøndene, mens Carl Johan senere etterga deler av straffen mot bøndene.²²⁷ Carl Johan tok på seg rollen som den faderlige og milde kongen, ikke ulikt den rollen de danske kongene hadde foretrukket før 1814. Hadde derimot Høyesterett fått det som de ville, ville straffene blitt strengere.

Den manglende viljen til å ettergi eller redusere straffene etter de to oppløpene i 1813 som ble ført til doms, det vil si oppløpet på Toten og i Arendal, de mange dommene etter oppløpet i Bergen året etter og Høyesteretts vilje til å skjerpe straffene etter bondetogene i 1818, kan tyde på at myndighetene og Høyesterett i Christiania forholdt seg annerledes til bøndene enn det sentralmyndighetene i København gjorde før 1814. Øvrigheten i Norge og

223 Horneman, «*Det tumultua[r]iske Optrin» Bergen 1814 – et norsk matopptrin sett i lys av ulike opprørsteorier*, side 13-18.

224 Ifølge Emma Elizabeth Horneman ble «alle benådet ved kongelig resolusjon i 1827». Se Horneman, «*Det tumultua[r]iske Optrin» Bergen 1814 – et norsk matopptrin sett i lys av ulike opprørsteorier*, side 20.

225 Horneman, «*Det tumultua[r]iske Optrin» Bergen 1814 – et norsk matopptrin sett i lys av ulike opprørsteorier*, side 20.

226 Imidlertid hadde kornavlingene på Østlandet vært dårlige i 1817. Se Dyrvik og Feldebæk, *Mellom brødre 1780-1830*, side 183.

227 Johansson, «*til Christiania for at søge Forlindring i de store Tyngsler»*. *Bondetogene på Østlandet og bøndenes motstand mot skattepolitikken i 1818*, side 43-47, 55.

sentralmyndighetene i København kan ha hatt forskjellige oppfatninger av bøndene og samfunnsforholdene i Norge. I København satt sentralmyndighetene langt unna begivenhetene i Norge, mens øvrigheten i Norge stod dem mye nærmere. Når bøndene tydde til oppløp, var det øvrigheten i Norge som måtte håndtere begivenhetene, og det var øvrigheten i Norge som ble gjenstand for allmuens fysiske angrep. Etter avskaffelsen av eneveldet, trengte norske myndigheter verken å forholde seg til kongen i København eller hans kongeideologi.

På en annen side er det vanskelig å generalisere på bakgrunn av de ovennevnte bondeaksjonene. Som påpekt tidligere, var ikke eneveldet alltid innstilt på å ettergi eller redusere straffene til dem som hadde begått lovbrudd. Også personlige forhold kan ha spilt en viktig rolle når øvrigheten forholdt seg til bøndene. For eksempel viste amtmann Sommerfelt i Christians amt, som tidligere nevnt, liten sympati overfor de seks dømte bøndene på Toten da de supplikkerte til kongen. Ifølge amtmannen var disse bøndene av fordervet slekt.²²⁸ I andre tilfeller har øvrigheten hatt betydelig sympati med bøndene og deres vanskelige situasjon. I Trondheim var general von Krogh forbitret over at kjøpmennene overdrev prisene, og spurte «om ikke saadanne enkelte blodsuere, hvori blant er Kjøbmænd Sommer, virkelig tvinges til at nedsætte dem til det Rimelige, og fandtes han alt for Uforskammet, da endog miste Borgerret».²²⁹

4.6 Den offentlige Rolighed

Når kommisjonene vurderte oppløpet på Toten og i Trondheim og Overkriminalretten senere vurderte oppløpet på Toten, går hensynet til den offentlige Rolighed igjen i kildematerialet. I innstillingen til kommisjonen i Trondheim ble dette begrepet trukket frem.²³⁰ Riktignok brukte kommisjonen begrepet «den borgerlige Rolighed» i sin innstilling, men ingenting tyder på at dette begrepet er innholdsmessig annerledes enn «den offentlige Rolighed». Under behandlingen av oppløpet på Toten i Overkriminalretten trakk aktor Sem frem paragraf 14 i

228 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Amtmann Sommerfelts følgeskriv til bøndenes supplikk på Toten.

229 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 2. kontor (Kontor B). Innkomne brev til RPB. Pakke 2. Løpenummer 2998. Journalnummer 2390. Side 1.

230 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 759. Undersøkelleskommisjons innstilling til Christian Frederik.

forordningen av 20. januar 1797, som dreide seg om brudd på den offentlige Rolighed.²³¹ I amtmann Sommerfelts følgeskriv til supplikken til de dømte bøndene på Toten var det «for de farlige Følgers Skyld» ikke tilrådelig å anbefale ettergivelse av bøndenes idømte straff, mens fogd Schultz mente at straffen burde eksekveres av hensyn til «almeen Sikkerheden».²³² Ordlyden i følgeskrivene til amtmann Sommerfelt og fogd Schultz er noe annerledes, men i bunn og grunn dreier det seg om den offentlige rolighet. Denne bekymringen for den offentlige rolighet var ikke begrenset til oppløpet på Toten. Som påpekt tidligere, uttrykte amtmannen i Nedenes en tilsvarende bekymring da de dømte bøndene på Sørlandet ønsket å få ettergitt hele eller deler av straffen som de hadde blitt idømt etter oppløpet i Arendal.²³³ Også i Høyesteretts betenkning over bøndenes supplikk i etterkant av oppløpet i Arendal, er det bekymringen for den offentlige Rolighed som gjorde Høyesterett negativt innstilt til bøndenes supplikk.²³⁴ I videre forstand dreide det seg om samfunnsordenen, hvor øvrigheten skulle ha det avgjørende ordet i samfunnet. Bøndene skulle ikke kunne bestemme øvrighetens handlinger. Dette er særlig tydelig i følgeskrivet til amtmannen i Nedenes. Ifølge amtmannen trodde bøndene at saken mot dem hadde blitt frafalt i Overkriminalretten fordi øvrigheten og de pågjeldende borgerne fryktet for utfallet. Under slike omstendigheter følte amtmannen seg tvungen til ikke å anbefale bøndenes supplikk. Noe annet kunne ha bekreftet bøndenes forestillinger.²³⁵

4.7 Kommisjonsarbeidet

Å undersøke hendelser, som oppløp, ved hjelp av kommisjoner var vanlig under eneveldet. Til dels var denne fremgangsmåten teknisk hensiktsmessig. For eksempel hadde bønder over store deler av Trøndelag deltatt i oppløpet i Trondheim i begynnelsen av mai 1813. Av

231 RA. Overkriminalretten. Dokumenter til pådømte saker. 1807-1817. Pakke 12. Nummer. 17. Actions-Indlæg av aktor Sem.

232 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Amtmann Sommerfelts og fogd Schultz' følgeskriv til bøndenes supplikk på Toten.

233 RA 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 25. Journalnummer 1991. Amtmann Wedell Wedelsborgs følgeskriv til bøndenes supplikk på Sørlandet.

234 RA 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 25. Journalnummer 1991. Høyesteretts betenkning.

235 Amtmannen skrev at «Hertil kommer at denne Sag har gjort megen Opsigt blandt Almuen, hvorfore de Skyldiges Afstraffelse vil blive almindelig bekiendt og tiene til et advarende Exempel for de Øvrige, der ligesom Supplicanterne skal, paa Grund af Sagens lange Henstand ved Overcriminalretten, have troet den var bortfalden fordi Øvrigheden og de paagiældende borgere frygtede deres Udfald». Se RA 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 25. Journalnummer 1991. Amtmann Wedell Wedelsborgs følgeskriv til bøndenes supplikk på Sørlandet.

praktiske årsaker var det derfor hensiktsmessig å la en kommisjon foreta forhørene ettersom bøndene sorterte under forskjellige jurisdiksjoner i Trøndelag. Alternativt måtte arbeidet overlates til hvert enkelt sorenskriveri.

Men det ovennevnte var ikke den eneste grunnen til at myndighetene benyttet seg av kommisjonsinstituttet. Da Christian Frederik skrev til Danske kanselli sommeren 1813 i forbindelse med oppløpet i Trondheim samme år, var han ikke i tvil om at oppløpet skyldtes virkelig kornmangel. Likevel måtte oppløpet undersøkes på det nøyeste «for Følgernes Skyld». Christian Frederiks brev til Danske kanselli sommeren 1813 antydte at det å holde kommisjon i seg selv var viktig.²³⁶ Denne begrunnelsen – «for Følgernes Skyld» – minner om den begrunnelsen som amtmann Sommerfelt ga for ikke å akseptere supplikken til de seks dømte bøndene på Toten. I amtmann Sommerfelts følgeskriv til bøndenes supplikk het det at han ikke kunne anbefale supplikken til de dømte bøndene «for de farlige Følgers Skyld»²³⁷. Likevel, det var kanskje ikke alltid det viktigste å straffe bøndene.

Å holde kommisjon var viktig i seg selv. Marthe Glad Munch-Møller drøfter en bondeaksjon i 1801 i Dypvåg. Under Dypvåg-aksjonen ble et kornskip bortført av lokale bønder, som delte ut kornet til trengende for å bøte på den rådende kornmangelen. På mange måter lignet situasjonen i 1801 på situasjonen i 1813. Krig mot England og dyrtid voldt bøndene betydelige problemer. I ettertid nedsatte myndighetene en kommisjon for å undersøke og dømme i saken. Kommisjonen som undersøkte Dypvåg-aksjonen arbeidet i fem år.²³⁸ Den gjorde et grundig arbeid, men ingen ble dømt. Det er enkelte interessante likhetstrekk mellom oppløpet i Trondheim og bondeaksjonen i Dypvåg i 1801. Ingen ble som nevnt dømt etter Dypvåg-aksjonen. Heller ikke etter oppløpet i Trondheim ble noen av bøndene dømt. Etter eget sigende hadde kommisjonen som undersøkte Dypvåg-aksjonen ikke funnet andre hovedmenn enn en person som var avdød på det tidspunktet kommisjonen avsluttet arbeidet sitt.²³⁹ Kommisjonen i Trondheim trakk en lignende konklusjon. Her het det at den mest skyldige allerede var død, mens de øvrige personene som hadde pådratt seg mistanke under

236 RA. Stattholderembetet 1810-1814. 1. kontor (Kontor A). 3. Kollegial korrespondanseprotokoll (CCPA). 16. juni 1813.

237 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Amtmann Sommerfelts følgeskriv til bøndenes supplikk på Toten.

238 Munch-Møller, *Med plikt til å redde sine liv. Hungersnød og protest i Dypvåg i 1801*, side 8-9, 18.

239 Munch-Møller, *Med plikt til å redde sine liv. Hungersnød og protest i Dypvåg i 1801*, side 95.

oppløpet ikke ville få strenge straffer dersom oppløpet ble ført til doms.²⁴⁰ Ved å skyve skylden over på en allerede død person kunne kommisjonen la være å dømme de øvrige.

Kommisjonsinstituttet kunne brukes til å reetablere den sosiale ordenen i samfunnet. Ifølge Munch-Møller opplevde øvrigheten bøndenes kornutdeling i Dypvåg som et brudd på samfunnets sosiale orden. Til vanlig var det øvrighetens oppgave å skjøtte bøndenes kornbehov når bøndene ikke kunne gjøre dette på egenhånd. Når bøndene mente at øvrigheten ikke gjorde jobben sin med å skaffe dem det livsnødvendige kornet på en tilfredsstillende måte, ville de selv sørge for å skaffe det kornet de trengte. Dette innebar et brudd på samfunnets sosiale orden, og for øvrigheten ble det viktig å reetablere den sosiale ordenen etter en ulovlig aksjon eller et oppløp. Til dette kunne kommisjonsinstituttet være nyttig, og det forutsatte ikke nødvendigvis at bøndene ble dømt for deres forbrytelser. Ifølge Munch-Møller hadde aksjonen i Dypvåg vært godt organisert. Lokalsamfunnet stod samlet om aksjonen. Men i løpet av de fem årene kommisjonen arbeidet med saken, kunne den påvirke bøndene. Bøndene ble kontinuerlig vurdert av øvrigheten, og den lange tiden kommisjonen brukte, kan ha skapt usikkerhet om utfallet. Selv om ingen ble dømt, kunne øvrigheten ha dømt bøndene dersom de ønsket å gjøre det. Kommisjonsmedlemmene mente selv at arbeidet hadde hatt en positiv effekt på lokalsamfunnet.²⁴¹

Kommisjonsarbeidet i etterkant av oppløpet i Trondheim varte ikke så lenge som kommisjonsarbeidet etter Dypvåg-aksjonen.²⁴² Det tok kommisjonens medlemmer noen få måneder før de sa seg ferdig med arbeidet. Selv om kommisjonsarbeidets varighet var kortere i Trondheim, fikk myndighetene vist overfor bøndene at de tok oppløp alvorlig. Kommisjonsarbeidet skulle vise at bøndene ikke måtte tro at de skulle kunne stelle i stand uroligheter uten at det fikk følger for dem. Bøndene som ble forhørt kunne ikke vite om de ville bli tiltalt og dømt når kommisjonen hadde gjort seg ferdig med undersøkelsene sine.

I Trondheim ble også seks personer holdt i arresten mens kommisjonen arbeidet. Det til tross for at enkelte av dem etter alt å dømme var uskyldige, noe politiet selv innrømte i det første

240 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 759.

Undersøkelseskomisjons innstilling til Christian Frederik.

241 Munch-Møller, *Med plikt til å redde sine liv. Hungersnød og protest i Dypvåg i 1801*, side 89-97.

242 Kommisjonen som undersøkte Dypvåg-aksjonen virket fra 1802 til 1806. Se Munch-Møller, *Med plikt til å redde sine liv. Hungersnød og protest i Dypvåg i 1801*, side 6-7.

forhøret. Et ønske fra de arresterte om å bli sluppet fri, ble ikke tatt hensyn til av kommisjonen i Trondheim.²⁴³ De arresterte satt rundt 9 måneder fra de ble arrestert i mai 1813 til kommisjonen sa seg ferdig i begynnelsen av 1814. Det er lengre enn noen fengselsstraff som ble gitt i etterkant av for eksempel oppløpet på Toten. Selv om ingen ble dømt etter oppløpet i Trondheim, fikk de arresterte i realiteten en lang fengselsstraff sammenlignet med de dømte bøndene på Toten, som i høyden fikk 90 dagers fengsel på nærmeste festning. Den lange varetektsarresten kan ha gjort at bøndene tenkte seg om før de forsøkte å organisere lignende aksjoner.

Men myndighetene kunne også reetablere sin makt i samfunnet etter et oppløp eller lignende ved å straffe de skyldige bøndene. Dette ble gjerne gjort ved å straffe hovedmennene, enten de var oppløpets organisatorer eller hadde spilt en fremtredende rolle under oppløpet. Når bøndene aksjonerte var masseoppbudet viktig. Men når øvrigheten straffet bøndene i ettertid, var det ofte kun et fåtall personer som ble straffet, det vil si langt færre enn de som hadde pådratt seg straffeansvar. Dette var tilfelle under Strilekrigen på Vestlandet i midten av 1760-årene, hvor så mange som 2000 personer kan ha samlet seg i Bergen for å uttrykke misnøye med Ekstraskatten.²⁴⁴ Under oppløpet kom det til fysiske sammenstøt mellom bøndene og øvrigheten, og etter alt å dømme deltok flere bønder i disse håndgripelighetene enn de bøndene som ble straffet for dette i ettertid. Bare fire personer ble stilt for retten etter oppløpet.²⁴⁵ Myndighetene ønsket ikke en kollektiv avstraffelse av bøndene. Det holdt å ta noen få personer. Ved å straffe noen få personer fikk man vist at bøndenes oppførsel ikke var akseptabel, samtidig som man trolig unngikk større uroligheter innad i bondestanden.²⁴⁶

Myndighetene konkluderte gjerne med at bøndene hadde handlet på bakgrunn av rykter eller at de hadde blitt utnyttet av et fåtall personer. Forestillingen om den enfoldige bonde er til stede både i oppløpssaken på Toten og i Trondheim så vel som i flere andre saker under

243 Under forhøret av Ole Poulsen Myhrmoen noterte kommisjonen følgende: «Deponenten fremsatte i Øvrigt det Ønske at han, saa sandt mueligt matte befries af Arresten!» Peder Nielsen uttrykte samme ønske overfor kommisjonen. SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 3758. Undersøkelsskommisjonens forhør. Side 45.

244 Slettebø, «først, som rettfærdig Dommer at straffe, og siden, som en mild Fader, at forlade»: *Det dansk-norske eneveldets håndtering av Strilekrigen i Bergen 1765*, side 108.

245 Slettebø, «først, som rettfærdig Dommer at straffe, og siden, som en mild Fader, at forlade»: *Det dansk-norske eneveldets håndtering av Strilekrigen i Bergen 1765*, side 115.

246 Slettebø, «først, som rettfærdig Dommer at straffe, og siden, som en mild Fader, at forlade»: *Det dansk-norske eneveldets håndtering av Strilekrigen i Bergen 1765*, side 105.

eneveldet. I innstillingen til kommisjonen i Trondheim konkluderte kommisjonen med oppløpet delvis skyldtes enfoldighet.²⁴⁷ Den enfoldige allmuemann dukket også opp da bøndene på Toten ble dømt i Overkriminalretten. Ettersom forordningen av 5. juli 1765 ikke eksplisitt ga uttrykk for hva den enfoldige allmuemann skulle foreta seg dersom han fikk en ulovlig budstikke i hende, måtte denne mangelen ved forordningen komme allmuemannen til gode.²⁴⁸

I kontrast til forestillingen om den enfoldige allmuemannen stod den slu og taktiske bonden, som ved hjelp av politisk teft, innenfor rammene av eneveldets politiske system, opponerte mot øvrigheten. Det er den slu og taktiske bonden Knut Dørum har beskrevet i artikkelen om bøndene som saboterte de pålagte kulleveransene til Bernt Ankers jernverk i Moss.²⁴⁹ Den enfoldige bonde på den ene siden og den slu og taktiske bonden på den andre siden, kan synes å være to uforenlige størrelser, men dette er kun tilsynelatende. Under Strilekrigen ble de enfoldige bøndene angivelig lurt av et fåtall andre bønder til å begå ulovligheter.²⁵⁰ Overkriminalretten konkluderte med at de enfoldige bøndene hadde blitt forledet til å tro at de kunne bruke en slags nødrett til å ta matvarer der de måtte finnes.²⁵¹ Dommen forteller ingenting om hvem som hadde fått dem på disse tankene. Bøndene kan ha blitt «lurt» av andre bønder, men denne ideen kan også ha kommet fra de enfoldige selv. Supplikken fra bøndene på Toten bekreftet fortellingen fra Overkriminalretten. Her het det «at vi havde Ladet Hungeren, falske Rygter og Bagtalelser forledede os til at miskiende Fogden og begaae en Forbrydelse».²⁵² Ved å ta på seg rollen som angrende syndere, enten dette var ektefølt eller taktisk motivert ut ifra hensynet til å få gjennomslag for supplikken, ble øvrigheten og de dømte bøndene som supplikkerte tilsynelatende enige om en fortolkning av hendelsene.

247 SAT. Trondheim stift og Søndre Trondheim amt. Journalsaker. G45. Journalnummer 759.

Undersøkelseskommisjons innstilling til Christian Frederik.

248 RA. Overkriminalretten. Justis-, doms- og voteringsprotokoller m.m. 1807-1817. Domsprotokoll. Nummer 208. Folie 213a og 213b.

249 For et illustrerende eksempel, se Knut Dørum, «Hvordan kullbøndene seiret i striden med Bernt Anker. Bondepolitikk og bondeøkonomi rundt Oslofjorden på 1700-tallet», side 426.

250 Slettebø, «*først, som rettfærdig Dommer at straffe, og siden, som en mild Fader, at forlade*»: *Det dansk-norske eneveldets håndtering av Strilekrigen i Bergen 1765*, side 105ff.

251 RA. Overkriminalretten. Justis-, doms- og voteringsprotokoller m.m. 1807-1817. Domsprotokoll. Nummer 208. Folie 213b.

252 RA. 2. departement for justissaker 1814-1818. Journalsaker. Pakke 13. Journalnummer 727. Supplikk til kongen. Side 3.

4.8 Oppsummering

Både når det gjelder oppløpet på Toten og i Trondheim, fokuserte myndighetene på «de farlige følger» ved ikke å undersøke oppløpene eller å dømme dem. Det var hensynet til den offentlige rolighet og forholdet mellom øvrigheten og bøndene som gjorde at man måtte foreta seg noe overfor bøndene. Men det innebar ikke at bøndene nødvendigvis ble dømt. Etter oppløpet i Trondheim sa kommisjonen seg fornøyd med kun å undersøke bakgrunnen for oppløpet. Men seks arresterte satt cirka 9 måneder i varetekt, hvorav en av dem døde i arresten. Hvis den lange varetektsarresten ses på som en straff, fikk de seks bøndene lengre straff enn noen andre bønder for oppløp i 1813. Kommisjonens undersøkelser og varetektsarresten kan ha gjort annen straff unødvendig. Dessuten har øvrigheten trolig hatt en viss sympati med bøndene, og dette kan ha bidratt til at saken ikke ble ført til doms. Øvrigheten var klar over hvor vanskelig hungersnøden var for mange bønder. På Toten vurderte øvrigheten situasjonen annerledes enn med øvrigheten i Trondheim. I kommisjonsretten ble 15 bønder dømt, og denne straffen ble opprettholdt og delvis skjerpet i Overkriminalretten. For de farlige følger skyldte både fogd Schultz og amtmann Sommerfelt at de dømte bøndenes straff ikke burde ettergis. En straff de i utgangspunktet mente var lav. For å forebygge fremtidige uroligheter var det viktig ikke å vise ettergivenhet.

Det er vanskelig å si om overgangen fra enevelde til konstitusjonelt monarki spilte noen rolle for oppløpets håndtering. Også øvrighetspersoners individuelle vurderinger kan ha spilt en avgjørende rolle for utfallet. I likhet med bøndene hadde øvrigheten et visst handlingsrom. Et gjennomgående trekk er hensynet til den offentlige rolighet, både når det gjelder oppløpet på Toten og i Trondheim – men også andre oppløp, og dette hensynet kunne trolig ivaretas på flere måter.

5. Konklusjon

Selv om oppløp, eller mer generelt allmueaksjoner, ikke var uvanlig under eneveldet, skiller året 1813 seg ut ved at det fant sted flere oppløp dette året. En kombinasjon av flere uheldige omstendigheter gjorde at hungersnøden rammet befolkningen hardt. Spesielt den britiske blokaden av Norge, som hindret eller reduserte kornimporten til landet, og den feilslåtte kornhøsten 1812, skapte stor nød blant befolkningen.

Kildematerialet til de to oppløpene som denne oppgaven tar for seg – oppløpet på Toten og oppløpet i Trondheim – har blitt funnet på Riksarkivet, Statsarkivet i Trondheim og Statsarkivet i Hamar, og en del tid har gått med til å finne dette materialet. I noen grad har Myklands tidligere arbeider med oppløpene i 1813 vært til hjelp for å finne frem i arkivene, men ikke alltid. For å få en oversikt over oppløpene i 1813 og hvordan myndighetene har forholdt seg til disse, har jeg også sett på dokumenter i forbindelse med de øvrige oppløpene i 1813. Som jeg har vært inne på i kapittel 3, ble det nedsatt kommisjoner etter tre av oppløpene i 1813. Det gjaldt oppløpet på Toten, oppløpet i Trondheim og i Arendal, mens det etter de øvrige oppløpene ikke ble nedsatt kommisjoner. Under arkivstudiene har jeg også funnet spor etter en allmueaksjon som ble stoppet eller som det av andre grunner ikke ble noe av.²⁵³

For at myndighetene skulle nedsette en kommisjon for å undersøke et oppløp i 1813, synes det å ha vært to forhold som var avgjørende. For det første måtte allmuen ha benyttet seg av budstikker for å organisere oppløpet. På den måten brøt de forordningen av 5. juli 1765. Denne forordningen fastsatte festningsarbeid på livstid eller dødsstraff for ulovlig sammenkallelse av allmuen. For det andre måtte allmuen ty til vold mot øvrigheten. Disse kriteriene var til stede i forbindelse med oppløpet på Toten og oppløpet i Trondheim.

Etter de to ovennevnte oppløpene tok den lokale øvrigheten initiativ til å utarbeide et forhør av allmuen på henholdsvis på Toten og i Trøndelag. Initiativet til å nedsette kommisjonene

253 Brevet ble sendt fra Stattholderskapet til amtmann Sommerfelt i Christians amt. Her het det at: «Man har underrettet mig om, at en Hoben Bønder fra Walders skulle være under Vejs til Christiania, for at erholde Korn. Hr Amtmanden ville søge at forhindre saadan Bøndernes Rejse, ved at betyde denne om, at Rejsen er forgjeves, men at de skulle vorde forsynede med Korn, saafremt man bliver istand dertil, og Hr Amtmanden gjør jeg ansvarlig for, at slig Uorden i Fremtiden ikke finder sted». Se RA. Stattholderembetet 1810-1814. 2. kontor (Kontor B). 2. Korrespondanseprotokoll 1812-1813 (CPB). Brev til amtmann Sommerfelt datert 30. mai 1813.

kom også fra den lokale øvrigheten, mens den formelle ordren om å nedsette kommisjonene kom fra Stattholderskapet ved Christian Frederik høsten 1813. Kommisjonene skulle undersøke oppløpene og dømme de skyldige. Kommisjonen i Trondheim konsentrerte seg om å finne den eller de som hadde skrevet budstikkene som hadde sirkulert rundt i Trøndelag før oppløpet. Selv om kommisjonen fokuserte på hvem som hadde skrevet budstikkene, greide den aldri å spore opp opphavsmannen eller -mennene. Det til tross for at det ble tatt skriftprøver av flere mistenkte. Aktstykkene til kommisjonen på Toten har ikke blitt funnet, men ut i fra det foreliggende materialet er det all grunn til å tro at øvrigheten på Toten var interessert i det samme spørsmålet. Dette spørsmålet, hvem som hadde organisert oppløpene, var det viktigste spørsmålet kommisjonene arbeidet med.

Selv om det fantes en del likhetstrekk mellom de to oppløpssakene, endte de forskjellig. I Trondheim ble saken ikke ført til doms. I kommisjonens innstilling til Christian Frederik, konkluderte den med at oppløpet skyldtes delvis enfoldighet og delvis nød og at sakens videre forfølgelse burde bortfalle. Christian Frederik aksepterte kommisjonens innstilling og lot saken mot bøndene bortfalle. Det har blitt foreslått at den politiske utviklingen på begynnelsen av 1814 kom bøndene i Trøndelag til unnsetning. Men jeg har ikke funnet noe som tyder på dette, selv om det ikke kan utelukkes helt. Kommisjonens innstilling ble skrevet på et tidspunkt hvor Christian Frederik oppholdt seg i Trondheim. Men dersom saken ble avgjort i samråd med Christian Frederik på det tidspunktet, virker det unødvendig å sende kommisjonens innstilling og aktstykker til Christiania.

15 personer ble dømt etter oppløpet på Toten av kommisjonsretten. Tre ble dømt for å ha vært hovedmenn under oppløpet, ti ble dømt for å ha brakt med seg øks til fogden og to personer ble dømt for å ha sendt husmannen sin for å skaffe korn hos fogden. De 15 dømte personene anket dommen til Overkriminalretten i februar 1815, men anket førte ikke frem. Tvert imot ble straffen skjerpet for flere av bøndene. To av tre hovedmennene fikk 90 og 60 dagers fengsel i nærmeste festning, mens tredjemann ble dømt til 2 måneder på Christiania tukthus. For de tre hovedmennene ble straffen opprettholdt, men for de øvrige ble straffen skjerpet. Opprinnelig hadde de blitt dømt til å betale bøter, men fikk straffen omgjort til fengselsstraff. Seks av de dømte i Overkriminalretten forsøkte å få ettergitt hele eller deler av straffen ved å adressere en supplikk til kongen, men denne ble avslått av det nyopprettende 2. departement

for justissaker.

Flere forordninger er nevnt i rettsdokumentene, men det er kun forordningen av 5. juli 1765 ble brukt både i kommisjonens dom og i Overkriminalrettens dom. På en måte representerte brudd på denne forordningen trolig en mer fundamental trussel mot eneveldets politiske orden enn for eksempel å gi fogd Schultz noen slag og spark. Innføringen av det konstitusjonelle monarkiet forandret ikke dette. Overkriminalrettens dom ble avsagt etter eneveldets fall i Norge. På en annen side kunne allmuen bryte denne forordningen uten at det nødvendigvis fikk konsekvenser for dem. Det skjedde for eksempel i forkant av oppløpet i Molde, som hadde blitt organisert ved hjelp av budstikker. Brudd på forordningen av 5. juli 1765 var ikke i seg selv nok. I realiteten hadde allmuen et større handlingsrom enn det loven ga dem. Samtidig fantes det grenser for hva allmuen kunne tillate seg uten at det kom reaksjoner fra myndighetene.

Det er vanskelig å si hvorvidt eneveldets fall og overgangen til et konstitusjonelt monarki har spilt en rolle for utfallet av oppløpet på Toten. Sammenlignet med oppløpet i Trondheim fulgte myndighetenes behandling av oppløpet på Toten samme mønster frem til 1814. På dette tidspunktet ble saken i Trondheim henlagt, mens oppløpet på Toten ble ført til doms i oktober 1814. Etter 1814 trengte ikke de norske myndighetene å forholde seg til eneveldets kongeideologi. Riktignok kunne kanskje Karl Johan ha interesse av å opptre som faderlig og nådig konge – han benyttet seg av nådeinstitusjonen i etterkant av de såkalte bondetogene i 1818, men Karl Johan befant seg som oftest ikke i Christiania. Da for eksempel supplikken til de domfelte bøndene på Toten ble avslått, var det en beslutning foretatt av 2. departement for justissaker. Karl Johan ser ikke ut til å ha blitt forelagt supplikken. I de to oppløpssakene som vedvarte til etter 1814, det vil si oppløpet på Toten og i Arendal, ble det i begge tilfeller felt en rekke dommer. I begge tilfeller forsøkte de domfelte å omgjøre straffen ved å supplikkere, uten at det førte frem. I en tilsvarende sak i Bergen i 1814 ble det også felt en rekke dommer. I dette tilfellet ble dommen omsider omgjort, men først i 1827. I etterkant av de såkalte bondetogene i 1818, ble flere bønder dømt. Saken kom opp for Høyesterett, som skjerpet straffene, mens Karl Johan tok på seg den rollen som hans forgjengere i København hadde hatt – som nådig og faderlig konge – og reduserte straffene til de domfelte.

I forbindelse med supplikkene som ble sendt av de domfelte etter oppløpet på Toten og i Arendal, var myndighetene samstemte på høyere nivå. Både fogd Schultz og amtmann Sommerfelt var negative til allmuens supplikk på Toten. Amtmannen i Nedenes var negativ til de domfeltes supplikk etter oppløpet i Arendal. Høyesterett, som var en selvstendig institusjon etter 1814, var også negativt innstilt til supplikken.

Likevel er det vanskelig å generalisere fra de oppløpene og aksjonene som ble avgjort eller fant sted etter 1814. For eksempel var ikke myndighetene under eneveldet alltid innstilt på å formilde eller ettergi idømt straff. Også spesielle forhold knyttet til hvert enkelt oppløp eller aksjon kan forklare noe av myndighetenes handlinger. På Toten hevdet amtmann Sommerfelt at de skyldige bøndene var av fordervet slekt. Dette kan hende at man ikke bør legge for mye i en slik formulering, men det kan også tyde tidligere konflikter mellom deler av allmuen og øvrigheten. Siden oppløpssaken i Arendal brukte så lang tid i Overkriminalretten, trodde allmuen, ifølge amtmann i Nedenes, at øvrigheten fryktet for utfallet av saken.²⁵⁴ Det gjorde det vanskelig for amtmann å anbefale de domfeltes supplikk, ettersom det kunne bekrefte deres forestilling.

Det er også betydelig kontinuitet før og etter 1814. Ifølge amtmann Sommerfelt burde supplikken til de dømte bøndene på Toten ikke innvilges for de såkalte farlige følgers skyld. I fogd Schultz følgeskriv het det at den allmenne sikkerhet krevde at straffen måtte bli eksekvert. Lignende formuleringer finner man i betenkningene i forbindelse med allmuens supplikk i etterkant av oppløpet i Arendal. Men også tidlig i disse sakene – før man skrev 1814 og før noen dommer var felt, så finner man slike formuleringer. Til syvende og sist dreide det seg om selve samfunnsordenen, hvor man ikke kunne tillate en gjenstridig allmue å gjøre som den ville.

²⁵⁴ Se side 67-68.

Kilder og litteraturliste

Utrykte kilder

Riksarkivet (RA)

Stattholderembetet 1810-1814

- 1.kontor (Kontor A)
 - 6a. Referatprotokoll (RPA).
 - 2. Korrespondanseprotokoll 1812-1814 (CPA).
 - 3. Kollegial korrespondanseprotokoll (CCPA).
 - Innkomne brev til RPA. Pakke 7.
 - Innkomne brev til CRPA. Pakke 11.
- 2. kontor (Kontor B)
 - Innkomne brev til RPB. Pakke 2.

Overkriminalretten

- Dokumenter til pådømte saker 1807-1817. Pakke 12.
- Justis-, doms- og voteringsprotokoller m.m. 1807-1817. Domsprotokoll.

2. departement for justissaker 1814-1818

- Journalsaker. Pakke 13.
- Journalsaker. Pakke 25.

Statsarkivet i Hamar (SAH)

Fylkesmann i Oppland (Christians amt)

- 15. Kopibok 1812-1813.

Toten fogdeembete

- Kopibok 1808-1813.

Toten tingrett

- 10. Ekstraretsprotokoll for Toten 1812-1817 (avskrift gjort av Pål Gihle, oppbevares på SAH)

Statsarkivet i Trondheim (SAT)

Trondheim stift og Søndre Trondheim amt

- Journaler. C18.
- Journalsaker. G25.
- Journalsaker. G29.
- Journalsaker. G45.

Trykte kilder

Frederik, Christian og Arnet Olafsen. *Kong Christian Frederiks dagbok. Fra hans ophold i Norge i 1814*. Kristiania: Grøndahl & Søns boktrykkeri 1914.

Samling af Love, Tractater, Kundgjørelser, Resolutioner, Departementsskrivelser m. m., som siden 1814 ere udkomne, bind 1. Christiania: Guldberg & Dzwonkowski 1837.

Schmidt, Julius August S., *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for Kongeriget Norge, i Tidsrummet fra 1648-1813*, bind 1. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag 1851.

Schmidt, Julius August S., *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for Kongeriget Norge, i Tidsrummet fra 1648-1813*, bind 2. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag 1852.

Wessel Berg, Fr. Aug., *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813*, bind 4. Christiania: Forlagt af J. W. Cappelen 1845.

Digitale kilder og ressurser

Bokmålsordboka. [URL: <http://www.nob-ordbok.uio.no/> Sist oppsøkt 10. mai 2011]

Christian 5.s norske lov av 1687. [URL: <http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/index.html> Sist oppsøkt 10. mai 2011]

Folketellingen i 1801 på digitalarkivet.no. [URL: <http://digitalarkivet.no/cgi-win/WebCens.exe?slag=visbase&filnamn=f1801> Sist oppsøkt 10. mai 2011]

Trondhiems Adressekontoirs=Efterretninger/Adresseavisen på Nasjonalbiblioteket. [URL: <http://www.nb.no/avis/adresseavisen/> Sist oppsøkt 10. mai 2011]

Litteraturliste

Bagge, Sverre og Knut Mykland. *Norge i dansketiden. 1380-1814*. 2. opplag. Oslo: J. W. Cappelens forlag A·S 1992.

Daae, Ludvig. *Norske Bygdesagn*. Christiania: J. W. Cappelens Forlag 1870.

de Seve, Niels. *Før året 1838. Ladested og kjøpstad*, bind 1, i *Molde Bys Historie*. 2. utgave. Molde: Molde kommune og Dahl Libris 1992.

Dørum, Knut. «Hvordan kullbøndene seiret i striden med Bernt Anker. Bondepolitikk og bondeøkonomi rundt Oslofjorden på 1700-tallet», i *Norsk historisk tidsskrift* 2006 (3): 403-431.

Dyrvik, Ståle og Ole Feldbæk. *Mellom brødre 1780-1830*, bind 7, i Knut Helle (hovedred.) mfl., *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo: Aschehoug 1996.

Fiskaa, Ingrid. *Statsmakta og Lofthusreisinga. Styresmaktene si handtering av allmugereisinga i Nedenes og Bratsberg 1786-87*. Masteroppgåve i historie, Universitetet i Oslo 2009.

Gjørvad, O. (red.). *Totens bygdebok, bind 2*. 2. utgave. Oslo: Nationaltrykkeriet 1953.

Horneman, Emma Elizabeth. «*Det tumultua[r]iske Optrin» Bergen 1814 – et norsk matopptrin sett i lys av ulike opprørsteorier*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1995.

Johansson, Sonja Serina Finstad. «*til Christiania for at søge Forlindring i de store Tyngsler»*. *Bondetogene på Østlandet og bøndernes motstand mot skattepolitikken i 1818*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo 2009.

Johnsen, Arne Odd. *Fra lokal til nasjonal frigjøring 1742-1814*, bind 3, i *Kristiansunds historie*. Kristiansunds kommune 1958.

Koht, Halvdan. *Norsk bondereising*. Oslo: Pax forlag A/S 1975.

Kringtrø, Helge. «Puldens dagbok», i *Historisk årbok 1990. Historielaga i Stjørdalsbygdene*. Stjørdal: Stjørdal trykkeri A.s 1990: 29-56.

Krogstad, Bjørn Roar. «Kongelig sjarmoffensiv overfor opprørske meråkerbygger», i Olav L'Orange (redaksjonsnemd) mfl., *Nord-Trøndelag historielag. Årbok for 1989*. Steinskjer: Steinskjer trykkeri A/S 1989: 79-86.

Krogstad, Bjørn Roar. *Gard og gruve*, bind 1, i Bjørn Roar Krogstad (red.), *Bygdebok for Meråker*. Meråker kommune 2002.

Maurseth, Per. *1814-1844*, bind 1, i *Sentraladministrasjonens historie*. Oslo: Universitetsforlaget 1979.

Michalsen, Dag. «'Grændseskillet imellem Trykkefrihed og Trykkefrækkhet' - Johan Frederik Wilhelm Schlegel, Astræa og trykkefrihetens grenser», i Hilde Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750-1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press 2010: 197-221.

Munch-Møller, Marthe Glad. *Med plikt til å redde sine liv. Hungersnød og protest i Dypvåg i 1801*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo 2010.

Mykland, Knut. «Bondeoppløp på Agder våren og sommeren 1813», i Jan Henrik Munksgaard (red.), *Vår barndoms have. Årbok for Vest-Agders fylkesmuseum*. Kristiansand: Vest-Agder fylkesmuseum 1996: 29-42.

Mykland, Knut. *Kampen om Norge*, bind 9, i Knut Mykland (red.), *Norges historie*. Oslo: J. W. Cappelens forlag A·S 1995.

Mykland, Knut. *Fra Søgaden til Strandgaten 1807-1880*, bind 3, i Jørn Sandnes (hovedred.) mfl., *Trondheims historie*. Universitetsforlaget 1996.

Leirfall, Jon. «Gudmund Olsen Åsen – ein bondeførar i Stjørdalen for 200 år sidan», i *Nord-Trøndelag historielag. Årbok for 1974*. Steinskjer: Steinskjer trykkeri A.S 1974: 35-43.

Sandvik, Gudmund. *Dømande kommisjonar i Norge. Ein rettshistorisk studie*. Oslo: Institutt for privatrett, Universitetet i Oslo 1974.

Schlegel, Johan Frederik Wilhelm. «Beviis for Uretmæsigheden af at Opstand mod den høieste Magt i Staten, som Svar paa ovenstaaende Skrivelse», i *Astræa*, bind 2. København: Trykt og forlagt af Directeur Johan Frederik Schultz 1799: 88-123.

Slettebø, Thomas Ewen. «*først, som rettfærdig Dommer at straffe, og siden, som en mild Fader, at forlade*»: *Det dansk-norske eneveldets håndtering av Strilekrigen i Bergen 1765*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Bergen 2007.

Sprauten, Knut. «Fra kamp for sin rett til kamp om bedre lønn», i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1981 (1): 5-18.

Steen, Sverre. *1814*, bind 1, i *Det frie Norge*. Oslo: J. W. Cappelens forlag 1951.

Thompson, Edward Palmer. «The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century», i *Past & Present* 1971 (50): 77-136.

Totens bygdebok, bind 3. 1968.

Øverland, Ole Andreas. *Fra Krig med England til Rigsforsamlingen på Eidsvoll*, bind 11, i *Illustreret Norges Historie*. Kristiania: Folkebladets Forlag 1897.